

k. III. 3259

Constantin C. Giurescu

433

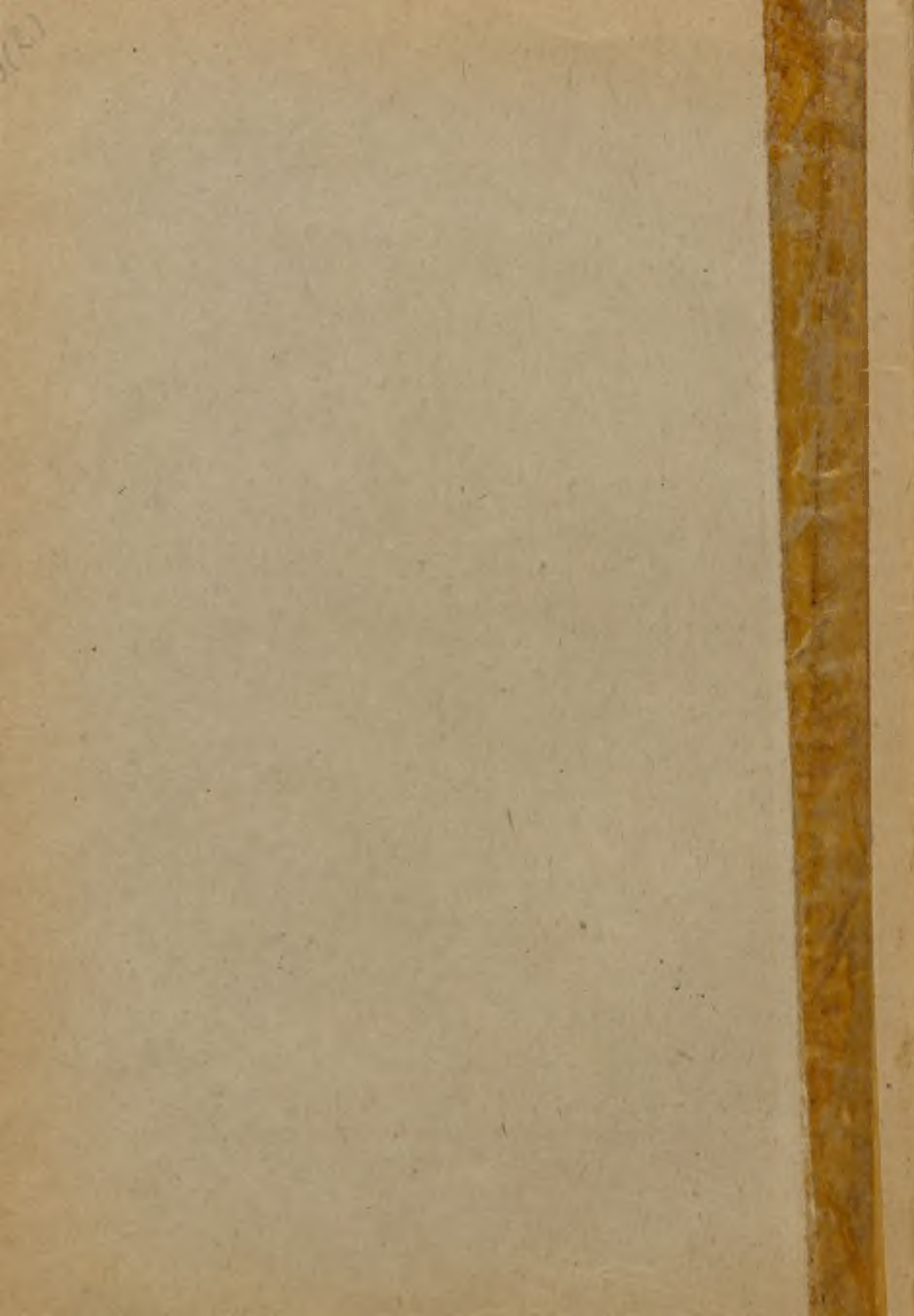
Contribuțiuni
la
Studiul marilor dregătorii
în secolele XIV și XV.

VALENI-DE-MUNTE

Așezământul de Tipografie și Legătorie de cărți
„Datina Românească”

1926

7716

Nu se împru-
mută acasă.

Constantin C. Giurescu

Contribuțiuni
la
Studiul marilor dregătorii
în secolele XIV și XV.

77/6.
BIBLIOTECA
DOCUMENTARĂ
ORAȘUL FIATRA NEAMȚ

VĂLENII-DE-MUNTE

Așezământul de Tipografie și Legătorie de cărți
„Dafina Românească”

1926

12/10
No se imprimen
estas cosas.

Compañía C. G. G. G.

Contribución

K.III. 3259

BIBLIOTECA
DOCUMENTARIA
GRANDE TIRADA REANA

El presente es un ejemplar de la obra
de la Biblioteca de la Universidad de
la Habana, en la que se conserva
la obra.

Amintirii părinților mei
Constantin și Elena Giurescu

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is faint and illegible due to the quality of the scan and the age of the paper.

P R E F A Ț Ă.

Lucrarea de față, prezentată ca teză de doctorat la Facultatea de litere din București, a fost susținută în ziua de 14 Noemvrie 1925, comisia examinatoare fiind alcătuită din domnii profesori Ch. Drouhet, decanul Facultății, ca președinte, N. Iorga, V. Pârvan, D. Russo și P. Cancel ca membri.

Asupra acestei lucrări, d. raportor N. Iorga a făcut următoarele aprecieri: „Lucrarea... pe care d. C. C. Giurescu o prezintă ca teză de doctorat e un studiu care face cea mai mare onoare autorului și promite științei noastre istorice un maestru.

„Perfect informată, de o critică pe atât de pătrunzătoare, pe cât de cumpănită și tot așa de plină de curtoasia pe care o întâlnim rareori în cele dintâi scrieri ale tinerilor, ea cercetează tot materialul documentar și dă adeseori rezultate care se pot considera ca definitive.

„Opiniile despre originea dregătoriilor și schimbarea lor de înțeles sunt cele ce decurg firește dintr'o atentă și înțelegătoare interpretare a mărturiilor“.

Dificultăți de ordin tipografic au făcut ca lucrarea de față să apară în urma lucrării „Noi contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV“, deși aceasta din urmă este, de fapt, completarea prezentei teze de doctorat.

C. C. GIURESCU.

PREFATA

Scrisoarea de față, prezentată în fața de decizia de
 așezarea de către domnul Băneanu, a fost susținută în
 anul 1914 de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a

Scrisoarea de față, prezentată în fața de decizia de
 așezarea de către domnul Băneanu, a fost susținută în
 anul 1914 de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a

Scrisoarea de față, prezentată în fața de decizia de
 așezarea de către domnul Băneanu, a fost susținută în
 anul 1914 de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a

Scrisoarea de față, prezentată în fața de decizia de
 așezarea de către domnul Băneanu, a fost susținută în
 anul 1914 de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a

Scrisoarea de față, prezentată în fața de decizia de
 așezarea de către domnul Băneanu, a fost susținută în
 anul 1914 de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a
 aprobat de domnul Băneanu, care a examinat și a

INTRODUCERE.

Un studiu asupra vechii organizări administrative a țărilor românești, care să cerceteze această problemă în diferitele ei aspecte și în transformările pe care le-a suferit în decursul vremurilor, lipsește până acum istoriografiei noastre. Această lipsă se explică, pe de o parte, prin faptul că istoricii contemporani au fost atrași de alte aspecte mai interesante ale vieții noastre din trecut (istoria politică și aceia a claselor sociale), pe de altă parte, prin dificultățile ce se leagă de o astfel de cercetare. Într'adevăr, o expunere a vechii noastre organizări administrative presupune mai întâiu o serie întreagă de monografii asupra unor chestiuni speciale, de amănunt. Ori, aceste monografii sunt în momentul de față în număr foarte restrâns¹. Cea mai mare parte a lor rămâne să fie făcută de aici înainte.

Ne propunem în lucrarea de față să întreprindem una din aceste monografii pregătitoare, anume un studiu asupra marilor dregătorii în secolele XIV și XV. Problema aceasta a fost atinsă până acum mai mult în treacăt de către istoricii contemporani. La 1847, Laurian, publicând în „Magazinul istoric pestră Dacia“, raportul călugărului misionar Del Monte despre Țara-Românească, spunea următoarele: „Mai ales Archontologia² e de mare însemnătate pentru istoria noastră. Noi am adunat... mai multe notițe și vom încerca în un articol să-i deducem origina din Archontologia bizantină, introducerea ei în Țara-Românească, diversele modificățiuni care le-a suferit cu încetul până la cea din urmă, așezată prin Regulament“³. Făgăduiala lui Laurian nu s'a îndeplinit însă: articolul de care vorbește, n'a mai apărut.

Picot și Bengescu, în studiul lor despre Alexandru cel Bun, întreprind, după câte știm, cea dintâi expunere, pe bază documentară, a dregătoriilor moldovenești, dela Alexandru la Ștefan cel Mare. Pornind dela afirmarea că dregătoriile noastre au fost

¹ Vezi mai jos p. 3.

² Adică dregătoriile: descrierea lor constituie partea principală a raportului.

³ t. V, p. 71 — Că articolul e al lui Laurian, nu al lui Bălcescu, vezi N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XIX*, vol. II, p. 134.

alcătuite după modelele țărilor înconjurătoare, ei încep prin a enumera dregătoriile acestor țări, adică pe cele bizantine, bulgare, ungurești și polone. După aceia trec la dregătoriile moldovenești, indicând, foarte pe scurt, atribuțiile lor. La sfârșit, ei arată boierii cari au ocupat zisele dregătorii în intervalul cercetat ¹.

Ghibănescu, în volumul XVIII din *Uricariul*, a publicat „o listă de boerii Moldovei dela început și până la 1634” înșirându-i însă nu după divanuri ci pe grupe, după dregătoriile pe care le-au ocupat (logofeți, vornici, spătari etc.). La mai toate aceste grupe, el reproduce pasagiile din Dimitrie Cantemir, Miron Costin și interpolația atribuită lui Misail Călugărul, privitoare la atribuțiile dregătoriei respective. Această listă a lui Ghibănescu este așa dar o culegere de material privitor nu atât la dregătorii, cât la boierii care le-au ocupat ². Divanuri sau liste de dregă-

¹ p. 64-95. Cf. recenzia din *Convorbiri Literare*, XVI (1833) p. 360-2. — În acelaș an, 1882, apăsarea și lucrarea lui Ioan Brezoianu despre *Vechile instituțiuni ale României*. O menționăm numai fiindcă este prima încercare asupra vechilor noastre instituții așadar și asupra dregătoriilor; ca valoare însă, este cu totul redusă. Brezoianu are o concepție ciudată despre vechile noastre dregătorii. El le împarte pe secole. În secolul XIV nu descrie decât șase dregătorii pentru Țara-Românească (banul, vornicul, logofătul, vistierul, spătarul, postelnicul) și cinci pentru Moldova (aceiași, fără ban) deoarece „numai ele figurează prin chrisobulele domnitorilor Țării Românești din acest secol și... numai pe dănsle le-a adoptat Alexandru cel Bun al Moldaviei la anul 1399” (p. 4.) În secolul XV adaugă descrierea dregătoriilor numite de Cantemir de clasa I (dela paharnic—șetrar inclusiv, p. 40). Nu pe toți însă, deoarece mai lasă câțiva (între ei pe cei doi vornici moldoveni, pe agă) și pentru secolul XVI (p. 60). În cel următor, se ocupă numai de serdar și sulger. După cum se vede, o împărțire cu totul arbitrară, care nu corespunde realității. Pentru atribuțiile dregătorilor, urmează izvoarele narrative din secolul XVII, mai ales pe Cantemir. În ce privește originea lor, câteva rânduri numai: logofătul, vistierul, spătarul sunt de origine bizantină, pe vornic și postelnic, denumiți prin „vorbe curat slave” i-am luat „dela banatul Olteniei” (!) sau dela regatul româno-bulgar (p. 4.) Despre ceilalți, nimic. Iși poate da oricine seamă de valoarea lucrării lui Brezoianu.

² *Uricariul* XVIII, p. 444-530. — După diferitele grupe de boieri dregători, Ghibănescu dă și o grupă de boieri „fără titlu sau cu titluri nesigure” (p. 453-464). Cu privire la aceștia avem de observat următoarele:

a) Unii dintre ei au de fapt titluri sigure, dar prescurtate. Așa sunt păcălabii: Manoil ot Hotin sau Hotineanul (p. 459-60, etc.); Șandru dela Neamț (p. 454); Duma Nemțeanul (p. 459); Isaia Nemțeanul (463); Șandru ot Dorohoi sau Dorohoiianul p. 462-3); Zbiară ot Belgrad (p. 461) etc.

b) La alții se arată titlul în mod sigur, așadar nu trebuiau puși în această grupă. Cităm, de pildă, pe Șendrica aprod (p. 461), pe Șendrica gramatic (p. 460), pe Lațco posadnic (p. 455), pe Stan posadnic (p. 457), pe Neagoe pisar (p. 456), pe Șendrica pisar (p. 458), pe Băloș podceași (p. 457), etc.

Draguy Marscalcus este trecut la vornici (p. 468) și în grupa boierilor cu titluri nesigure p. 453. Rămâi nedumerit: este Drăgoi vornic sau nu este? Tot așa și proclnicul: odată este trecut la un loc cu diacii, gramaticii și pisarii (p. 526), altă dată între boierii fără titluri sau cu titluri nesigure, însoțindu-l de un semn de întrebare (p. 455). Care e adevărata părere a lui Ghibănescu în ce privește proclnicul?

tori au publicat pentru intervale mai lungi Ștefan Grecianu¹ și Ghibănescu², iar pentru câte o domnie sau două, Al. Lapedatu în «Vlad Vodă Călugărul», V. Pârvan în «Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă» și Iulian Marinescu în «Bogdan III cel Orb.»

Cercetări speciale, privitoare la o singură dregătorie au făcut: Gheorghe Popovici despre Stărostia sepenicensă³, I. Tanoviceanu despre Hătmănie⁴, I. C. Filitti despre Bănia craioveană⁵, și D. Nichita despre Pârcălăbia în Moldova până la sfârșitul secolului XVI⁶.

În „Istoria Românilor” a lui Xenopol⁷, în „Geschichte des rumänischen Volkes”⁸ și „Histoire de la civilisation roumaine”⁹ ale d-lui Iorga, câte și trele lucrări de caracter sintetic, îmbrățișând întreaga dezvoltare a trecutului nostru, nu se putea insista, evident, asupra acestui capitol din vechea noastră organizare care sunt dregătoriile. Cercetarea lor e făcută în cadrul lucrării generale și ca atare nu se poate cere ca ea să îmbrățișeze problema în toate aspectele ei. Xenopol folosește în primul rând știrile izvoarelor „narative” (vezi, pentru acestea, mai jos p. 14-17) din sec. XVII și XVIII și numai într-o restrânsă măsură documentele. D. Iorga revine asupra problemei dregătorilor și în alte două articole: „Rostul boierimii noastre”¹⁰ și „Scrisori de boieri”¹¹ fără însă să insiste în deosebi asupra ei. Tot în treacăt, în cadrul unor lucrări de alt caracter, s’au mai ocupat de dregătorii Episcopul Melchisedec în „Cronica Hușilor”¹², Ion Bogdan în „Cultura veche română”¹³, D. Onciul în Cursul de istorie veche a Românilor¹⁴, C. Giurescu în Cursul

¹ *Șirul voievozilor cu divane și note*, București, 1907.

² Arhiva. XXI (1915) No. 1 p. 20 — XXX (1923), No. 1, p. 31 (divanuri muntene și moldovene d.la 160.) la 170.)

³ În „*Lui Titu Maiorescu Omagiu*”, București 1930, p. 476-82. — Popovici avea intenția să se ocupe mai de aproape de dregătoriile moldovenești după cum rezultă dintr’un ms. al său de la Academia Română, cuprinzând cinci (5) file și având titlul: „Inceputurile boierilor moldovinești”. În acest ms. se găsesc însă numai câteva î semnări dispartate, nu o expunere sistematică. Moartea timpurie l-a împiedecat să-și realizeze planul.

⁴ Această cercetare formează o lungă paranteză în memoriul „*Contribuțiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*” în *Anale XXVII* (1905) p. 23-9. Tot acolo, p. 231-2, atinge el, pe scurt, în câteva rânduri și chestia bifurcării vorniciei în Moldova. — Despre hătmănie câteva rânduri și la Ghibănescu, *Din domnia lui Ștefan* în Arhiva XV, p. 216.

⁵ „*Banii și Caimacamii Craiovei*”, în Arhivele Olteniei III (1924) p. 193-217.

⁶ Arhiva XXXII (1925) No. 2, p. 90-98, și 3-4 p. 245-54.

⁷ ed. 2, vol. III p. 224-242.

⁸ Vol. I, 252-3, cf. traducerea românească, vol II, București 1925, p. 8-9.

⁹ p. 114-117.

¹⁰ În „*Istoria Românilor în chipuri și icoane*” vol. II, p. 145-169.

¹¹ p. II-III.

¹² p. 31-54.

¹³ p. 45-49.

¹⁴ Ediție poligrafiată din 1900, p. 415-443, cf. *Din Istoria României*. p. 24.

asupra operei „*Descriptio Moldaviae*“¹, D. Russo în „Elenismul în România“² și I. Ursu în „Ștefan cel Mare“³.

Scopul lucrării de față este, după cum am spus, cercetarea marilor dregători românești în secolele XIV și XV. Câteva lămuriri asupra acestui titlu. Anticipând asupra celor următoare, vom spune că dregător înseamnă funcționar sau slujbaș în general. A studia vechile dregătorii românești înseamnă deci a studia *întreaga noastră organizare administrativă din trecut*. Cum însă un atare subiect ar cere o dezvoltare enormă, am restrâns cercetarea noastră numai asupra «marilor dregători», adică a funcționarilor superiori corespunzători miniștrilor de azi. Acești „mari dregători“ alcătuiau sfatul domnesc și figurează în mod obișnuit ca martori în hrisoavele cancelariei. Deosebirea între „marii dregători“ și ceilalți apare dela cele dintâi documente interne. La sfârșitul actului din 28 Noemvrie 1399 prin care luga conferă lui Țăban două sate, se citează credința «tuturor boierilor noștri, a mari și mici»⁴. În documentul din 11 Februarie 1401, dela Alexandru cel Bun, se invoacă deasemenea „credința tuturor boierilor noștri mari“⁵. Această diferențiere exista și în Țara-Românească; ea nu apare însă ca în Moldova în formula finală a documentelor.

Dar chiar între acești mari dregători trebuie făcută o deosebire. Sunt unii care figurează în mod obișnuit între martorii de la sfârșitul documentelor domnești din secolul al XV-lea; alții sunt citați numai incidental între acești martori sau nu figurează de loc. În lucrarea de față vom avea în vedere numai pe cei dintâi. Așa dar vom cerceta în Țara-Românească pe următorii dregători: banul, vornicul, logofătul, vistierul, spătarul, paharnicul, stolnicul, comisul și postelnicul sau stratornicul. Pentru Moldova, lista va fi aceeași, mai puțin banul care nu e constatat decât târziu, în secolul XVII și ca dregător inferior. Excludem deasemenea pe pârcălabi cari apar în mod obișnuit ca martori numai în documentele moldovene, nu și în

¹ Un exemplar — cu multe erori de redacție însă — la Biblioteca Academiei Române. — Lucrarea lui Nicolas Blarenberg, *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, 2 vol. București 1885, și acela a lui Vasile C. Nicolau, *Priviri asupra vechii organizări administrative a Moldovei*, Bârlad, f. a., fiind lipsite de orice critică, nu pot fi luate în considerare. Vezi asupra celei dintâi recenzia lui G. Popovici, în *Convorbiri Literare* XX (1887) 662-688.

² p. 62-63.

³ p. 316-319.

⁴ *Rev. p. ist. arh. fil.* IV, 714.

⁵ *Surete* VIII 81-2, cu data greșită 1400. Pentru data exactă vezi D. Onciul *Datele cronicelor...* p. 21., cf. C. C. Giurescu, *Les manuscrits roumains...* p. 11-2.

cele muntene. Asupra pârcălabilor vom face o monografie deosebită.

Am limitat cercetarea noastră numai la secolele XIV și XV. Ea se încheie, pentru Muntenia, la 1508, pentru Moldova la 1504. Ne-am oprit la aceste date, întrucât ele reprezintă, după părerea noastră, sfârșitul epocii de organizare și consolidare a Principatelor. Sub Radul cel Mare, Muntenia își desăvârșește organizarea bisericească; sub Ștefan, Moldova atinge maximum întinderii teritoriale și al activității politice și economice. Instituțiile interne se desăvârșesc în timpul secolului XV. Ele apar perfect încheiate la sfârșitul domniei marelui voevod moldovean. Deaceia am socotit că putem opri în mod firesc cercetarea noastră la aceste date.

IZVOARELE.

Izvoarele de care ne-am servit în cercetarea de față se pot împărți în două grupe: 1. Documentele; 2. Izvoarele narative. Vom face în cele de mai jos o expunere a ambelor grupe și critica întrebuințării lor.

1. DOCUMENTELE

Pentru studiul vechilor noastre instituțiuni, până către mijlocul secolului XVII, izvorul de căpetenie îl formează documentele interne. Importanța acestor documente, din care culegem informațiuni asupra întregii noastre organizări ca stat și societate, a fost relevată de cercetătorii vremii noastre¹; nu vom insista deci asupra ei. Aci se va arăta numai importanța acestor documente pentru problema ce ne preocupă, pentru studiul vechilor dregătorii. Sub acest raport, documentele sunt prețioase: 1. Prin informațiile cari se găsesc în însuși cuprinsul lor, informații privitoare la unii dregători, la atribuțiile lor, câteodată și la subalterni. 2. Prin lista de martori dela sfârșitul documentelor.

Se știe că documentele noastre — de întărire, cumpărare, vânzare, donație, — se sfârșeau de obicei printr'o listă de martori. În cazul când documentul provenea din cancelaria domnului, acești martori erau marii dregători cari alcătuiau sfatul domnesc

¹ Vezi de pildă: I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, Buc. 1902, p. LXXXII-LXXXIV; Acelaș, *Documentul Răzenilor*, p. 384; Al. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 5; N. Iorga, *Studii și Documente*, V, p. III.— Dată fiind importanța lor, credem că alcătuirea unui corpus de documente interne care să cuprindă actele inedite slave, românești și grecești, e una din nevoile cele mai de seamă ale istoriografiei românești. El ar constitui echivalentul colecției Hurmuzaki, care cuprinde, în general, *documentele externe*, din arhivele străine și cele privitoare la istoria politică. Ca o completare a acestui corpus va trebui să se alcătuiască apoi un repertoriu al documentelor publicate, răspândite prin zecile de reviste și publicațiuni, adesea de o durată foarte scurtă, din întreaga țară.

sau divanul. Dacă documentul e particular, martorii sunt persoane aflate întâmplător la fața locului sau convocate special la invoiala dintre părți.

Cercetarea acestor liste de martori dela sfârșitul documentelor prezintă o deosebită importanță la studiul dregătoriilor. Ea ne va arăta : 1) Ce anume dregători sunt trecuți în mod obișnuit printre martori. 2) Care era ierarhia lor. 3) Anumiți subalterni ai marilor dregători. În folosirea acestor liste, trebuie însă să se ție seama de anumite practici ale cancelariei noastre din secolele XIV și XV. Intrucât ignorarea lor ar putea duce adesea la interpretări greșite a datelor documentare, credem că e util să insistăm asupra acestor practici. Ele sunt următoarele :

I. Dregătorii sau foștii dregători nu sunt trecuți întotdeauna în documente ca atare.

Se constată adesea în documentele secolului al XV-lea că printre martori sunt unii cari n'au titluri de dregători și ceiace pare ciudat, că li se acordă chiar un fel de superioritate asupra celor cu titluri, fiind trecuți înaintea acestora. Faptul a fost remarcat întâi de Xenopol. El citează un document dela Ștefan cel Mare, din 1476, în care din 18 boieri martori, 8 nu au titluri de dregătorii și sunt trecuți, aproape toți, înaintea celor cu titluri¹. Exemple asemănătoare s'au mai adus, pentru Moldova, de către Iorga², pentru Țara-Românească, de către Giurescu³.

*O cercetare comparativă a documentelor dovedește însă că, mulți din așa zișii boieri fără titluri sunt, în realitate, sau foști dregători, sau, uneori, chiar dregători în funcție ; titlurile dregătoriilor nu sunt însă trecute în acte de către diacii sau scriitorii respectivi. Pentru dovedirea acestei afirmări vom examina documentul citat de Xenopol, un altul, dela Alexandru cel Bun citat de Iorga și, în sfârșit, câteva documente muntene. Începem prin documentul moldovean din 15 Octomvrie 1426, ca fiind mai vechiu. Boierii martori, numiți cu toții *pan* sunt următorii : Vâlcea, *Cupcici vornic*, Mihail, Negri, Jurj Fratovski, Nesteac, Iliăș, Dan, *Isaia ceașnic*, Jurj Jumătăte, *Dămcuș stolnic*, Oprișac, Ivan, *Negrilă ceașnic*, Ștefan, *Coslici postelnic*. Așadar, din 16 boieri, numai 5 sunt arătați ca dregători, iar 11 nu. Din cercetarea documentelor anterioare, în care revin acești boieri constatăm însă următoarele :*

Mihail e pârcălab de Dorohoi la 31 Martie 1423 (vezi documentul cu această dată în Surete I, 21-3). Cum pe de altă parte,

¹ *Ist. Rom.*, t. III, p. 234-5.

² *Ostași*, p. 134.

³ *Boieri*, p. 27-33.

el e constatat în aceiași funcțiune, și la 24 Iulie 1428 (Uricariul, II, 251-3), urmează, foarte probabil, că avea această dregătorie și la 15 Octomvrie 1426, data documentului nostru. Scriitorul hrisovului, Ivașco al lui Bratei, ar fi trebuit să adauge titlul dregătoriei pe lângă numele boierului. El nu o face însă. Tot fără titlu apare Mihail și în documentele din 16 Fevruarie 1424 (Bogdan, Inscriptii, 356-7) și 4 Decemvrie 1427 (Surete, V, 110-111).

Negri e vornic la 18 Aprilie 1409 (Arh. ist., I, 1, 11-12) și la 3 Aprilie 1412 (St. și Doc., V, 530-1). Așa dar el era fost sau biv vornic la facerea documentului nostru și totuși diacul nu-l arată ca atare.

Jurj Fratovski e staroste la 25 Aprilie 1420 (Venelin, 60-62). El apare cu această demnitate și mai înainte, de pildă în documentul din 1407 (Hurmuzaki, I, 2, 827-8), 1408 (Melchisedec, Roman, 101-2) etc. Deși fost dregător, totuși, ca și Negri, el nu e trecut între martori ca atare.

Iliaș e ceașnic la 9 Aprilie 1419 (Arh. ist. I, 1, 110). Aceiași observare.

Dan e ceașnic la 16 Fevruarie 1424 (Surete, I, 14-15). Aceiași observare.

Rezultă deci că din cei 11 boieri fără titluri, 4 erau foști dregători iar 1 probabil chiar în funcție și totuși diacul nu menționează aceasta. Despre ceilalți 6, documentele cunoscute până acum nu ne permit să afirmăm dacă ocupaseră și ei vre-o dregătorie sau nu. E posibil însă ca noi documente să arate și pe aceștia tot ca foști dregători.

Să trecem la documentul analizat de Xenopol. Boierii martori sunt următorii: Sbiară, Neagu, Duma, Gangur, *Dragoș vornic*, Herman, Dajbog, Iațco-Hudici, *Șteful pârcălab de Hotin*, *Micola și Reașes pârcălabi de Neamț*, Andreico de Ciortoria, *Muste pârcălab de Orhei*, *Boldur vistier*, *Ieremia postelnic*, *Andreico paharnic*, [Petr] *stolnic*, *Șandru*¹ *comis*. Așa dar din 18 martori, 10 sunt arătați ca dregători, iar 8 nu. Dar dacă cercetăm documentele anterioare, constatăm că :

Zbiară e pârcălab de Cetatea-Albă, la 18 Iulie 1470 (Bogdan, Doc. I, 155-6).

Neagu e pârcălab de Chilia la 25 Aprilie 1475 (Ibid., 203-204). Întrucât îl găsim cu acelaș titlu și la 11 Fevruarie 1478 (ibid., 219-220) e foarte probabil ca să fi ocupat această dregătorie și la data documentului nostru.

Duma, vărul Domnului, e staroste al Hotinului la 2 Octomvrie 1469 (ibid., 138-9).

Gangur e pârcălab de Orhei la 25 Aprilie 1475 (ibid., 203-204). Întrucât el are acelaș titlu și la 11 Februrie 1478

¹ Nu Sandu, cum îl dă Xenopol.

(ibid., 219-220), e probabil că ocupa această dregătorie și la data documentului nostru.

Herman e pârcălab de Cetatea Albă la 25 Aprilie 1475 (ibid., 203-4).

Dajbog e ceașnic la aceeași dată (ibidem.).

Pe Iațco Hudici și Andreico de la Ciortoria, documentele cunoscute nu-i arată ca foști dregători sau în funcție. Nu e însă exclus, după cum am spus și mai sus, ca noi documente să dovedească faptul și pentru aceștia doi¹. Deocamdată, constatăm că în documentul din 1476, din opt boieri trecuți fără niciun titlu, șase erau în realitate foști dregători sau chiar în funcție.

Iată acum câteva exemple și pentru Țara-Românească:

Borcea într'un document din 30 Ianuarie 1431, dela Dan al II-lea, nu poartă niciun titlu, deși într'altul din 10 Noemvrie 1424, de la acelaș Voevod, este arătat ca vornic (Bogdan, Brașovul, 24 și 35).

Sarandino trecut fără niciun titlu în documentul din 30 Ianuarie 1431 (Bogdan, Brașovul, 35), e arătat ca logofăt la 16 Septembrie 1430 (Arh. ist. I, 1, 73-4).

Tatul, mare vornic, în documentul din 8 Septembrie 1439 (Kaluzniacki, 29). n'are niciun titlu în documntul din 30 Iunie 1441 (Venelin, 87-9).

Drăghici fost vornic la 5 Iunie 1483 (Arh. ist., I, 1, 37), n'are niciun titlu în documentele din 5 Aprilie 1485 (Ștefulescu, Doc. p. 26) și 27 Noemvrie 1487 (ibid., p. 29.) Același Drăghici în Iunie 1495, sub Vlad Călugărul (Ștefulescu, Doc. 37-8) e din nou mare vornic pentru ca apoi, în documentul din 9 Ianuarie 1497 (ibid., p. 39-40), să nu aibă iar niciun titlu.

Cârștian constatat mare vornic în documentele din 12 Mai (Lapedatu, Vlad, 71), 1 (Venelin, 124 6) și 5 Iunie 1483 (Arh. ist. I, 1, 37), 5 Aprilie 1485 (Ștefulescu, Doc. 26), precum și în cele din 31 Iulie 1488 (Lapedatu, Vlad 72) și 6 Mai 1492 (ibid. 74), e trecut totuși fără niciun titlu la 31 Iulie 1487 (ibid. 72). Deci, deși era dregător în funcție — afară de cazul puțin

¹ În ce privește pe Andreico dela Ciortoria sau Ciortorischi, faptul pare foarte probabil. Într'adevăr într'un document din 2 Noemvrie 1464, Ștefan cel Mare întărindu-i stăpânirea peste satele Ciortoria, Dubovățul și Oșihlibul, spune: „acest adevărat credincios boier al nostru pan Andreico Ciortorischi ne-a slujit nouă cu dreptate și credință (служилъ намъ право и верно). Deci și noi văzând a lui dreaptă și credincioasă slujbă (его правоу и верноу службу...) îi dăm și îi întărim...” (Bogdan, Doc. I, 85). Documentul nu precizează de ce natură a fost „slujba” lui Andreico; se poate presupune însă, din compararea cu alte documente similare, că ea a constat, după toate probabilitățile, într'o dregătorie pe care acest boier a exercitat o timp îndelungat. (Cf. doc. din 14 Mai 1479 prin care Ștefan confirmă lui Duma, pârcălab de Cetatea Albă pentru slujba sa dreaptă și credincioasă, stăpânirea peste două sate ale sale (Bogdan, Doc., I, p. 226); documentul similar din 15 Septembrie 1480 dat clucerului Duma (ibid., p. 246-7).

probabil, că diferiții diaci n'au adăogat niciunul particula biv — totuși, scriitorul documentului arătat, din 31 Iulie 1487, nu arată aceasta. Tot fără titlu îl întâlnim în 1496, Aprilie 20 (Bogdan, Un chrisov, 110-111), deși din documentelor anterioare și posterioare rezultă sigur că, la această dată, el era biv vel vornic.

Studiul comparativ al documentelor secolului XV¹ ar da încă multe asemenea exemple². Socotim însă că cele arătate sunt suficiente pentru a dovedi afirmarea prin care începusem, anume *că diacii sau scriitorii documentelor nu obișnuiau, în secolul XV, să adauge întotdeauna și dregătoria pe care o ocupa sau ocupase boierul citat ca marlor*³.

Credem că această constatare se aplică și secolului XIV. Numărul mic de documente de care dispunem pentru această vreme, nu ne permite însă o demonstrare a ei, așa cum am făcut-o pentru secolul XV. Putem cita un singur caz, acela al lui „Draguy marscalcus” din 1387⁴, consilierul lui Petru al Mușatei, trecut apoi fără titlu în documentele date de Roman Voevod la 30 Martie⁴ și 18 Noemvrie 1392⁵. Și acest caz încă e îndoielnic, deoarece nu suntem siguri dacă avem de a face cu unul și același personaj.

¹ De pildă, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*.

² Iată încă unul caracteristic: într'un document din 15 Octomvrie 1491, boierul Iuga e trecut fără niciun titlu (Bogdan, *Doc.* I, 467). Din alte două documente însă, emise în aceeași zi (Bogdan, *Doc.* 469, 471) se vede că Iuga era vistiernic în funcție.

³ Faptul a fost remarcat pentru întâia oară, dar într'un mod imperfect, de Ghibănescu: „...Era un obicei de cancelarie de a nu se pune la toți boierii titlu de boierie; acest obicei era general în secl. al XIV; mai apoi în acel al XV, s'a mărginit numai asupra părcălabilor unor cetăți și mai apoi a dispărut cu totul.” (*Uricariul* XVIII, Prefața p. IX). Afirmarea lui Ghibănescu cuprinde însă unele inexactități: 1) acest obicei de cancelarie *nu era general în secolul XIV*; dovadă, de pildă, documentul dela Mircea cel Bătrân, din 27 Decemvrie 1391 în care apare Vlad vornicul, Drăgan banul, Baldovin logofătul (Hurmuzaki I, 2, 341-2) și acela din 8 Ianuarie 1394 unde întâlnim pe Stănil banul, protovistierul Popșor, vistierul Șerban, stolnicul Bratu, paharnicul Costea, Sin spătarul, Lubaș pivnicerul și logofătul Filos. (St. Nicolaescu, *Aldea* p. 6 n.). Pentru Moldova, cităm documentul din 1387, dela Petru al Mușatei, în care sunt numiți între alții, „Dzula capitaneus, Draguy marscalcus”. (Hurmuzaki I, 2, 297). 2) În secolul al XV, obiceiul de cancelarie de care e vorba, *nu s'a mărginit numai la părcălabii unor cetăți*. Exemplele aduse de noi mai sus dovedesc că el se aplica și celorlalți dregători. — Gheorghe Popovici, referindu-se probabil la Ghibănescu și fără să adică exemole, afirmă și el că „e cunoscută predilecția gramaticilor din secolul al XIV și din prima jumătate a secolului al XV de a nu pune titlurile boierilor munteni.” v. Redacția amplificată a articolului din „Omagiu” la *Academia Română*, mssele G. Popovici. Am arătat mai sus, cu exemple, că acest obicei de cancelarie exista și în a doua jumătate a secolului XV.

⁴ Vezi actul din acest an în Hurmuzaki I, 2, 297.

⁵ *Arh. ist.* I, 1, 18-19.

⁶ *Rev. ist. arh. fil.* VII, 367-8.

II. Foștilor dregători, citați ca martori, nu li se adaogă întotdeauna particula biv (fost).

Iată câteva exemple :

1. Într'un hrisov din 28 Martie 1415¹ printre martorii citați sunt 2 bani: Radul ban și Aga ban. Din felul cum sunt puse titlurile s'ar putea bănuî că avem de a face cu doi bani în funcție. În realitate însă nu e așa. Cel dintâi, Radul, este fost ban. Dovada ne-o dă tratatul de comerț încheiat de Mircea cel Bătrân cu Brașovenii, la 25 August 1413². În acest tratat Radul poartă următorul titlu: «Radol Kalaca, *pridem banus noster, nunc autem judex et palatinus curie nostre*». De unde rezultă că la data încheierii tratatului el era vornic în funcție (= judex et palatinus curie nostre) și fost ban³. Așa dar în documentul nostru, din 28 Martie 1415, Radul e *fost ban*, diacul nu adaogă totuși articula biv.

2. În documentul din 6 Martie 1443 sunt citați între martori: Bogdan fost stolnic (БОГДАНА БЫВШАГО СТОЛНИКА) și Radu stolnic în funcție⁴. În documentul din 25 Ianuarie 1446 întâlnim iarăși pe Bogdan stolnic și Radu stolnic⁵. Examinarea izolată a acestui de al doilea act ne-ar putea face să credem că ambii erau în funcție. În realitate, Bogdan este „biv” sau fost stolnic cum era și în 1443; diacul însă, potrivit practicei de cancelarie, n'a mai adăogat particula lămuritoare.

3. În actul din 3 Decembrie 1507 dat de Radul cel Mare lui Vladislav și Sibilenilor, e trecut printre martori și un „Bagya vornik” (= Badea vornic)⁶. Se constată însă din documentele anterioare⁷ că vornicul în funcție era Stroie care de altfel și poartă în documentul nostru titlul de «provisor curiae». Pe de altă parte, tot din documentele anterioare⁸ reese că Badea era biv sau fost vornic. Totuși diacul nu adaogă și această particulă la titlul dregătoriei.

4. În același document din 3 Decembrie 1507 găsim pe un

¹ Bogdan, *Un chrisov*, 110-111.

² Bogdan, *Brașovul*, 36-8.

³ Tot ca vornic în funcție și fost ban trebuie interpretat și titlul pe care îl are în documentul din 10 Iunie 1415: „Radul ban, vornic” (Bogdan, *Un chrisov*, 112-114). Nu e așadar vorba de un cumul de funcțiuni cum credea I. Bogdan, (*ibid.*, p. 111) ci de o simplă practică de cancelarie: diacul nu adăoga totdeauna particula biv.—Despre acest Radul, vezi și mai jos p.

⁴ Hurmuzaki, I, 2, 880.

⁵ Uljanickij 68; publicat și în *Uricariul* XI 64-5.

⁶ Bogdan, *Brașovul*, 352-5.

⁷ 1505, Iulie 2: „Stroe mare vornic” (Ștefulescu, *Doc.* 59); 1505 Iunie: „Stroe vornic” (Nicolaescu, *Doc.* 231-4); 1505 Martie 26: „Stroe mare vornic” (Ștefulescu, *Tismana*, 209) etc.

⁸ 1505 Martie 26: „Badea biv vornic” (Ștefulescu, *Tismana* 209); 1501 Mai 24: „Cârștian și Badea foști vornici” (Miletič 140-2); 1499 Iunie 15: „Cârștian, Badea foști vornici”, (Venelin 133-4), etc.

„Perwl vornik“ (= Pârful vornic). Am văzut însă că vornicul în funcție era Stroeie, iar într'un document anterior din 15 Iunie 1504¹, acest Pârful e arătat ca biv sau fost vornic. El era, credem, în aceeași situație și în 1507; pisarul sau diacul nu adaogă totuși particula respectivă.

Și la această a doua observare, exemplele ar putea fi înmulțite. Socotim însă că e de prisos, cele aduse mai sus fiind convingătoare.

III. Ordinea în care sunt trecuți martorii la sfârșitul documentelor nu este întotdeauna cea strict ierarhică.

În general, diacul înșira pe martori după importanța pe care o avea dregătoria ce ocupau. Așa de pildă, în Țara-Românească, la finele secolului al XV-lea, venea în mod obișnuit întâi banul, după el vornicul, logofătul, vistierul, spătarul, urmând apoi ceilalți dregători până la postelnic. În Moldova lui Ștefan cel Mare, primul loc îl avea vornicul, urmau apoi pârcălabii, după aceia spătarul, vistierul, postelnicul, paharnicul, stolnicul și comisul.

Adesea însă, constatăm abateri dela această regulă. Sunt documente date în aceeași zi, în care ordinea unor dregători variază totuși. Putem cita două hrisoave dela Ștefan cel Mare, ambele din 12 Ianuarie 1495 în care postelnicul și vistiernicul nu sunt trecuți în aceeași ordine². În cel dintâi vistiernicul precede pe postelnic, în cel de al doilea, e invers. De asemenea se cunosc documente scrise de acelaș diac, la mic interval și în care se constată aceeași schimbare a ordinei. E cazul hrisoavelor moldovene din 15 și 19 Martie 1495, scrise ambele de Alexa diacul, în care constatăm aceeași alternare a vistiernicului și postelnicului³. Astfel de schimbări trebuiesc puse pe seama inconsecvenței diacului sau diacilor respectivi, iar nu considerate ca expresia unei ordine ierarhice schimbate. Pentru alte documente însă, în care un dregător mai mic e trecut înaintea altor superiori lui ca rang ierarhic, explicarea e diferită. Ea trebuie căutată în importanța *personală* a celui dregător, determinată fie de favoarea de care se bucură pe lângă Domn, fie de noblețea familiei sale sau de legăturile pe care le are cu dregătorii de frunte. O exemplificare a acestei afirmări ne-o

¹ Miletic, 143.

² Bogdan, *Doc.*, II, 46-47.

³ *Ibid.*, pp. 76 și 85.—Atunci când documentele, date la intervale apropiate, provin dela mai mulți diaci, schimbarea ordinei e și mai explicabilă. Vezi de pildă documentele din 10 Aprilie, 30 Mai, 3, 15 și 16 Iunie 1493 (respectiv Lapedatu, *Vlad* p. 74; Ștefulescu, *Doc.*, p. 34-5; Ștefulescu, *Tismana*, 201-1; Ștefulescu, *Doc.*, 35-6; Lapedatu, *Vlad* 75) în care ordinea vistierului, spătarului și a stolnicului e cu totul schimbată.

oferă o serie de documente de sub Vlad Călugarul¹. În aceste documente diacul trece pe comisul Danciu (Craiovescu) înaintea spătarului, paharnicului și stolnicului, care de fapt îl preced în rang ierarhic. Locul acordat lui Danciu se explică prin importanța familiei Craioveștilor, comparabili cu marii seniori feudali ai Apusului, prin calitatea sa de frate al banului Barbu (Craiovescu), și al vornicului Pârvu (Craiovescu), fruntașii dregătorilor.

Așa dar la stabilirea ierarhiei dregătorilor, va trebui să ținem seamă de această a treia observare. Concluzia de metodă care rezultă din cele trei observații de mai sus, e următoarea: Pentru studiul dregătorilor, documentele trebuiesc folosite nu numai individual ci și în serii, comparativ. O listă de dregători trebuie pusă alături atât de cele anterioare cât și de cele posteroare. Procedând astfel, putem rectifica unele erori de datare²,

¹ Vezi, de pildă, documentele din: 1489 Sept. 11 (Miletić, 131-3); 1490 Iulie 26 (*Arh. ist.* I, 1, 6-7); 1491 Sept. 3 (Venelin, 129-3); 492, Mai 6 (Lapedatu, *Vlad 74*); 1492 Iulie 9. (Filitti, *Arhiva*, p. 19); 1493 Aprilie 10 (Ștefulescu, *Tismana*, 198-200 și Lapedatu, *Vlad 74*); 1493 Mai 30 (Ștefulescu, *Doc.*, 34-5); 1493 Iunie 15 (Ștefulescu, *Doc.*, 35-6); 494 Fevr. 16 (Filitti, *Arhiva*, 201); 494 Aprilie 1 (Lapedatu, *Vlad 76*) etc.

² Iată două exemple: 1) Bogdan publică un document dela Ștefan cel Mare, cu data 9 Martie 1479 (*Doc.*, I, 221-2). Comparația cu documente din același an ne arată însă că *data trebuie să fie alta*, deoarece boierii din divan nu corespund. Documentul considerat de Bogdan ca fiind din 9 Martie 1479 cuprinde următorii dregători: Dragoș vornic, Șteful pârcălab de Hotin, Săcară pârcălab de Cetatea Nouă, Clănău spătar, Boldur vistiernic, Eremia postelnic, Andreico ceașnic, Șandru comis. Celelalte documente din 1479 ne dau însă o listă cu totul diferită: Hrană vornic, Dragoș pârcălab de Cetatea Nouă, Costea spătar, Iuga vistiernic, Gherman postelnic, Ion ceașnic, Petre stolnic, Grozea comis. (Bogdan, *Doc.*, I, 223-4, 225, 235). Această nepotrivire ne arată că documentul publicat de Bogdan ca fiind din 9 Martie 1479 e în realitate din alt an. Credem că el e din 9 Martie 1489, întru cât lista de dregători se potrivește *întocmai* cu aceia a documentului din 22 Ianuarie 1489. Data admisă de Bogdan 1479 s'ar explica printr-o lectură greșită **СИІЗ** în loc de **СИІЗ**. — 2) Wickenhauser a publicat în traducere germană un document tot dela Ștefan, cu data de 6989/181 Bogdan observând că boierii martori din acest document nu se potrivesc cu aceia din documentele având data *sigură* 1481, afirmă că Wickenhauser a citit greșit **СИІІ** în loc de **СИІІ**, așa dar documentul nu e din 1481 ci din 1491. (Bogdan, *Doc.*, I, 462-3 nota). Dar nici boierii din documentele anului 1491 nu se potrivesc cu ai documentului în discuție. Deosebirea privește mai cu seamă pe boierii dregători dintre cari cinci sunt alții decât în documentele din 1491. Faptul a fost relevat și de Bogdan; ca să înlăture dificultatea însă, el admite pentru luna Martie 1491, „o schimbare între boierii de sfat ai lui Ștefan“ (p. 462 nota.) Dar o asemenea schimbare, care ține numai o lună (la 20 Aprilie dregătorii sunt aceiași ca în documentul din 26 Fevruarie 1491) e greu de admis, căci e inexplicabilă.

Noi credem că documentul publicat de Wickenhauser e în realitate din Martie 1493, de oarece dregătorii sunt *întocmai* ca și în alte 4 documente având această dată (doc din 3 Martie 1493 publicat de N. Iorga în *Revista istorică*, VIII, no. 4-6, p. 81-2 cu greșala de tipar: „Șandru de Cetatea Albă“ în loc de „Cetatea Nouă“; documentele din 5, 15 și 26 Martie 1493 publicate de Bogdan *Doc. II*, p. 6, 22 și 27) Data 6989/1481 admisă de Wickenhauser trebuie să fie rezultatul unei lecturi greșite.

unele lecturi greșite¹ și da explicații noi la anumite fapte greșit interpretate.

2. IZVOARELE NARATIVE.

Prin această denumire înțelegem izvoarele care prezintă o descriere sau o expunere sistematică a dregătoriilor. Ele au o valoare documentară deosebită *pentru epoca în care au fost alcătuite*. Uneori ne dau însă informațiuni și pentru epocile anterioare. În această categorie de izvoare intră diferitele relații de călători, misionari, ambasadori precum și descrierile Țărilor Românești făcute în mod special pentru informarea străinătății. Iată-le, în ordine cronologică:

1566. Traducerea polonă a Ietopisețului dela Putna, făcută de Micolai Brzeski la Iași în timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu². Brzeski amplifică această traducere prin diferite știri de caracter istoric-geografic, între cari se află și o descriere a dregătorilor voievodului moldovenesc (Urzednicy woiewody Woloskiego). Se arată numărul lor și, foarte pe scurt, atribuțiile, dându-se pentru unii din ei, dregătorii corespunzătorii poloni³.

1646. Raportul lui Bandini «arhiepiscop de Marcianopole, Durostorum și Tomis» și inspector al comunității catolice din Moldova. Într'un capitol special se arată numă-

¹ În special a numelor boierilor din divan. Iată câteva exemple de astfel de lecturi greșite care se îndreaptă prin comparația cu alte documente:

Ț. Românească. a) *Nan Pasiol* din documentul cu data 1437 August 13 publicat de Venelin o. c. 78-9 e în realitate *Nan Pascal*: vezi documentul din 1437 August 10 (*St. și Doc.*, VII, 46-7); 1437 Aprilie 23 (*St. și Doc.*, XII, 276-8).

b) *Stanciul Honoș* din documentul cu data 1439 August 2 publicat de Ștefulescu, *Tismana* 181-3 e în realitate Stanciul Honoș: vezi documentele din 1437 indicate mai sus.

c) *Nahulea vistier* din documentul cu data 1451 publicat de Miletič, 123-4 e în realitate *Pahulea vistier*: vezi documentele din 1451 August 1 (Filitti, *Arhiva*, 16); 1456 Aprilie 15 (*Arh. ist.*, I, 1, 142).

d) *Ană stolnic* din documentul cu data 1491 Septembrie 3 publicat de Venelin 129-30 e în realitate *Albul stolnic*: vezi documentele 1489 Oct. 2 (Ștefulescu, *Tismana* 196-7); 1489/6998 Septembrie 11 (Miletič 131-3); 1492 Mai 6 (Lapedatu, *Vlad*, 74).

Moldova. a) *Ivan Dežno*, din documentul cu data 1424 Iulie 24 publicat în *Uricariul*, II, 251-3 e în realitate *Ivan Deatco*: vezi documentul din 1428 Iulie 8 (*Arh. ist.*, I, 1, 121); 1428 Aprilie 15 (*Uricariul*, XVIII, 1-2); 1428 (Wickenhauser, *Homor*, 83-4).

b) *Cutcin vornic* din documentul cu data 1434 Martie 18 publicat de Kaluzniacki 24-6 e în realitate *Cupcici vornicul*: vezi documentul din 1434 Aprilie 2 (*Hurmuzaki*, I, 2, 852); documentul din 1434, Ianuarie 13 (*Hurmuzaki*, I, 2, 850).

² *Vechile cronice*, p. 42 sq.

³ *Ibidem*, p. 233.

rul și atribuțiile dregătorilor dela «splendida» curte a lui Vasile Lupu¹. Expunerea e sumară ca și aceea a lui Brzeski și cuprinde unele erori².

[1653]. Relația lui Paul de Alep, însoțitorul patriarhului de Antiohia, Macarie. Într'un paragraf special se arată „marii dregători ai Statului, cari administrează sub domnul Moldovei³. În cursul povestirii se revine, ici și colo, asupra unora din acești demnitari cari ne sunt prezentați chiar în exercițiul funcțiunii lor. Aflăm de asemenea modul în care se făceau numirile și destituirile dregătorilor⁴.

[1660-1667]. Interpolarea privitoare la așezămintele lui Alexandru cel Bun din cronică la Ureche-Simion Dascălul. Această interpolare se află numai într'o familie de mss, cea designată în ediția Giurescu sub sigla M. Ea se datorește, pe cât se pare, lui Misail Călugărul care scrie între anii 1660-1667⁵. Asupra acestei interpolări se pot face două ipoteze: 1) Sau a fost redactată între anii arătați de interpolator 2) Sau a fost numai simplu reprodusă de acesta, fiind luată dintr'un letopiseț sau cronică anterioară. În ultima ipoteză interpolarea arătând între dregătorii și hătmănia, nu poate fi decât ulterioară introducerii acestei demnități în Moldova, adică după 1580 aproximativ⁶. Această interpolare constituie prima expunere, făcută de un pământean, a dregătoriilor moldovenesti. A fost folosită de Dimitrie Cantemir în opera sa „*Descriptio Moldaviae*“⁷.

1684 Iulie. Opera polonă a lui Miron Costin, intitulată «Descrierea Țării Moldovei și Țării Românești»⁸. Ea urmărește să înfățișeze Polonilor un tablou al stării de atunci a celor două Principate românești și câteva date asupra istoriei lor. Între știrile cuprinse în această operă sunt

¹ Bandini, p. 313-4.

² De pildă echivalența „visternik seu cubicularius“.

³ *The travels of Macarius... written by... Paul de Aleppo*, ediție de F. C. Belfour vol. I, London 1829, p. 75.

⁴ *Ibid.*

⁵ Misail scrie după Simion Dascălul și înainte de moartea lui Nicolae Buhș, boerul moldovean de la care Miron Costin căpătase informații asupra celor doi interpolatori ai lui Ureche. (Simion, Misail), așadar între 1660-1667; vezi Giurescu, *Noui Contribuțiuni* 93 și 38.

⁶ În privința datei, I. Tanoviceanu spune următoarele: „Cea mai veche mențiune de hatman moldovenesc ce am găsit în documentele originale ale veacului al XVI este dela 2 Aprilie 1588 (*Contribuțiuni*, p. 232-3). Ghibănescu, *Uricariul* XVIII, p. X, crede și el că titlul de hatman „apare abia către 1580“.

⁷ P. 77 (e vorba de Alexandru cel Bun): totamque aulam suam ad normam imperatoriae instruxisse, *nostris memoratur annalibus*. (id est: interpolarea!)

⁸ Titlul dat de Hașdeu, *Arh. Ist.*, I, 1, 159: „Despre poporul Moldovei și al Țării Românești“ e greșit; vezi Panaitescu, *Influența polonă*, p. 124 nota 3.

și cele privitoare la demnitățile clerice și laice — senatul bisericesc și mirean, cum spune Miron Costin — ale Moldovei. Pe dregătorii mireni îi împarte în două clase: În rândul întâiu, cei opt mari dregători cari alcătuiesc „senatul” sau sfatul. Pe aceștia îi consultă domnul în trebile ce privesc conducerea țării. În rândul al doilea, ceilalți dregători, în afară de senat. Aceștia iau parte la divan numai în cazurile de «necesitate urgentă», de pildă la «regularea haraciului». În afară de aceștia, sunt apoi dregătoriile de țară: pârcălabii, vătămanii. Despre dregătoriile Țării-Românești, Miron Costin spune că ele „sunt identice cu cele moldovenești, deosebindu-se numai câteodată în gradațiune ierarhică”. El arată apoi aceste deosebiri¹. Știrile pe care ni le dă Miron Costin asupra dregătoriilor sunt deosebit de prețioase. Dregător de frunte el însuși, amestecat în viața de toate zilele a curții și având o cultură superioară câștigată în școlile polone, Miron Costin era persoana cea mai în măsură să cunoască și să explice starea de atunci a neamului său. „Descrierea Țării Moldovei și a Țării-Românești” e un izvor de prima mână pentru studiul dregătoriilor românești.

1688 Raportul privitor la Țara-Românească a unui călugăr italian, după toate probabilitățile Del Monte, însoțitorul lui Antide Dunod². Partea cea mai însemnată a acestui raport e formată de descrierea dregătoriilor muntene. Se arată atribuțiunile lor, veniturile, subalternii și modul în care au loc înaintările și destituirile. Raportul lui Del Monte e prima descriere a dregătoriilor Țării-Românești. Autorul acestui raport fiind în contact direct cu domnul și boierii curții, având astfel puțința unei observații și informații nemijlocite, știrile pe care ni le dă sunt, ca și acelea ale Miron Costin, de o importanță deosebită pentru studiul dregătoriilor românești.

1715 „Descriptio Moldaviae” de Dimitrie Cantemir. Această operă, a cărei importanță a fost în deajuns relevată³ spre a nu insista aci asupra ei, cuprinde un întreg capitol privitor la dregătoriile Moldovei. Învățatul domn moldovean crede că aceste dregătorii, așa cum se aflau pe vremea sa, au fost înființate de Alexandru cel Bun, după modelul curții bizantine. Ele se împart în mai

¹ *Arh. ist.* I, 1, 169-171.

² Publicat întâi de Engel I, 109-117; reprodus apoi în *Mag. ist.*, V, p. 33-70. Pentru Del Monte, vezi Iorga, *Cronicle muntene*, p. 429-31; cf. același, *Istoria Românilor prin călători*, II, 4 -43; Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 31 nota 1.

³ Giurescu, *Cursul Descriptio Moldaviae*; Iorga, *Istoria Literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, 403-411.

multe categorii. În primul rând vin cei opt mari boieri „de sfat” sau consilieri. Apoi urmează ceilalți „de divan” care se împart în trei clase. La urmă sunt boernașii. Cantemir arată atribuțiunile fiecăruia, subalternii, veniturile și modul de numire, înaintare și destituire al lor¹.

Ne oprim aci cu expunerea izvoarelor narative, întrucât cele din secolul al XVIII-lea și XIX-lea privesc un stadiu prea înaintat din evoluția instituției dregătorilor pentru a fi de folos la studiul originelor lor. Într'adevăr, atât Baur, Tunusli și Fotino cât și diferitele condici de orânduie și hrisoavele de lefuri ne dau știri detaliate și precise, *asupra vremii lor* și numai în foarte mică măsură pentru epocile anterioare. Aceste izvoare sunt posterioare reformei lui Constantin Mavrocordat care reprezintă unul din punctele importante în dezvoltarea instituțiilor noastre social-economice. Zisa reformă a adus modificări și dregătorilor, dându-le o altă împărțire și fixându-le lefi, ceea ce nu exista mai înainte². Aceste izvoare vor fi folosite deocamdată numai în măsura în care conțin știri privitoare la epoca anterioară, care ne interesează. Folosirea lor integrală vom face-o atunci când ne vom ocupa de dregători în epoca modernă.

¹ *Descriptio Moldaviae*, p. 76-88 și 118. Traducerile cari vor urma din textul latinesc ne aparțin. Nu putem folosi traducerea lui G. Pascu *Descrierea Moldovei* (Iași, 1923), întrucât pe lângă lipsa totală de stil, e confuză și lacunară. Astfel, la pasajul despre marele logofăt (p. 100) îi lipsește următoarea propoziție din textul latinesc: *baculum auro pictum manu gest t.* (text latin, p. 78.) Pasajii confuze la p. 66 și 81; pasajii ininteligibile la p. 51 și 67; traduceri improprii la p. 62 și 92. Și nu pomenim greșelile gramaticale, inconsecvențele ortografice, greșelile de tipar, cacofoniile de care e plină traducerea lui Pascu. Vezi și recenzia pe care i-o face V. Bogrea în *Anuarul* II, 393-6.

² Fotino III, pp. 344-6: Τὰ δὲ ἀξιώματα ἐδίδοντο παρὰ τῶν ἡγεμόνων κατ' ἐκλογὴν τῶν μεγάλων ἀρχόντων εἰς τοὺς καθ' αὐτὸ εὐγενεῖς, καὶ ἀξίους, διὰ πατρικῆς ἢ προσωπικῆς ἀρετᾶς καὶ ἐκδουλεύσεις πρὸς τὴν πατρίδα· διάφοροι διοικήσεις δ' ὡς ἡλλάχθησαν κατὰ καιροὺς, καὶ εἰς τὸ μετὰ ταῦτα ὄλα· μεταποιήθησαν δηλαδὴ εἰς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Κωνσταντίνου Βοσβόδα Μανροκορδάτου ἐν ἔτει 1739^α. Vezi și p. 346-362, și în special p. 349,8; Tunusli p. 49 (trad. Sion).

METODA ȘI PLANUL LUCRĂRII.

Instituțiile sociale sunt supuse evoluției : ele se schimbă, cum se schimbă și societatea care le-a dat naștere, având uneori o dezvoltare paralelă, alteori încetinită. Transformările câteodată sunt așa de profunde, ca fond și ca formă, încât abia dacă mai recunoaștem în stadiul lor ultim, instituțiunile primare. Acestei legi a evoluției a fost supusă și instituția dregătoriilor. Numărul lor a mers înmulțindu-se, atribuțiunile lor au fost delimitate din ce în ce mai precis, în parte schimbate, însemnele și costumele au variat, veniturile de asemenea. Dregătorii secolului al XVIII-lea, ai epocii Fanarioților, nu se mai aseamănă cu înaintașii lor din vremea eroică a Principatelor. Ne-o spune foarte deslușit un contemporan al acestor dregători din secolul XVIII. Copiind într'un codice de cronici, interpolarea privitoare la dregătoriile înflințate de Alexandru-cel-Bun, acest contemporan face următoarea constatare : „boerii câte le vedem până astăzi, însă numai pe aceste vremi umbră au rămas acelor vechi dregătorii (caută ce nu strămută vremea!)”¹.

Când vom voi deci să cercetăm originile și prima fază a dezvoltării unor instituțiuni, va trebui să ne adresăm în primul rând la izvoarele contemporane acelor origini, și numai în măsura în care ele sunt insuficiente, vom recurge și la izvoare posterioare, reprezentând un stadiu ulterior de evoluție. Aplicând această afirmație de caracter general, studiului instituțiilor românești, în cazul nostru special studiului dregătoriilor, metoda de cercetare rezultă de la sine : Vom lua ca punct de plecare documentele epocii pe care vrem s'o studiem, adică a secolelor XIV și XV. Vom extrage din aceste documente toate știrile care interesează dregătoriile și vom încerca să le prezentăm într'un mod organizat. Izvoarele târzii, numite de noi narrative, vor fi întrebuințate numai atunci când aceste documente nu ne

¹ Ms. No. 1, fol. 92 al fondului românesc dela Biblioteca Națională, Paris ; cf. C. C. Giurescu, *Les manuscrits roumains...* p. 5. Acelaș comentariu se găsește și în manuscrisul folosit de Șincai în *Chronica Românilor*, I, p. 592.

vor da știri suficiente. Întrebuințarea lor o vom face însă cu toată rezerva și ținem să accentuăm încă odată, numai în măsura în care documentele epocii nu vor putea suplini la aceasta ¹. Am ținut să accentuăm asupra acestui fapt, deși el se impune cu puterea evidenței, deoarece în expunerea dregătorilor românești s'a pornit adesea până acum de la izvoarele narative ale secolului al XVII-lea și al XVIII-lea, a căror întrebuințare e foarte lesnicioasă, nedându-se atenția cuvenită *documentelor* anterioare ².

Acolo unde va fi necesar, vom recurge la comparația cu situațiile asemănătoare din țările vecine.

Lucrarea de față cuprinde două părți :

1. În cea dintâi se cercetează numele generice date dregătorilor și vechimea dregătorilor în țările Românești.

2. Partea doua cuprinde analiza fiecărei dregătorii în parte. Se va căuta să se stabilească pentru fiecare: *a)* Atribuțiile, *b)* Raportul ierarhic față de celelalte dregătorii, *c)* Subalternii, *d)* Veniturile, *e)* Numele dregătoriei : dacă este de origină românească sau străină și în ultimul caz ce influență culturală de-notă ³.

¹ Cât de circumspect trebuiesc folosite aceste izvoare târzii, ne-o arată, între altele, următorul fapt : Se constată în Țara-Românească, la sfârșitul secolului al XVII-lea, un dregător numit *pitar* care purta grija... cavelor și caleștilor Domnului. Știrea o luăm din Del Monte, (*Mag. ist.* V. 46), un izvor de prima mână ; ea e confirmată și de Tunusii *o. c.*, p. 25 și Fotino III, 293. Pitarul era însă, la început, dregătorul însărcinat cu facerea *pitei* sau pâinei ce se distribuia la curtea Domnului. Brzeski ne spune că la curtea lui Lăpușneanu erau trei pitari „cari îngrijesc de pâne“ (*Vechile cronice*, p. 233). Acelaș lucru despre atribuțiunile pitarului aflăm și din Bandini, p. 314 și Miron Costin (*Arh. ist.*, I, 171). Desigur, același rost a avut pitarul și în Muntenia. Comparația cu pitarul moldovean deoparte, etimologia cuvântului, de alta, sunt după părerea noastră, argumente hotărâtoare în privința aceasta.

Cum a ajuns însă pitarul de la o atare atribuție la cea de „prefect al carelor și caleștilor“ ? Aceasta e o problemă de care ne vom ocupa mai târziu. Aici relevăm numai greșeala ce s'ar face dacă am vorbi despre atribuțiile pitarului din secolul al XV-lea, bazându-ne pe izvoare, de altfel foarte bine documentate *pentru epoca lor*, din secolul XVII și XVIII. Cazul pitarului muntean constituie și un interesant exemplu de evoluția pe care au suferit-o atribuțiile unor anumiți dregători.

² Xenopol, *Ist. Rom.*, III, p. 226-7 ; Onciul, *Cursul*, p. 433-442.

³ Cu privire la planul ce am adoptat în această a doua parte a lucrării, de a trata paralel dregătoriile Țării-Românești și ale Moldovei, dăm următoarele explicațiuni : Dregătoriile Țării-Românești prezintă o mare asemănare cu cele ale Moldovei atât în ce privește denumirile cât și atribuțiunile. Faptul a fost relevant pentru întâia oară de Miron Costin în opera sa : *Descrierea Țării Moldovei și Țării-Românești*. El ne spune că „în Țara-Românească funcțiunile sunt identice cu cele moldovenești, deosebindu-se numai câte-odată prin gradatiune ierarhică... Pe marele logofăt, prima funcțiune la Moldoveni, [il] precede

Lucrarea de față nu are pretenția să înfățișeze imaginea *completă și definitivă* a marilor dregătorii românești din secolele XIV și XV. În genere, lucrărilor istorice nu li se pot da aceste două calificative, de oarece ele sunt în funcție, în primul rând, de *materialul istoric*, care nu-i o cantitate constantă. Neconținut se adaugă informație nouă, neconținut cea veche este prezentată în forme din ce în ce mai sigure, mai exacte (ediții critice de cronici, documente, inscripții, etc.). Această sporire de material face posibilă o cercetare mai amănunțită, mai exactă, concluzii mai precise și uneori diferite față de cele anterioare. O lucrare istorică nu trebuie apreciată din punct de vedere absolut, ci în raport cu materialul istoric cunoscut în momentul când a fost alcătuită.

Acestei regule generale îi este supusă, evident, și cercetarea de față¹. Atunci când materialul documentar va fi mai bogat, când vom avea iarăși întregul fond de documente transportate la Moscova în timpul războiului², fără îndoială că o sumă din punctele nerezolvate sau rezolvate în mod imperfect în cercetarea de față, își vor găsi soluția. Am căutat de altfel să facilităm această operă de completare, indicând noi înșine punctele indoelnice, prezentând ipotezele ca atare, nu ca certitudini, arătând, într'un cuvânt, greutățile pe care le-am întâmpinat în decursul cercetării. Căci n'am avut în vedere decât stabilirea adevărului. Avem convingerea că numai pe calea aceasta, aducând fiecare cinstit contribuția sa și facilitând cercetătorilor ulteriori pe a lor, se face posibilă acestui neam o cunoaștere și înțelegere cât mai perfectă a personalității sale istorice: scopul ultim al oricărei istoriografii naționale.

---

la Munteni, marele ban. În loc de hatman, oastea muntenească se află sub marele spătar." Celelalte dregătorii au toate aceleași denumiri și aceleași atribute. (*Arh. ist.*, I, p. 171). După Miron Costin, Sulzer (III, p. 104) și Fotino (III, p. 582) arată și ei, la rândul lor, această asemănare. Ea a făcut pe istoricii contemporani să prezinte totdeauna dregătoriile ambelor țări împreună. (Vezi Xenopol, *Ist. Rom.*, III, p. 224-229; Onciul, *Cursul*, p. 415-433; Iorga, *Ist. Rom. în chipuri...*, p. 147-162). Am urmat un procedeu asemănător. După cercetarea unei anumite dregătorii în Țara-Românească, care e anterioară ca formațiune de stat, urmează cercetarea aceleiași dregătorii și în Moldova, formațiunea politică mai nouă. E deci o expunere paralelă.

¹ Ea e începutul unei serii de cercetări cu privire la vechile noastre instituții. Rezultatele acelor cercetări vor influența poate concluziile la care am ajuns în studiul de față și invers, acele cercetări vor trebui să țină seamă de rezultatele la care am ajuns acum. Credem însă, că soluțiile principale nu vor fi schimbate.

² S'a evacuat în toamna anului 1916 întregul fond de documente slave dela Academia Română și Arhivele Statului, manuscrisele mai importante, precum și condicele mai vechi de documente. Pierderea acestui neprețuit tezaur ar constitui o adevărată catastrofă pentru istoriografia românească.

I.

NUMELE GENERICE ALE DREGĂTORILOR.

1. **Dregător.** Acest termen care se întâlnește în documentele și cronicile românești sub formele dregător¹, deregător², dregător, derivă din latinescul *dirigo* sau *derigo*³ și înseamnă, potrivit etimologiei, cel ce conduce, administrează, cu alte cuvinte, funcționar sau slujbaş⁴. În acest sens e întrebuințat termenul dregător în vechile noastre documente. El se aplica tuturor celor cari administrau țara. Dregători erau și marii demnitari — corespunzători miniștrilor de azi — care înconjurau pe domn, alcătuind sfatul domnesc⁵ și cei mai mici

¹ 1624 Noemvrie 15: ... dregătorii de târg de Piatră... (Bianu, *Doc.* 96-7.)

1625 Ianuarie 3: ... la dregătorii de Hârlău (*ibid.* 97.)

1627 Octomvrie 10: ... dregătorii... (*ibid.* 141.)

² [c. 1601] Iunie 17: ... Eu Simion deregătorii de Câmpul Lung (*Hurmuzaki* XV, 2, 784.)

1612 Iulie 29: ... deregătorii dumnii meli... (Bianu, *Doc.* 19.)

³ Pușcariu, *Etym.* p. 47.

⁴ El e termenul vechiu românesc corespunzător lui *director*, neologismul întrebuințat azi.

⁵ 1618 Ianuarie 12: „Dec dumnii mea amu căutat și am judecat prea drept și prea lege cu toți cinstiții dregătorii dumnii mele” (Bianu, *Doc.* 39.)

1621 Decemvrie 5: ... Și l'am dat denaintea tuturor dregătorilor Domnului nostru; jupan Ventilă vel dvornic i jupan Papa vel log. i jupan Hriza vel vistier i jupan Nicola vel spatari Bartolomeiu vel. stol. i Trufanda vel post. (*ibid.* 67.)

1611 Noemvrie 2: ... au cumpărat dregătorii domnii mele Pană vistier (*ibid.* 16-7.)

1612 Iulie 29: ... s'au vândut dregătorii dumnii meli... jupanului Fote marelui postelnic (*ibid.*)

1622 Martie 1: ... cu toți cinstiții dregătorii în Devan... (*ibid.* 68.)

1643 Februarie 26: ... Drept aceia Domnia mea am cătat și am judecat împreună cu toți dregătorii (*Arh. Olt.* IV No. 18-19, p. 182-3).

1650 Aprilie 17: ... Gheorghe Ghica către „cinstitul dregătorii” domnii sale „jupan Badea velichi postelnic” (*Rev. Arh.* I, No. 2, p. 234 nota 3) etc.

rezidând la curtea domnească sau în orașele ¹ și satele țării ².

Pentru a designa pe slujbași, mai existau, în afară de dregător, încă alți 2 termeni generali: boier și slugă domnească.

2. **Boier** avea două înțelesuri: unul mai larg care caracteriza pe omul nobil, cel ce se deosebește de omul de rând și un altul mai restrâns care însemna dregător ³. „Boierie însemna în mod obișnuit dregătorie” ⁴. Boier cu boierie însemna boier cu dregătorie sau slujbă. În Letopisețul Țării Moldovei, povestindu-se instalarea ca domn a lui Mihai Racoviță, se spune: «Deci așezându-se Mihai-Vodă domn în scaunul Țării, pre carele au socotit din *boieri* au ales și pre obiceiul i-au *boierit* dar și care n'au încăput la *boierii*, pre toți îi avea la cinste» ⁵. Iar mai departe: «Tocmit-au Mihai Vodă biserica Curții domnești după poartă, care întâiu era zidită de Tomșa Vodă strâmtă și mică, cât nici *boierii cei cu boierii* nu încăpea să stea la rândul lor» ⁶.

3. **Slugă domnească** era o denumire dată în special dregătorilor mai mici ⁷.

Ambii termeni însă, atât boier cât și slugă domnească, nu sunt denumiri specifice ale slujbașilor. Boier era în general și la început omul nobil și numai printr'o evoluție a cărei explicare o vom da în altă parte a ajuns să însemne și dregător. Iar „slugă” sau „sluga noastră” în înțelesul de „supus” al domnului se

¹ [c. 1601] Iunie 17: „Eu Simion dregătorul de Câmpul Lung și preuț de acolia”... către Bistrițeni (Hurmuzaki XV, 2, 784.)

1617 Februarie 10: ... Io Radulu voevoda ... scriem domnia mea dregătorului și șoltuzului și pargarilor din Târgul-Frumos (*Arh. ist.* I, 1, 13.)

1621 Noemvrie 1: Alexandru Iliș ... scriemu Domnia mea dregătorului... de Huși (Melchisedec, *Huși* 31-2.)

1624 Noemvrie 15: ... dregătorii de târg de Piatră (Bianu, *Doc.* 96-7).

1625 Ianuarie 3: ... Scriem domnia mea la ... dregătorul de Hârâu (*ibid* 97.)

[1653] Octomvrie 20: ... Scriem domnia mea la sluga noastră, la dregătorul de Vrancea (adică vornicul de Vrancea: *Bul. Com. Ist.* II, 194); cf. doc. din 1656 Mai 5 (*ibid.*)

² 1623 Aprilie 15: ... Io Miron Barnovschi ... dat-am cartea domniei-meale dregătorului... den satul mănăstire dela Movila Icașului... (Bianu, *Doc.* 121.)

1656 Septemvrie 22: ... Io Gheorghe Ștefan... scriem domnia mea la sluga noastră la Necov dregătorul din Berești, dămu-ți știre pentru niște vecini... (*Surete* IV, 293).

³ Giurescu, *Boieri*, p. 5 nota; cf. Xenopol, *Ist. Rom.*, III, 216-18.

⁴ *Ibidem*, p. 21.

⁵ *Letopisețul Țării Moldovei...* (1661-1705) p. 99.

⁶ *Ibidem*. Exemple similare la Xenopol, *Ist. Rom.*, III, 217-8.

⁷ 1629 *Ibidem*: Derept aceia și voi birarilor și voi toate slugile domniei mele oricarii de ce slujbă veți umbla într'acest județ (Hasdeu, *Etym.* t. III, col. 3204.)

703 Noemvrie 26... Derept acaia daru poruncescu domnia mea și voao tuturor slugilor domniei mele, oricare cu ce slujbă și orânduială veți umbla într'acea parte de locu (*Bul. Com. Ist.* II, 259-60) cf. Giurescu, *Boieri* 89: „Se numeau boieri și slugi domnești slujbași de toate gradele precum și toți cei ce îndeplineau vreo însărcinare domnească”.

spunea și aceloră cari nu erau dregători¹. Singurul termen tehnic într'adevăr, care designă ca atare pe slubaș, pe cel ce administrează, e *dregător*. Deaceia ne-am și oprit asupra lui, dându-i preferință față de celelalte denumiri. Să cercetăm acum care sunt termenii corespunzători lui *dregător* în documentele slave și latine.

În slavă îi corespunde în primul rând termenul *правитель*. Această corespondență rezultă în mod clar din documentele românești al căror început — potrivit tradiției de cancelarie — era redactat în slavonește. Lui *правитель* din începutul slav îi corespunde *dregător* în partea românească a documentului. Iată câteva exemple:

1) 1611 Noemvrie 2. București. Radu-Vodă întărește „поѣтennom praviteliu gospodsvami jupân Pană vistier“ partea jupânesii Neaga vorniceasa din satul Lungi „pentru că o au cum-părat deregătoriul domnii mele Pană vistier dela jupâneasa Neaga vorniceasa...“².

2) 1612 Iulie 29, București. Expresiei „praviteliu gospodsvami jupan Foti velichie post.“ din formula slavă îi corespunde în partea românească „deregătoriului dumonii meli... jupanului Fote mării postelnic“³.

În documentele slave se mai întâlnesc, în afară de *правитель* și alți termeni anume *властелъ* (și *властелинъ*, *властеленъ*)⁴ și

¹ Vezi documentul din 1430 Septembrie 16, prin care Dan Voevod întărește „slugilor domn'ei mele (сасгаи гоcнодcтрами) Stoica și Dumitru și Vâlcșan și Mihail și Petru și Șisman mai multe sate, scutindu-le de dări. (Arh. ist. I, 1, 73). Aceste șase „slugi“ nu au nici un titlu de dregătorie; ei erau proprietari de sate.

În documentele lui Ștefan se dă adeseaori numele de „sluga noastră“ unor persoane care n'au nici un titlu de dregătorie și nici calificativul de *pan* sau *jupan*:

1481 Februarie 1: сасга наш данко, сынъ симин (Bogdan, Doc. I, 248.)

1481 Octomvrie 15: сасга наш мнѹсакъ ксѣат (ibid., 258.)

1487 Martie 6: сасга наш тоадеръ сынъ кзлонер (ibid., 297.)

1491 Ianuarie 16: сасгаи нашимъ микашѣи и кратъ егѡ мнкѣ (Bogdan, Doc. I, 448-9.)

1495 Martie 16: наши сасги жѣржа пинтече и братъ егѡ петриман (Bogdan Doc. II, 248-9.)

² Bianu, Doc., p. 16-17.

³ Ibid., p. 19.

⁴ 1509 [Dec.] 5: тако гсѣо ми сѣднѹ сѣ властели и колѣри гсѣами „astfel domnia mea am judecat cu dregătorii și boierii domniei mele“ (St. Nicolaescu, Doc., p. 317-8).

1514 Decembrie 14: „а гсѣми послаа честитъ властеленъ дѣтко бан и сѣс честитомъ правителю гсѣми станчюу велики портар“ „iar domnia mea am trimis pe cinstitul boier Deatcu banul și cu cinstitul *dregător* al Domniei mele, jupân Stanciu mare portar“ (Ștefulescu, Doc., p. 76-7).

оуѣдникъ (оуѣдникъ)¹ cari au fost traduși de slaviști și istorici de asemenea prin dregător și boier. Ei sunt însă mai puțin frecuenți ca *правитель* care este termenul obișnuit. *клястеленъ* se întâlnește mai des în Țara-Românească, *оуѣдникъ* în Moldova.

În documentele latinești, marii dregători sunt designați sub numele de *barones*. În tratatul de comerț acordat Brașovenilor la 10 Noemvrie 1423 de către Dan al II-lea, găsim la început formula: «nos... una cum baronibus nostris, nobis consedentibus et fidelibus nostris universis de regno Walahie existentibus... iar la urmă: ...super quo nos committimus universis nostris baronibus, commitibus, castellanis, officialibus, tributariis et in quibuscunque dignitate existentibus...»². Despre un tratat similar al lui Iliăș al Moldovei, aflăm că a fost acordat „certa nostra sciencia ac *nostrorum baronum maturo consilio*“³. Iar într-o scrisoare din 1436 Iulie 16, adresată de Vlad Dracul Brașovenilor se spun următoarele: «noveritis dicta et compositiones vobiscum nostros per barones, ut puta Demetrium zpatar, Stephanum logofethum, Kaica Hausponopolum (*sic*) et magistrum Johannem concivem vestrum»⁴. După cum se vede, persoanele numite *barones* vin în fruntea tuturor categoriilor sociale; ele

1607 Maiu 4: *пред поутеномъ i (sic) клястеленомъ i пркромъ сьветникъ i скми* „înaintea cinstului boier și întâiul sfetnic al domniei mele (Ștefulescu, *Doc.*, p. 312).

Documentul cel de al doilea ne arată că exista, pare-se, o deosebire oarecare de sens între *клястеленъ* și *правитель* deoarece diacul face distincție între amândoi termenii. Ștefulescu traduce pe *клястеленъ* prin *boier* iar pe *правитель* prin *dregător*, Ghibănescu respectiv prin *demitar* și *dregător*. (*Surete*, I, p. 330-2).

¹ Vezi documente la Bogdan, *Doc.*, II, 604 (indicele la termenul *оуѣдникъ*). — În legătură cu *оуѣдникъ*, trebuie pusă forma *ѣдн* din documentul moldovean cu data 1447 August 22: *наши ѣдн дна не имали сѣдн нх люда* dregătorii noștri să n'aibă a-i judeca pe oamenii aceia". (Nicolaescu, *Doc.*, p. 222-4).

În publicațiile de documente slave dela noi, *правитель* e tradus prin *dregător* de către:

Hasdeu, *Arh. ist.*, I, 1, p. 5-7.

Bogdan, *Brașovul*, p. 96-7.

Ștefulescu, *Doc.*, p. 21-2; 77; 88; 94; 116; 121 etc.

Nicolaescu, *Doc.*, p. 235; 247 (câteodată traduce și prin *diriguitor*, p. 38, 81), Ghibănescu, *Surete*, I, p. 292-296; 316-317.

² Hurmuzaki, XV, p. 13; cf. o formulă aproape identică din actul similar al lui Vlad, cu data 1444 August 7: ... nos, unacum nostris baronibus et proceribus harum nostrarum parcium transalpinarum (Hurmuzaki, XV, p. 31-2, cf. și actul din 1372 în care se vorbește de „barones“ din Țara-Românească. Domnul le recomandă să nu atace donația făcută de el lui Ladislau de Doboka. (Hurmuzaki, I, 2, p. 198-200).

³ Hurmuzaki, XV, p. 19.

⁴ Hurmuzaki, XV, p. 22-3; și în Bogdan, *Brașovul*, p. 312.

sunt așa dar *marii dregători*, cari înconjură pe domn. Acesta e și numele pe care li-l dă Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, în capitolul intitulat: «De baronibus Moldaviae, eorumque gradibus» (p. 76).

Uneori marii dregători sunt designați sub numele de *comites*. Așa e cazul în tratatul de comerț din 1368 dat de Vlaicu Brașovenilor, în care domnul se adresează: «...vobis... universis fidelibus nostris, comitibus, castellanis, iudicibus, tributariis, officialibus»¹, (cf. mai jos p. 29). Ceilalți dregători poartă în documentele latinești denumiri în legătură cu slujba pe care o îndeplinesc (castellani, tributarii, iudices), sau denumirea generică de *officiales* (aceasta din urmă se da de obicei celor mici)

VECHIMEA MARILOR DREGĂTORII.

Cele dintâi formațiuni politice românești documentate în mod sigur sunt cnezatele și voevodatele pomenite în diploma dată de regele Bela al IV-lea în 1247 Cavalerilor Ioaniți. Regele acordă acestor cavaleri, sub anumite condițiuni, „toată Țara Severinului cu munții ce țin de ea și cu toate celelalte dependente până la râul Olt, împreună cu cnezatele lui Ioan și Farcaș“, exceptând însă „cnezatul lui Lytuoy voevod“ pe care-l lasă Valahilor, așa cum l-au ținut până acum. Dincolo de Olt și de Alpii Transilvani, le acordă, în aceleași condițiuni ca și Țara Severinului „toată Cumania, afară de țara lui Seneslav, voevodul Valahilor“. Din Țara Severinului și din cele două cnezate ale lui Ioan și Farcaș regele își oprește „medietatem omnium utilitatum et redditum ac servitiorum“, cedând cealaltă jumătate Cavalerilor². Din Țara lui Litovoi³ și a lui Seneslav ei vor percepe de asemenea jumătatea tuturor „proventuum et utilitatum“ care se strâng pentru rege („Regi colligentur“), cealaltă jumătate fiind rezervată acestuia.

Din acest act se constată așa dar existența în Oltenia a trei formațiuni politice: cnezatul lui Ioan, acel a lui Farcaș și cel de al treilea, al voevodului Lituoy (Litovoi). În Muntenia o singură formație politică românească: țara lui Seneslav, voevodul Valahilor. Câte-și patru sunt arătate ca depinzând de Coroana

¹ Hurmuzaki, XV, p. 1-2.

² Hurmuzaki, I, 1, 250: medietatem omnium utilitatum et redditum ac servitiorum de tota terra Zeurini memorata et kenazatibus supra nominatis provenientium nobis et successoribus nostris reservamus, medietate alia ad usum domus supradicte cedende...

³ Afară de țara Hațegului cu pertinențele sale (excepta terra Harszoc cum pertinentibus suis.)

Ungariei care iea dela Valahi «utilitates, redditus, servitii, proventus».

Trebuie să admitem că aceste formațiuni politice, în special cele două «țări» (terra) ale lui Litovoi și Seneslav, aveau o anumită organizare, fie ea cât de rudimentară. Cei doi voievozi vor fi avut o curte — redusă de sigur — și anumiți slubași însărcinați cu strângerea impozitelor din care o parte trebuiau date regelui ungar. În caz de atac, ziișii voievozi și cneji trebuiau să ajute *cu oastea lor*¹ pe cavalerii loaniți: așa se specifică în diploma din 1247. Pe de altă parte nu trebuie să se uite că în 1279 Litovoi cu frații săi, revoltându-se împotriva regelui ungar și refuzând să plătească „tributul“, *s'au luptat cu o oaste ungară* comandată de Magistrul George². Ceeace arată că acești voievozi transalpini *aveau o oaste capabilă să se măsoare cu o armată ungară*. Fratele lui Litovoi, Barbat, făcut prizonier în lupta cu magistrul George și dus la curtea ungară, a fost nevoit să dea o sumă însemnată de bani spre a se răscumpăra³. Ceeace înseamnă că voevodul dispunea de resurse⁴. Toate aceste fapte puse la un loc ne arată că formațiile politice românești din Oltenia și Muntenia ieșiseră din stadiul de organizare primitivă. Ele dispuneau de o anumită administrație pentru strângerea impozitelor și puteau strânge o oaste care să se măsoare cu cea ungară. Nu e exclus chiar ca unii dintre dregătorii pe care-i întâlnim mai târziu pe lângă domnul Țării-Românești, să fi existat, evident cu o organizare inferioară și poate cu alte nume, la curtea unui Seneslav și mai ales a unui Tihomir, tatăl lui Basarab. E o simplă ipoteză pe care o facem, deoarece nu putem aduce *dovezi* în sprijinul ei. Această ipoteză are însă, după părerea noastră, sorți de probabilitate.

Dar dacă micile formațiuni politice românești din secolul al XIII-lea puteau să se mulțumească și cu o organizare mai rudimentară, puțin diferențiată, lucrurile au trebuit să se schimbe odată cu întemeierea Țării-Românești, sub marele Basarab voevod. Într'adevăr, un „stat“ implică, chiar în forma lui inițială, un aparat administrativ pentru încasarea dărilor și executarea hotărârilor luate, un aparat judecătoresc, pentru împărțirea dreptății și în sfârșit un aparat militar pentru asigurarea ordinii

¹ Hurmuzaki I, 1, 250: „cum apparatu suo bellico“.

² *Ibidem* p. 454-5.

³ *Ibidem* ... super quo nos non modicam quantitatem pecunie fecimus extorquere, cf. N. Iorga, *Carpații*, p. 81: Barbat „fu prins și se rescumpără *cu mulți bani*, având deci o *șară întinsă*“.

⁴ Se pare că populația Olteniei era relativ numeroasă. Într'un document din 1239 regele Bela IV spune papei Grigore IX că „in terra que Zeuren nominatur que dudum fuerat desolata, *populi multitudo super creverit*“ (Hurmuzaki I, 1, 183). Iar într'o scrisoare din 1237 se vorbește de „multitudo gentium terre Ceurin“ (*ibid.* p. 153.)

interne și externe. O atare organizare a trebuit să existe și la începutul statelor Țării-Românești și Moldovei. Primul domn al Țării-Românești a trebuit să instituie principalele dregătorii, cu ajutorul cărora avea să conducă teritoriul relativ întins pe care-l stăpânea. Aceste mari dregătorii, corespunzătoare ministerelor de azi, dela care pornea întreaga administrare a țării, erau concentrate la curtea domnului care constituia centrul nervos al întregii țări. La această curte a domnului se concentrează întreaga viață politică a țării și toate resursele financiare și militare. Ea constituie în același timp și tribunalul suprem, unde se judecă în ultimă instanță.

Pe lângă dregătoriile care priveau administrarea țării, așadar „publice“, cei dintâi domni au instituit și dregătoriile pe care le vom numi „personale“, destinate persoanei domnului. De fapt, e greu de făcut o deosebire hotărâtă în această epocă, când domnul subsumează statul, între dregătoriile publice și cele personale¹. Nu se făcea atunci distincție cum se face azi între administrația publică și administrația averii personale a domnului. Veniturile publice erau de fapt veniturile domnului care le întrebuinta după plac. De altfel această situație nu constituie o particularitate a țărilor noastre, ea e un fenomen general în evul mediu la toate statele europene².

Așadar „marele Basarab voevod“ cel răposat la 1352 la Câmpulung, întemeietorul domniei Țării-Românești este și cel care a instituit marile dregătorii muntene. El a trebuit să aibă în mod necesar: 1) O cancelarie cu un *logofăt* și mai mulți diaci pentru redactarea actelor. 2) Un *vornic* cu diferiți subalterni pentru supravegherea curții și împărțirea dreptății. 3) Un *vis-tier* și câteva ajutoare pentru ținerea socotelilor. La aceștia se adăugau apoi: 4) *Stolnicul* cu ajutoarele lui care aveau grija mesei domnești. 5) *Paharnicul* care dădea de băut domnului. 6) *Postelnicul* sau stratornicul, însărcinat cu paza camerei de culcare a domnului. 7) *Comisul* ce purta grija cailor.

Cel puțin aceste mari dregătorii au trebuit să existe din primele timpuri. Ele corespundeau nevoilor elementare ale organizației de stat și ale domnului, personificarea acestui stat. Sunt dregătoriile sau funcțiunile cari se întâlnesc și în apus, la originea statelor germanice³, precum și în Ungaria⁴. E posibil însă ca pe lângă aceste dregătorii, să fi existat și altele, pe care le constatăm *documentar* mai târziu, în secolul al XV-lea.

¹ Deosebirea e cu atât mai greu de făcut cu cât mulți dintre dregătorii „publici“ au avut la origine tot un caracter personal, domestic: ei erau servitorii monarhului, având diferite atribuțiuni în interiorul palatului.

² Lavis, III, p. 322-3; Akos v. Timon, p. 171, cf. p. 173-4.

³ Fustel de Coulanges, *Hist. des instit. La monarchie franque*, p. 146-100 și bibliografia citată acolo; cf. p. 164.

⁴ Akos v. Timon, p. 174-5.

Un *spălar*, constatat documentar pentru prima oară la 1394, a putut exista din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Un *că-măraș*, pentru baterea banilor, de asemenea pe vremea lui Vlaicu. E posibil ca ierarhia, organizarea precum și unele din denumirile pe care le-au avut acești mari dregători să nu fi fost dela început asemenea celor din secolul al XV-lea. Faptul acesta e însă de o importanță secundară; esențială e existența lor încă dela începutul statului.

Acelaș lucru a trebuit să fie și în Moldova. Bogdan și Lațc au instituit și ei dregătoriile de cari aveau nevoie pentru stăpânirea Moldovei. Opera lor le era ușurată de altfel prin faptul că aveau, pe lângă modelul ungar și polon, și pe acela al statului muntean cu care Moldova semăna în alătea privințe. Și de fapt, după cum se va arăta în cele următoare, dregătoriile moldovenești se aseamănă mult cu cele muntene.

Contemporaneitatea înființării marilor dregătorii și a Principatelor e un fapt evident, care se impune dela sine. Primele erau consecința naturală, necesară, a celei de a doua. Nu ar fi nevoie deci să insistăm asupra acestui fapt. Dacă o facem totuși, e din următoarele motive: Dregătorii apar ca atare, cutitlurile lor, abia spre sfârșitul secolului al XIV-lea, în documentele lui Mircea cel Bătrân în Țara-Românească, în cele ale lui Petru și Roman, în Moldova. Înainte de 1394 găsim în Muntenia numai pe ban, vornic și logofăt, în Moldova pe staroste, vornic și stolnic. După cum se vede, documentele menționează numai o mică parte dintre dregători față de un număr cu mult mai mare de boieri fără titluri. Ceiace e mai mult, în lista de martori, dregătorii moldoveni vin *după* boierii fără titluri. Numărul cel mic de dregători din listele de martori, pe de o parte, poziția lor în urma boierilor fără titluri, pe de alta, au făcut pe unii istorici contemporani să creadă că acești dregători au fost instituiți târziu după înființarea Principatelor și că n'aveau mare importanță față de boierii ceilalți fără titluri, cari ar fi reprezentat adevărata nobilime a țării. Iată ce spune în această privință Xenopol: «Pe când nobleța și voevodul datează din timpurile vechi, dela primele constituirii ale vieții de Stat la Români, dregătoriile au o origine mult mai nouă, anume ele se înființează destul de târziu după întemeierea Principatelor»¹. Așadar, Xenopol consideră înființarea dregătoriilor posterioară întemeierii Țărilor Românești. D. Iorga crede de asemenea că „voievozii domni n'au avut o curte și ei erau înconjuțați, neapărat, în cele dintâi decenii, numai de sfetnici în port românesc, asemănători cu bătrânii chemați la judecările țărănești“. Înființarea marilor dregători a fost rezultatul aruncării „dincoace de Dunăre, de avântul turcesc, a căpătenii-

¹ Xenopol, *Ist. Rom.*, III, p. 225.

lor sârbo-bulgare". Acestea ne-au dat „împreună cu o limbă de stat, cu o cancelarie și înalți dregători alcătuind un sfat de o esență politică superioară și un rost de curte mai deplin. Atunci au răsărit în preajma lui Vodă Logofeți pentru punerea pecetii, Vornici-majordomi pentru judecățile Măriei Sale, Vistieri pentru perperii și ducații domnești, Postelnici-șambelani pentru grija persoanei Voevodului, Stratornici pentru gătirea oștilor și Comiși pentru paza cailor". De aceia „cei dintâi boieri au fost neapărat străini, în Țara-Românească; în scurtă vreme însă, dregătorii greco-slavi sunt foarte puțini și abia mai pot fi recunoscuți din ceilalți”.

Așadar, d. Iorga crede că înființarea marilor dregătorii a fost provocată de trecerea la noi a căpeteniilor sârbo-bulgare, silite să-și părăsească țara de către Turci. Dar aceasta n'a putut avea loc decât spre sfârșitul celei de a doua jumătăți a secolului al XIV-lea când Turcii supun cu totul Bulgaria (1393)². Urmează deci, după d. Iorga, că înființarea dregătoriilor a avut loc într-o epocă relativ târzie, spre sfârșitul secolului al XIV-lea.

Ne permitem să nu împărtășim această părere. Noi socotim înființarea marilor dregătorii contemporană cu întemeierea statelor românești. Am arătat motivul mai sus: *aceste dregătorii erau consecința necesară, naturală, a însuși faptului întemeierii statelor românești*. Căci întemeierea statului muntean, respectiv moldovean, înseamnă, în parte, și aceasta: *o mai bună organizare, o siguranță mai deplină pe un teritoriu mai întins*, în locul siguranței și ordinei relative pe care o puteau da cnezatele și voevodatele anterioare. În locul unei forme de economie rudimentară, inferioară, *un curent comercial intens*, prin aceste teritorii românești, între orașele germane ale Transilvaniei și Galiției deoparte, și între Peninsula Balcanică și țărmul Mării Negre de cealaltă parte.

Să trecem acum la cercetarea primelor documente românești, acelea în care nu apare lista de martori dregători. Vom examina mai întâi pe cele din Țara-Românească, apoi pe cele din Moldova, căutând să extragem toate știrile pe care ni le pot da despre dregători.

Cel mai vechiu document muntean cunoscut este așezământul comercial al lui Vladislav cu Brașovenii, din 20 Ianuarie 1368. Domnul întărește acestora drepturile de comerț (libertates) de care se bucurau ei din vechime (ab antiquis) în Țara-Românească și hotărăște ce anume vămi vor avea să plătească. La sfârșit, domnul se adresează „vobis... universis fidelibus nostris, comitibus, castellanis, iudicibus, tributariis, officialibus et cuiusvis

¹ Iorga, *Scrisori*, p. II-III.

² Iorga, *Gesch. d. osm. Reiches*, I, p. 274.

status hominibus in terra nostra Transsalpina constitutis“ poruncindu-le să nu împiedice pe Braşoveni în exercitarea comerţului lor şi să nu le ia vamă mai mare decât a poruncit el¹. Să examinăm mai de aproape diferitele categorii de persoane amintite în acest important document².

În frunte vin comiţii, comites. Ce erau aceşti comites? Înţelesul, potrivit etimologiei, e acela de „însoţitori“ ai domnului, de persoane din imediata apropiere a lui. Credem că, în cazul nostru, termenul *comites* designa pe marii dregători dela curte. Atari comites apar şi în documentul din 1389 prin care „Maynus et Romanus Hericzky, comites illustris principis domini Mircii Woyevode Transalpini“ încheie tratatul cu Vladislav Iagello³.

Onciul credea că numiţii „comites“ din aşezământul comercial al lui Vlaicu ar putea să fie „căpeteniile judeţelor sau comitatelor“⁴. Aceasta, de oarece într-o atare calitate „comites“ ar fi avut relaţii mai frecvente cu Braşovenii negustori ce treceau pe teritoriul supus administraţiei lor. Deci recomandăţia domnului ar fi mai îndreptăţită să privească pe aceşti capi ai judeţelor decât pe dregătorii dela curte.

Credem însă că o atare interpretare nu corespunde realităţii din următorul motiv: Capii judeţelor, cari erau în acelaş timp şi comandanţii cetăţilor, se numeau *pârcălabi* (прѣкѣлабъ < por-koláb < Burggraf) în documentele redactate în limba slavă. Acest termen e redat însă în documentele noastre latineşti prin *castellanus* care traduce exact pe pârcălab⁵. „Sberra castellanus“ şi „Buchta castellanus de Kyla“ din documentul moldovean cu data 10 Iulie 1468⁶ sunt tot una cu Zbierea pârcălabul de Cetatea Albă (в. п. збиери прѣкѣлаба келоградскаго) şi cu Buhtea pârcălabul de Chilia (в. п. кѣхти прѣкѣлаба киліискоро) din 24 Septembrie al aceluiaşi an⁷. În Ţara Românească, întâlnim un „Gyrgina Castellanus Castri Poynar“ în documentul dat de Radu cel Mare Braşovenilor, la 3 Decembrie 1507⁸. Un altul, Panigrad „quondam castellanus oppidi Thargovista“ e menţionat într-un act din 1553, dela Mircea Ciobanul⁹.

Dar din moment ce căpeteniile judeţelor sau pârcălabii sunt numiţi în latineşte castelani atunci, în mod logic, «comites» nu poate să se refere la aceleaşi căpetenii. În documentul din 1368 întâlnim ambii aceşti termeni; în enumerarea diferitelor categorii

¹ Hurmuzaki XV, p. 2, cf. Ioiga, *Indreptări*, 105.

² Pentru însemnătatea lui vezi *St. şi Doc. X.* p. 8-9; Meteş, *Relaţiile*, 45-6.

³ Hurmuzaki I, 2, 315.

⁴ *Cursul de Istoria Românilor din 1920-1*, p. 608.

⁵ Bogdan, *Braşovul* 389.

⁶ Bogdan, *Doc.*, II, 299; cf. errata p. 501.

⁷ Bogdan, *Doc.*, I, 131-1.

⁸ Bogdan, *Braşovul* 354.

⁹ Hurmuzaki XV 492.

de dregători vin în primul rând «comites» apoi «castellani». Știind acumă care e semnificația celui de al doilea termen, credem că cel dintâi, «comites» privia pe marii dregători dela Curte, pe cei ce erau în contact direct și zilnic cu voevodul.

Castellani sau, cu termenul slav și român, *pârcălabii*, erau comandanții cetăților fiind și căpeteniile județelor în care se aflau acele cetăți. Evident, în județele în care cetățile lipseau, ei erau numai căpetenii de județ, rezidând în orașul respectiv. Lor li se adresa, în secolul următor, la 1482, Vlad Călugărul când reinnoi Brașovenilor vechiul privilegiu de comerț. Aducându-le la cunoștință reinnoirea, domnul poruncește „pârcălabilor de prin toate orașele noastre (паркалакым по всех наших городов)¹ și pârgarilor și vameșilor să nu împiedece comerțul zișilor Brașoveni sau să le ceară vamă mai mare.

Iudices erau, după toate probabilitățile, judecătorii domnești cari aveau să hotărască în eventualele conflicte dintre negustori și populația țării.

Tributarii erau dregători fiscali, foarte probabil, vameșii. Sub această denumire generală se cuprind desigur acei „tricesimatores“ pe care documentul nostru îi pomenește la Câmpulung, la Slătina și la Dunăre, dar care se aflau, cu siguranță, și în alte locuri.

Sub numele de *Officiales* se înțelegeau, credem, toate celelalte persoane care aveau vreun raport cu domnia, ca mici dregători, subalterni ai marilor dregători, sau persoane însărcinate vremelnic cu vre-o treabă sau slujbă domnească.

În documentul posterior cu un an, din 1369, același Vladislav se adresează «Vobis... universis Castellanis, Comitibus, Iudicibus ceterisque officialibus nostris quibuscunque nominibus censeatur“ recomandându-le să dea tot sprijinul și ajutorul lor episcopului sufragan trimis din Ardeal catolicilor din Țara Românească².

Să continuăm cercetarea documentelor în care nu există lista de martori dregători. Dela Vladislav se mai cunosc încă două documente, unul privitor la mănăstirea Vodița, celălalt fiind un act de donație. Documentul privitor la Vodița nu cuprinde știri referitoare la dregători³. În documentul cel de al doilea, din 1372, prin care Vladislav donează rudei sale cu același nume „Ladislav, filius quondam Ianus meister Dobka, nepos Miked bani“ târgul Șercaia și câteva sate din Țara Făgărașului, întâlnim pe «barones» din Țara Românească, cărora domnul le re-

¹ Bogdan, *Brașovul*, 183-4; cf. întărirea dată în 1476 Octomvrie 7 de Vlad Țepeș acelorăș Brașoveni: vâmi mai mari nimenea să nu îndrăznească a le pune sau a-i băntui nici *pârcălabii* de orașe, nici vornicii, nici vameșii... (*ibid.*, p. 95-7).

² Hurmuzaki I, 2, 148-9.

³ Ștefulescu, *Tismana*, 46-7.

comandă să nu atace donația¹. „Barones“ e, după cum am văzut, termenul latinesc prin care se designau marii dregători.

Cele două documente care urmează în ordine cronologică, acela al lui Dan din 3 Octomvrie 1385 și celălalt al lui Mircea din 1387, privitoare ambele la mănăstirea Tismana, nu ne dau nici o știre despre dregătorii de la curte. Din ele aflăm numai de existența *găletarilor* (кзблари) adică a slujbașilor însărcinați cu strângerea dijei ce se cuvenea domnului din grâne și care se măsura cu găleți (кзблы)². Urmează apoi actele din 1389 și 1390 privitoare la tratatul cu Vladislav Jagello. Ambasadorii cari încheie tratatul în numele domnului muntean sunt, în primul act, cei doi *comites* amintiți mai înainte: Maynus et Romanus Hericzsky³. Li considerăm, după cum am spus mai sus, ca mari dregători de curte, ca persoane din imediata apropiere a domnului. În actul cel de al doilea⁴, în loc de Roman, găsim pe „Radlus Gadky“ care ar putea să fie una din cele două persoane cu numele de Radu pe care le întâlnim în documentul din 11 Maiu 1409 «Radu ban» și «Radu fiul lui Stan»⁵. Cu aceasta se încheie șirul documentelor muntenești, cunoscute nouă, care nu cuprind lista de martori dregători.

Rezumând analiza acestor documente constatăm că încă din vremea lui Vladislav (1364-1373), Țara Românească era deplin organizată. Domnul era înconjurat de mari dregători, numiți în actele latinești *comites* și *barones*. Țara era împărțită în județe în fruntea cărora stau *castellani* sau pârcălabii. Pentru împărțirea dreptății sunt *judices*. Exista un întreg aparat administrativ-fiscal al cărui agenți numiți *tributarii*, *tricesimatores* sunt răspânziți în întreaga țară. În sfârșit se constată o sumă încă de dregători, mari și mici, cuprinși sub numele generic de *officiales*.

O asemenea organizare, constatată încă din primii ani ai domniei lui Vladislav, e greu de admis că ar fi fost opera acestui voevod. Ea a trebuit să existe încă din vremea predecesorilor săi, a lui Nicolae-Alexandru cel îngropat la Câmpulung și a marelui Basarab voevod răposat în 1352. Încă din prima jumătate a secolului XIV, Țara-Românească apare așadar deplin constituită ca stat, cu o întreagă organizare administrativă și cu o oaste proprie, capabilă să se opună și să învingă în două rânduri armata de cavaleri a Ungariei angevine. Concluzia la care am ajuns prin studiul documentelor este deci aceeași cu concluzia obținută pe cale teoretică, prin analiza conceptului de stat.

¹ Hurmuzaki I, 2, 198-200.

² Pentru aceste găleți vezi Giurescu, *Rumâni*, p. 26-31.

³ Hurmuzaki I, 2, 315, cf. Uljanickij, 3-4.

⁴ *Ibid.*, 323 cf. Uljanickij, 5-6.

⁵ Miletić, 119-121; cf. *Arch. ist.* I, 1, 97-8 unde documentul are data greșită 1399.

Moldova. Acelaș lucru rezultă și pentru Moldova din cercetarea primelor documente cunoscute, acele anterioare domniei lui Alexandru. Ne vom ocupa deocamdată, după cum am spus, numai de acelea în care nu apare la sfârșit lista de martori dregători.

Cel dintâi document moldovean cunoscut ¹ e actul din 7 Maiu 1384 prin care Petru al Mușatei donează Dominicanilor dela Siret veniturile cântarului din acest oraș. Martorii se arată în felul următor: „presentibus subscriptis nostro carissimo domino Poruczno, domin) Borla, domino Jula“ ². După cum se vede, niciunul din acești martori nu e arătat ca dregător. Pentru problema ce urmărim acest act interesează însă prin dovada indirectă ce face de existența unui sau eventual a mai multor dregători fiscali însărcinați cu strângerea veniturilor cântarului din orașul Siret.

În 1387, acelaș Petru al Mușatei prestează omagiu regelui Vladislav Jagello și soției sale Hedwiga. În documentul dat cu această ocazie se spune că domnul Moldovei a făcut acest act de omagiu de bună voia sa și cu voia boierilor săi („non coacti, nec compulsi, sed ex certa sciencia et ultronea voluntate Boyaronum nostrorum fidelium“ ³). Cine anume erau acești boieri, se vede dintr'un alt act dat cu acelaș prilej. Prin acest act „Dzula capitaneus, Burla, Draguy marscalcus, Stancel, Stanislaus, supremi consiliarij magnifici domini Petri Woyeuode Mulduiensis“ adevăresc că, după sfatul și viața lor, Petru a prestat omagiu regelui Poloniei ⁴. Din cei cinci „consilieri supremi“ numai doi

¹ Hașdeu, *Ist. Crit.* 89 a publicat un document din 1374, prin care Jurg Coriatovici acordă „acestei slugi credincioase a noastră pan Iacșa Litavor, locțiitorul de Cetatea Albă, (tot istii sluga nasz viernoi pan Iakszia Litavor, nami-esnik Bielograd'skyi) satul Zubrouț ca răsplată pentru slujba lui dreaptă și credincioasă și pentru vitejia arătată într'o luptă cu Tătarii. Autenticitatea acestui document, admisă de Hașdeu și Popovici (*Prinos Sturdza* 361-5) a fost însă pusă la îndoială de către Iorga care consideră actul „ca opera dibace a unui om familiarizat cu vechile noastre urice și cunoscând poate unile diplome litvane“ (*St. și Doc.*, V, 601, vezi în general p. 597-601). I. Bogdan, revenind asupra unei păreri mai vechi (*Răzenii*, 290 nota 22), îl crede și el fals (*Bul. Com. Ist.* I, 103-4). Aceiași părere are și R. Rosetti, *Succesiunea* p. 3-7. În asemenea condiții socotim că e preferabil să facem abstracție de acest act. Dacă se va dovedi însă că documentul e autentic, cum îl consideră și Onciul (*Datele*, p. 206 și *Din Ist. Rom.*, p. 17) și Xenopol (*Ist. Rom.* III, p. 223 nota 26), atunci el prezintă o deosebită importanță pentru studiul dregătorilor. Într'adevăr din cuprinsul acestui act rezultă că statul moldovean la 15 ani după întemeiere (1359-1374) ajunsese la Marea Neagră și că avea deja dregători (părcălabi) la Cetatea Albă. Cu atât mai mult deci, în cazul acesta, trebuie să admitem că restul țării avea o întreagă armatură administrativă-fiscală-judecătorească.

² Sadok Baracz, *Kys dziejów Zákomi Kaznodziejskiego w Polsce*, Lwow 1861 II, p. 499; cf. *St. și Doc.*, I, p. XLIX.

³ Hurmuzaki I, 2, 295-6.

⁴ Hurmuzaki I, 2, 297.

sunt arătați ca dregători: „Dzula capitaneus“ și „Draguy marscalcus“.

Cu privire la cel dintâi, Onciul crede că titlul de capitaneus înseamnă „starostele Țării Sepenițului“¹. Tot ca „staroste sepenicens“ îl consideră și Gh. Popovici². Din cercetarea documentelor moldovenești posterioare rezultă că într'adevăr termenul latin „capitaneus“ corespunde termenului slav „staroste“. Se poate cita ca exemplu în privința aceasta tratatul cu data 12 Iulie 1499 încheiat între Ștefan cel Mare și Ioan Oibrecht și redactat atât în slavonește cât și în latinește. Lui старости Холмскіи și старости Черновскіи din redacția slavă îi corespund „capitanei Chotimenses“ și „capitaneus Czarnoviciensis“ în cea latină³. Dar dacă această identitate poate fi ușor dovedită, nu vedem în schimb cărui termen din documentul latin din 1387 îi corespunde adaosul de „sepenicens“ sau „al Sepenițului“ dat de cei doi istorici amintiți⁴. Credem că în documentul din 1387, termenul „capitaneus“ trebuie tradus simplu prin staroste, fără a putea preciza dacă era „sepenicens“, al Hotinului sau al Țefinei. Astfel de staroști, fără indicarea orașului sau cetății de reședință se mai întâlnesc de altfel și în alte documente. În salv conductul dat de Ștefan I stăpânitorului Podoliei Spytko de Melsztyn e pomenit un „Mychael capytaneus moldauiensis“⁵. În documentele lui Alexandru cel Bun întâlnim în mai multe rânduri, un „Jurj staroste“⁶, deasemenea un „Dragoș staroste“⁷.

Titlul de «marscalcus» dat celui de al doilea dregător al documentului din 1387 a fost interpretat de istorici în două feluri. Onciul crede că el înseamnă «dvornicul dela curtea domnească»⁸. Bogdan îl consideră tot una cu vornic⁹; de aceeași

¹ *Cursul*, 431-2.

² *Stărostia*, p. 481.

³ Bogdan, *Doc.* II, 425 și 441.

⁴ Mai întâiu, însăși existența unui ținut administrativ al Sepenițului în vremea lui Petru Mușat nu se dovedește. E posibil să fi existat o țară a Sepenițului înainte de întemeierea Moldovei. Nimic nu ne îndreptățește însă să credem că această țară a Sepenițului a alcătuit după constituirea statului moldovean, un ținut administrativ deosebit, având în frunte un dregător cu titlul de „Staroste al Sepenițului“. În documentele analizate de Popovici se întâlnește numai titlul de staroste, fără însă să se specifice al cărui ținut era. Asupra acestei chestiuni a Starostelui sepenicens vom reveni dealtfel într'o monografie pe care o pregătim, despre „Părcălabi și staroști în Moldova“.

⁵ Popovici, *Stărostia*, 476.

⁶ 14.7 Martie 8 (Melchisedec, *Huși*, 3-6); 1407 Octomvrie 8 (*Arh. Ist.*, I, 1, 130-2); 1407 (Hurmuzaki I, 2, 827, 8); 1408 (Melchisedec, *Roman*, 301-2); 1420 April 25 (Venelin 60-2). Constatăm un „Jurj staroste“ și în documentul din 17 August 1435 (*St. și Doc.* XIX, 11) care pare a fi același cu Jurj din vremea lui Alexandru cel Bun. Numele întreg al boierului lui Alexandru e Jurj Fratovski.

⁷ *Surete*, I, 195-7.

⁸ *Cursul*, p. 422.

⁹ *Observațiuni*, 618-9.

opinie pare a fi și Ghibănescu¹. Picot și Bengescu îl identifică însă cu comisul². Această dublă interpretare corespunde celor două înțelesuri deosebite în care e întrebuințat titlul «marescalcus» la curțile europene. În Franța «marescalci» erau subalternii demnitarului numit «comes stabuli» (connétable)³ și desigur prin analogie cu aceștia, se explică interpretarea dată de Picot-Bengescu. În Germania de Nord⁴ și în Polonia însă⁵, Marscalcus, la sfârșitul secolului XIV, de când e documentul nostru, are alte atribuții: el era șeful curții având sub jurisdicția sa pe curteni. Cromer arată pe acest demnitar ca „magister aulae regiae”⁶. „Marscalcus” moldovean din 1387 corespunde, credem, demnitarului polon cu același nume. Argumentele pe baza cărora facem această afirmare sunt pe de o parte, vecinătatea Poloniei și influența pe care de sigur a exercitat-o curtea acesteia asupra curții moldovenești, pe de alta, faptul că documentul a fost scris chiar în Polonia, la Lemberg, poate chiar de un diac polon. Credem așadar că interpretarea justă a acestui titlu e cea dată de Onciul și Bogdan. „Marscalcus” era demnitarul suprem al curții domnești, sub a cărui jurisdicție se aflau toți curtenii. El trebuie tradus deci prin vornic, nu prin comis. Această concluzie se verifică prin compararea a trei documente de pe vremea lui Ștefan cel Mare. În primele două, din 8 Februarie 1493 și 10 Septemvrie 1494, Polonii dau boierului Giurgea titlul de *maršalc* (Джуржею маршалкомъ);⁷ în cel de al treilea, din 1496 el e numit, tot de către Poloni, vornic (Джуржа дворникъ)⁸; așadar cei doi termeni sunt echivalenți⁹. (În acest interval 1493-6, vornicul în funcție e Boldur).

După actul din 1387 urmează în ordine cronologică cel din 30 Martie 1392 prin care Roman dăruiește lui Ianăș viteazul trei

¹ Uricariul XVIII 468. — Zicem „pare” deoarece cu câteva pagini mai înainte de a spune că-i vornic îl trece printre boierii cu titluri resigurre (p. 453). În asemenea condiții, e greu de știut care e adevărata părere a lui Ghibănescu. — Ca o simplă curiozitate, menționăm și părerea lui Xenopol: „această intitulare polonă (id est: marscalcus) dată unui boier moldovean dovedește tocmai că el nu purta în țara lui niciun titlu și că Polonii au vrut să-l onoreze prin darea unui”, *Ist. Rom.* III 230).

² Alexandre... p. 83.

³ Fustel de Coulanges, *Les transformations de la royauté...* p. 327; La-visse, III p. 324.

⁴ Kern. p. VIII.

⁵ Cromer, p. 115-6.

⁶ *Ibid.* În Ungaria șeful curții e *palatinus*, iar comisul e trecut în actele latinești sub numele, obișnuit în cancelariile europene, de *agaonum regalum magister*, (Bartal p. 397, cf. Akos v. Timon p. 175, nota 8 și p. 182-7).

⁷ Bogdan, *Doc.* II, 383 și 386.

⁸ *Ibid.*, 391.

⁹ Bogdan traduce titlul de maršalc dat lui Giurgea prin *dvornic*: vezi *Doc.* II, 383-4.

sate pe Siret¹. În lista de martori, niciunul dintre boieri nu e arătat ca dregător. Aceasta însă nu înseamnă, după cum am spus, că acest voevod nu era înconjurat de dregători, ci numai că, potrivit unei practice sau obiceiului de cancelarie, titlurile acestora nu se adăugau pe lângă numele respective. Că acestea e interpretarea justă, ne-o dovedește, pe lângă exemplele aduse mai înainte, un al doilea document dela Roman, tot de donației din 18 Noemvrie 1393. În lista de martori, după cinci boier, fără titluri, urmează un *Jurie stolnic* și un *Vlad vornic*². Acesta din urmă e foarte probabil, unul și același cu boierul martor Vlad trecut fără titlu de dregătorie, în documentul din 1392. Îl întâlnim și în documentul din 1395 prin care Ștefan împreună cu boierii jură credință lui Vladislav Iagello³. Aci el e al șaptelea în lista de martori, având înaintea sa șase boieri fără titluri de dregătorii⁴.

Ultimul document cunoscut anterior domniei lui Alexandru cel Bun este dela Juga Vodă din 28 Noemvrie 1400. Domnul, împreună cu frații săi Alexandru și Bogdan, dă lui Țăban două sate ca răsplată pentru slujba ce-i slujise lui și înaintașilor lui, Petre Voevod, Roman voevod și Ștefan voevod⁵. Documentul se sfârșește prin formula de încredințare adică prin arătarea martorilor. Ei sunt: în primul rând, însuși voevodul, apoi frații săi și în sfârșit *foți boierii mari și mici*⁶.

Această împărțire în boieri mari și mici arată existența unei ierarhii a dregătorilor moldoveni. O parte din ei, designați prin calificativul de „mari” constituiau dregătorii de frunte, alcătuind sfatul pe care îl consulta în mod obișnuit domnul. Ei corespund acelor „supremi consiliarij” din documentul dela 1387 care adevereau că, *după sfatul și voința lor*, domnul prestase omagiu regelui Poloniei. Ceilalți, numiți *mici*, erau restul dregătorilor de curte pe care domnul îi consulta numai în cazuri neobișnuite. Ei nu figurau individual în lista de martori dela sfârșitul documentelor decât în mod excepțional; de obicei erau cu-

¹ *Arh. ist.*, I, 1, 18-19.

² *Rev. ist. arh. fil.* VII, 367-8.

³ Hurmuzaki I, 2, 817.

⁴ Doi din acești șase boieri au totuși calificativul de *viteji* *вѣтѣжъ* pe care Kaluzniacki îl traduce prin *eques* (Hurmuzaki I, 2, 818.)

⁵ Publicat de Xenopol în *Rev. ist. arh. fil.* IV, 714 și de Ghibănescu, *Ispisoace* I, 1-2: ambii îi dau data 400. De aceeași părere e și Onciul, *Datele* 203-4. Gh. Popovici, *Prinos* 371 crede însă că documentul e din 1399 întrucât luna e Noemvrie și deci—potrivit stilului bizantin—trebuie să se scadă 5509 din numărul de ani dela facerea lumii. În ce ne privește adoptăm data 1400 deoarece modul de datare dela 1 Ianuarie pare a fi fost cel mai răspândit în Moldova, în primele două veacuri. Vezi pentru modul de datare al cronicilor moldovene I. Vlădescu, *Inceputul anului în cronicile moldovenești până la Ureche*, *Analele Academiei*, seria III-a, t. IV, cf. Giurescu, *Cronologie*.

⁶ Credința „a tuturor boierilor noștri, a mari și mici” *Ispisoace* I, 1-2.)

prinși sub denumirea generică de „boieri mici” în opoziție cu „boierii mari” aceștia din urmă fiind trecuți fiecare cu numele și demnitatea respectivă.

Din această cercetare a documentelor moldovenești anterioare lui Alexandru cel Bun, rezultă aceeași concluzie ca și pentru Țara-Românească: Statul moldovean apare, din primele vremuri ale constituirii sale, prevăzut cu un întreg aparat administrativ-fiscal. La 25 de ani după întemeiere, în 1384, se constată documentar existența dregătorilor fiscali la Siret. Trei ani după aceea, în 1387, ne e dovedită diferențierea ce exista între dregătorii de curte. Deoparte erau „consilierii supremi” adică marii boieri, dintre care cunoaștem pe Drăgoi vornicul, pe „Dzula” starostele și ceva mai târziu pe Jurie stolnicul. Așadar, atât dregători de caracter strict domestic cum e stolnicul (a cărui prezență ne permite să presupunem pe acela a ceașnicului sau paharnicului și a comisului), cât și dregători administrativi, de un caracter întrucâtva public, cum e vornicul și starostele. Sub acești mari dregători venea apoi întreaga *ceată* a „boierilor mici”. E foarte probabil ca această împărțire să fi existat din vremea predecesorilor lui Petru, așadar chiar din primele două decenii ale întemeierii. — Și pentru noua formație de stat, cea moldovenească, întocmai ca și pentru Țara-Românească, cercetarea documentară ne duce la aceeași concluzie, *a existenței marilor dregători încă din primele vremi ale întemeierii.*

II.

Enumerarea dregătoriilor constatate documentar până la 1508, respectiv 1504.

Am arătat în cele precedente vechimea marilor dregătorii în Țările Românești, dovedind că o bună parte din ele au trebuit să fie contemporane întemeierii. Să trecem acum la o cercetare mai amănunțită a fiecărei dregătorii în parte. Această cercetare o vom face, după cum am spus, în primul rând, pe baza *documentelor* vremii și numai în măsura în care știrile acestora sunt insuficiente, vom recurge la izvoarele târzii, numite de noi narative.

Primul document din Țara-Românească, în care se constată un dregător în lista de martori e cel din 4 Septemvrie 1389, dela Mircea cel Bătrân. În fruntea martorilor mireni e trecut „Vladislav vornicul“ singurul dintre boieri arătat ca dregător. Ceilalți sunt numiți cu toții jupani fără să li se dea titlurile dregătoriilor¹. Documentul următor, din 27 Decemvrie 1391, se referă la moșia Scoreiu din Țara Făgărașului pe care Mircea „consensu consiliarorum nostrorum, caeterorumque Boeronum“ o donează egumenului Stanciul și fratelui său Călin „regni nostri nobilibus“. La finele documentului se spune: Hi fuerint testes: 1. Vlad Vornicul, 2. Dragan Bân, 3. Salpan Algia, 4. Groza Moldovan, 5. Sapan Aga, Holdovics Logofet². Trebuie mai întâiu să se observe că Salpan și Sapan sunt forme alterate pentru „Supan“ adică Jupan³. Deasemenea că Holdovics logofet e o transcriere greșită pentru Baldovin logofătul ce apare în actul din 11 Maiu 1409 și în cele posterioare acestei date. Sunt

¹ Giurescu *Boieri*, p. 22, nota 2. Traducere românească la Arhivele Statului, Condica Mănăstirii Cozia, f. 35.

² Hurmuzaki I, 2, 341-2.

³ Ibidem, p. 342, notele 2-3.

documentați, după cum se vede, trei dregători : vornicul, banul și logofătul. În documentele următoare se dă în mod obișnuit lista martorilor. Analizând aceste liste, constatăm în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân, următorii mari dregători, pe cari îi cităm în ordine cronologică adică pe măsură ce apar în documente :

1. *Vornicul* (1389 Septemvrie 4 : Giurescu, *Boieri*, 22 nota 2).
2. *Banul* (1391 Decemvrie 27 : Hurmuzaki I, 2, 341-2).
3. *Logofătul* (1391 Decemvrie 27 : ibid).
4. *Vistierul* (1394 Ianuarie 8 : Nicolaescu, *Aldea*, p. 6 nota).
5. *Spătarul* (ibidem).
6. *Paharnicul* (ibidem).
7. *Stolnicul* (ibidem).
8. *Pivnicerul* (ibidem).
9. *Comisul* (1415 Iunie 10 : Bogdan, *Un chrisov*, 112-4).

În documentele lui Mircea, câte se cunosc azi, am întâlnit numai acești dregători. Cele posterioare, până la moartea lui Radu cel Mare (1508), dată la care se sfârșește cercetarea noastră în ce privește Țara-Românească, ne mai fac cunoscuți și alți dregători, pe lângă cei numiți mai sus. Iată-i deasemenea în ordine cronologică :

10. *Cămărașul* (1431 : Bogdan, *Brașovul*, 56).
11. *Stratornicul* (1443 : Originalul la Muntele Athos ; copie fotografică la prof. G. Millet, Paris), sau *Postelnicul* (1460 Martie 2 : Bogdan, *Brașovul* 326).
12. *Clucerul* (1468 Octomvrie 2 : Filitti, *Arhiva* 16-17).
13. *Portarul* (1474 : Bogdan, *Brașovul* 115-6).
14. *Armașut* (1480 : Miletič 128 9).
15. *Sulgerul* (1496-1507 : Bogdan, *Brașovul* 231-2).
16. *Pitarul* (1503 August-Septemvrie : Lapedatu, *Radul* 196 nota 3).

În afară de aceștia, documentele ne mai atestă existența dregătorilor subalterni, cum sunt bănișorii, vornicul mic, vornicul al doilea, logofătul al doilea, diacii sau gramaticii, etc. pe cari îi vom cerceta când va fi vorba de superiorii lor.

În Moldova, am întâlnit înainte de Alexandru cel Bun pe *vornic*, *stolnic* și *staroste*. În timpul domniei lui Alexandru cel Bun, se constată, în afară de aceștia 3, următorii mari dregători :

1. *Vistierul* (1401 Februarie 11 : *Surete* VIII 81-2) ¹.
2. *Logofătul* (1403 Ianuarie 7 : Bogdan : *Un doc.* 356-7)

¹ Pentru data acestui document, pe care Ghibănescu, *Surete*, VIII 81-2, îl crede din 1400, vezi Onciul, *Datele*, p. 215 ; cf. C. C. Giurescu, *Les manuscrits...* p. 11-12.

3. *Vornicul din Târgul Romanului* (ibid.)
4. *Ceaşnicul* (1407 Octomvrie 8: *Arh. ist.* I, 1, 130-2).
5. *Postelnicul* (1408: Melchisedec *Roman* 101-2).
6. *Pârcălabul* (1410 Iunie 28: *Surete* I, 195-7).
7. *Posadnicul* (1421: Hurmuzaki I, 2, 514).
8. *Ceaşnicul doamnei* (1423 Fevruarie 17: *Surete* V 1-2).
9. *Vătămanul* (1423: Hurmuzaki I, 2, 835).

În intervalul dintre moartea lui Alexandru cel Bun (1433) şi cea a lui Ştefan cel Mare (1504), dată la care se încheie lucrarea noastră în ce priveşte Moldova, documentele atestă, în afară de dregătorii pomeniţi, şi pe următorii:

10. *Clucerul* (1432 Noemvrie 16: *St. şi Doc.*, VII 72).
11. *Spătarul* (1432 Melchisedec, *Huşi* 149-50).
12. *Comisul* (1436: Hurmuzaki I, 2, 865-7).
13. *Portarul* (1442 August 10: *Ispisoace* I, 13-14).
14. *Cămăraşul* (1443 Martie 6: Hurmuzaki I, 2, 880).
15. *Ploscarul* (1443 Martie 6: ibid.).
16. *Vistierul doamnei* (ibid.).
17. *Aprodul* (1448 Fevruarie 18: Uljanickij 70 cf. *Uricarul* XI 6-7).
18. *Vameşul* (1449 Iulie 5: Uljanickij 75-6).
19. *Medelnicerul* (1463: Bogdan, *Doc.* I, 78).
20. *Clucerul de arie* (1469 Iunie 5: Bogdan, *Doc.* I, 136).
21. *Portarul de Suceava* (1479 Maiu 7: ibid. p. 225).
22. *Uşarul* (1482 Aprilie 15: ibid. 261).
23. *Armaşul* (1489 Martie 13: ibid. 372-5).
24. *Pitarul* (1482 Noemvrie 24: ibid. 509).

Documentele menţionează şi un număr de dregători subalterni, precum: logofătul al doilea, ceaşnicul al doilea, stolnicul al doilea, vornicea, spătărea, etc. despre care va fi vorba când vom cerceta dregătoria superioară respectivă.

După cum se vede, simpla enumerare a dregătoriilor arată asemănarea ce prezintă în privinţa aceasta Moldova şi Ţara-Românească. Aceleaşi dregătorii, cu aceleaşi denumiri, apar atât într-o parte cât şi în cealaltă. Cercetarea lor paralelă se impune deci dela sine. Să întreprindem acum această cercetare, studiind fiecare dregătorie în parte, mai întâi în Ţara-Românească, apoi în Moldova. Ne vom mărgini numai la marile dregătorii arătate mai înainte, p. 18. Ordinea în care se face această cercetare este aceea a importanţei dregătoriilor, nu cea cronologică, întru buinţată mai sus.

B A N U L.

Ţara-Românească Prima dată când se face menţiune despre acest dregător în documentele munteneşti, este la 27 Decemvrie

1391, în actul lui Mircea privitor la moșia Scoreiu din Țara-Făgărașului. Al doilea dintre martori, după Vlad vornicul, este Dragan banul¹. În documentul din 8 Ianuarie 1394 prin care Mircea face mai multe donații mănăstirii Cozia, primul dintre martorii mireni este Stănilă banul². Un Drăgoiu banul apare în actul din 21 Ianuarie (1398) privitor la donația pe care o face boierul Aldea mănăstirii Cutlumuz. El ocupă locul al doilea între martori, după un jupan Vlad care e probabil tot una cu Vlad vornicul dela 1391³. În documentul din 11 Maiu 1409, dat mănăstirii Strugalea, banul (Radu) este cel dintâi în lista de martori⁴. Aceiași situație are el și în redacția slavă a tratatului de comerț încheiat de Mircea cu Brașovenii, la 6 August 1413⁵. Prezența banului printre marii dregători din vremea lui Mircea ne mai e dovedită, în afară de exemplele date, și de documentele din 28 Martie⁶ și 10 Iunie 1415⁷. El figurează și între boierii lui Mihail⁸ și aceia ai lui Radu II (documentul din 21 Noiembrie 1421)⁹. După această dată însă și până la 1486, deci timp de 65 de ani, constatăm că banul nu mai apare în lista de martori dregători dela sfârșitul documentelor¹⁰. Dela 1486 și până la 1508 îl găsim din ou trecut între martor și anume foarte adesea ca primul dintre dregători¹¹.

Numele. În documentele slave din epoca 1391-1421 banul poartă întotdeauna titlul de банъ, бан¹². În cele din intervalul 1486-

¹ Hurmuzaki I, 2, 341-2.

² Nicolaescu, *Aldea*, p. 6 nota.

³ Originalul la Muntele Athos; copie fotografică la G. Millet, Paris.

⁴ Miletic, 119-121.

⁵ Bogdan, *Brașovul*, p. 6.

⁶ Bogdan, *Un Chrisov*, 110-111.

⁷ *Ibidem.*, 114.

⁸ Document din 1418 Iunie 22 (Miletic 123-2).

⁹ Bogdan, *Brașovul*, 13— Dan II pomenește într'un document din 5 August 1424 pe un Lucaci banul care a dăruit satul Sogoi mănăstirii Tismana (и село согон цю е вна приложила лѣкач банъ.) Nu putem preciza în ce timp a trăit acest ban Lucaci. Documentele cunoscute azi, dela Vladislav I până la Dan II, nu-l menționează. D. Iorga îl consideră ca ban al lui Dan II, (*Gesch. d. rum. Volkes*, I, 271) V. Drăghiceanu ca ban al lui Radu (c. 1377-1384) (*Bul. Com. Mon. Ist.* V 1912 p. 100).

¹⁰ „Drăgoi banul“ care figurează în traducerea unui document din 17 Noiembrie 1431, publicată de Nicolaescu, *Aldea* p. 23, este de fapt o greșeală de traducere. În originalul slav (*ibid.* p. 21) se citește ДРАГОИ КАМЪР аșa dar Drăgoi al Banului iar nu Banul; poate să fie feciorul lui Drăgoi banul dela 1398. Iar Radul care se găsește la curtea regelui Angliei în 1427 și a fost considerat ca „ban al Olteniei“ e în realitate din Valachia tesiană. (Iorga, *Rel. anglo-roum.* p. 6).

¹¹ Pentru documente din această vreme, vezi Lapedatu, *Vlad*, 72-76; colecțiile de documente ale lui Ștefulescu, Miletic, Venelin, St. Nicolaescu, la anii citați.

¹² *Doc.* din 1409 Mai 11 (Miletic 119-21); 1413 August 6 (Bogdan, *Brașovul*, 6); 1415 Martie 28 (Bogdan, *Un chrisov*, 110-111).

1508 constatăm o singură dată titlul: *кани тои стране* și *кани тои држжани*¹. (e vorba de doi bani: Deatco și Dumitru Ghizdaveț). Deasemenea, denumirea obișnuită *кан*² și *кел кан*³. In cele mai multe din documentele slave în care apare banul Barbu (Craiovescu), titlul de *ban* nu e adaogat de diacii respectivi⁴. El e numit de obicei *жнан карежа кралевски*⁵ care a fost tradus de istorici în două feluri „Craiovescu”⁶ și „al Craiovei”⁷. Deși s’ar părea că înseamnă acelaș lucru, cele două traduceri prezintă totuși o deosebire. „Al Craiovei” presupune sub înțeles titlul „ban” pe când „Craiovescu” nu implică aceasta. Credem că e preferabil, în epoca celor patru frați Barbu, Pârvu, Danciu și Radu, să se traducă *кралевски* prin „Craiovescu” respectiv „Craiovești” iar nu „al Craiovei”, respectiv „ai Craiovii”. Iată de ce: Există câteva documente slave din 1505 în care cei doi frați, Barbu și Pârvu sunt citați împreună, dându-li-se la amândoi calificativul sau titlul de *кралевски*⁸. Dacă s’ar traduce acest titlu prin „ai Craiovii” așa cum a făcut uneori Ștefulescu⁹, s’ar putea presupune că amândoi erau *bani* de Craiova, ceiace nu e exact. Ban era pe atunci numai Barbul, în timp ce Pârvul e arătat în documente ca fost vornic¹⁰.

Cei patru frați purtau numele de Craiovești de la moșia lor de baștină *Craiova* iar nu fiindcă unul dintre dâșii era ban la Craiova. Dealtfel fixarea reședinții banului la Craiova se datorește probabil faptului că aceasta era una din moșiile favorite ale acelor patru frați care obișnuiau, se vede, să șadă mai mult aci.

Fixându-se apoi definitiv reședința banului în Craiova, titlul de *Kralevski* care arăta la început, în vremea celor patru frați, un raport de proprietate, de moșie¹¹, a ajuns să însemne unul

¹ *Columna lui Traian*, VII (1876) p. 468-9.

² Vezi de pildă, documentele din 22 Maiu 1489 (Lapedatu, *Vlad*, 73); 1496 Aprilie 20 (*ibid.* p. 7 i); 1504 Iunie 15 (Miletič, 143).

³ *Românismul*, 1870 p. 156.

⁴ Cunoaștem numai două documente în care lui Barbu i se dă titlul de *ban*: sunt cele din 20 Aprilie 1496 (Lapedatu, *Vlad* 76) și 15 Iunie 1504 (Miletič 143).

⁵ Vezi de pildă documentul din 3 Iunie 1493 (Ștefulescu, *Tismana*, 201).

⁶ Așa îl traduc: Lapedatu, *Vlad*, 72-6; St. Nicolaescu, *Doc.* 231-4.

⁷ Astfel: Ștefulescu, *Tismana* 202; Acelaș, *Doc.* 59.

⁸ 1505 Martie 26 (Ștefulescu, *Tismana*, 208-9); 1505 Iunie 21. O copie legalizată a acestui document se află la Arhivele Statului (Ștefulescu, *Doc.* 57-8: cuvintele (Barbu ban) sunt ale editorului Ștefulescu); 1505 Iulie 2 (Ștefulescu, *Doc.* 59).

⁹ De pildă în *Doc.* 57-8; 59. Alteori traduce însă prin Craiovești (*Tismana* 209) sau Craioveni (*ibid.*)

¹⁰ Vezi documentele din 15 Iunie 1504 (Miletič 143) și 3 Decembrie 1507 (Bogdan, *Brașovul*, 354-5).

¹¹ Ca și la următorii boieri moldoveni din documentul cu data de 1436 (Hurmuzaki I, 2, 865-7): „Stețco Jurjevici Toporovski (dela Toporăuți I); Danco Jurjevici Fratovski (dela Frătăuți I); Damacuș Serețelovski (dela Serețel I).

de dregătorie. În secolul XVI și XVII, el se dă boierului care îndeplinea dregătoria de ban la Craiova. De obicei se adăoga și titlul însuși de *ban*, formând astfel denumirea complexă: *банъ крайерскн*. Câteodată însă acest titlu lipsește.

În documentele latinești constatăm numele de: *ban*¹ și *banus noster*² în timpul lui Mircea și *banus*³ într'un act dela Radu-cel Mare.

Hajdeu afirmă că banul purta uneori numele de „Ban al Mehedințului”. Ca exemplu dă actul latinesc dela Vlad Vodă, din 1511, în care e trecut, către sfârșitul listei de martori, un „Radulo Bano de Mehedinca”⁴. Dar acest Radul nu e marele ban al Olteniei; el e numai un subaltern al lui, un ban de județ sau bănișor, cum i se mai zicea. Hajdeu putea să vadă, de altfel, citind *întreaga* listă a boierilor martori din zisul document, că *mare ban* în vremea aceia era Barbu Craiovescu. Diacul îl pune imediat după vornic și înaintea unui alt ban Deatco, acesta din urmă probabil ieșit din funcțiune.

În documentele secolelor XIV — XVI, cunoscute de noi, marele ban nu poartă niciodată titlul de „ban de Mehedinți”⁵. E posibil însă ca el să se fi numit la început «Ban al Severinului». Acesta este titlul pe care-l aveau banii unguri și pe care-l poartă și domnii noștri în secolele XIV și XV în titulatura lor. Poezia populară știe și ea deasemenea de «Banii Severinului»⁶. *Documentar* însă, nu se constată acest titlu, ci numai, după cum am văzut, acel simplu de *ban* (*банъ*, *banus*).

Înainte de a vedea care erau atribuțiile acestui dregător, să analizăm câteva documente din secolul XV care menționează mai mulți bani în acelaș timp. Această analiză ne va permite să răspundem la întrebarea dacă banul era un dregător *unic*, cum e de pildă logofătul sau dacă el putea fi dublat după exemplul celor doi mari vornici din Moldova sau al celor doi stratornici din Țara-Românească. Documentele de care e vorba sunt următoarele:

¹ Documentul din 27 Decemvrie 1391: „Dragan ban” (Hurmuzaki I, 2, 341-2).

² Documentul din 25 August 1413: Radol Kalaca (recte Calotă!) pridem Banus noster... (Hurmuzaki XV 8-10).

³ Documentul din 3 Decemvrie 1507: Barbol banus (Bogdan, *Brașovul* 354-5).

⁴ Hașdeu citează după Marienburg, *Kleine Sieben. Gesch.*, Pesth 1806, p. 224. Documentul e publicat în Hurmuzaki, XV, 213.

⁵ Titlul de *банъ жнаскн* care se întâlnește în unele documente din secolele XVI și XVII precum și acela de *сѣдѣтелии всен страни северинскн* ce i se dă în mod excepțional într'un doc. din sec. XVII, vor fi discutate în monografia ce pregătesc despre „Bani și bănia olteană”.

⁶ Balada „Radu Calonfirescu” în Teodorescu, p. 478.

1. 1415 Martie 28. Primul dintre martori e „Radul ban“, al cincilea „Aga ban“¹.
2. 1418 Iunie 22. Al doilea între martori e „Radul ban“, după care urmează îndată „Aga ban“².
3. 1486 Aprilie 23. Domnul se adresează „boierilor domniei mele jupan Dimitru Ghizdavă și jupan Deatco, cinstiții bani ai aceluia ținut (болѣхъ гскаши жшпан димѣтръ гиздавъцъ и жшпан дѣтко бани тои стране почкстени)“, cu prilejul unei confirmări de proprietăți din Oltenia³.
4. 1491 Septembrie 3. Vlad Călugărul întărind mănăstirii Tismana stăpânirea peste mai multe sate, poruncește „tuturor oamenilor ce țin moși dela sfânta mănăstire... să se strângă în oraș la Tismana înaintea cinstiților bani ai Domniei mele: înaintea jupanului Deatco și jupanului Deadiul și a jupanului Diicul și a jupanului Dragomir ca să-i povățuiască (acești bani) pe toți oamenii să se ferească de moșiile mănăstirești. (перед честитим каноником гскаши: пред жупаном дѣтко и жупаном дѣдя и жупаном динкша и жшпану драгомѣрс, како да поведат кхсем людем да се каршет отъ чинне монастырскн...)“⁴.

În privința primelor două documente, trebuie să se țină seamă de practica de cancelarie potrivit căreia diacii nu adăogau întotdeauna particula *biv* dregătorului ieșit din funcție. Am arătat mai înainte că unul din cei doi bani, Radul, era tocmai în această situație; numai Aga era ban în funcție. Așa dar primele două documente nu dovedesc existența simultană a doi bani în funcție. Rămân celelalte două din vremea lui Vlad Călugărul. Aci textele sunt clare și categorice. Ele ne arată mai mulți bani în funcție, în același timp: în primul document doi, în cel de al doilea, patru. Să cercetăm mai de aproape boierii arătați ca bani în aceste documente.

Pe Dimitrie Ghizdavă îl întâlnim ca stratornic sub Laiotă Basarab, într'un document din 4 Iulie 1476⁵. În 1480, sub Basarab cel Tânăr, el n'are niciun titlu de dregătorie, fiind trecut totuși printre cei dintâi boieri martori, în locul al patrulea⁶. La 24 Aprilie 1484, într'un document de confirmare de moșie, e arătat ca ispravnic (исправникъ димѣтръ гиздавъцъ)⁷. Fără titlu de dregătorie apare el și în documentul din 5 Aprilie 1485, privitor tot la o confirmare de moșie⁸. E trecut, ca și în actul

¹ Bogdan, *Un chrisov*, 1.0-111.

² Miletic, 121-122.

³ *Columna lui Traian*, VII (1876), p. 468-9.

⁴ Nicolaescu, *Doc.*, 237.

⁵ Venelin, 118-9.

⁶ Miletic, 128-9.

⁷ Ștefulescu, *Doc.* 25.

⁸ Ștefulescu, *Doc.* 26.

din 1480, al patrulea în lista de martori, precedând pe toți dregătorii în funcție și având înaintea lui numai pe cei 3 mari boieri ai lui Vlad Călugărul: Dragomir Udriște, Neagoe al lui Borcea și Drăghici al lui Stoica. După 23 Aprilie 1486, data documentului nostru, nu-l mai întâlnim în listele de martori. Din aceste date, rezultă că în 1486 Dumitru Ghizdavaș era un boier de seamă, cu o carieră de dregător deja lungă îndărătul lui. E posibil ca el să fi fost la această dată mare ban al Olteniei¹.

În ce privește pe Deatco, tovarășul de dregătorie al lui Ghizdavaș, s'ar putea să fie acel Deatco Stolnicul ce apare în documente dela 10 Iulie 1464 până la 18 Maiu 1468². Îl întâlnim, dacă identitatea de nume e o dovadă, împreună cu alți trei bani în documentul din 3 Septembrie 1491, citat mai sus. Ca mare ban apare el la 16 Martie 1494, al cincilea în lista de martori, având înaintea lui pe Drăghici marele vornic, pe Cârștian, pe Badea ginerile lui Udriște și pe Staico, marele ogofăt³. La 9 Martie 1502, el e trecut fără titlu de dregătorie în lista de martori, având locul al patrulea, înaintea lui fiind banul Barbu Craiovescu, Cârștian fostul vornic și Badea, deasemenea fără titlu de dregătorie⁴.—Din aceste date nu se poate scoate o concluzie precisă în ce privește documentul din 1486. Se pot face însă mai multe ipoteze:

1) E posibil ca atât Ghizdavaș cât și Deatco să fi fost amândoi mari bani în funcție. Aceasta e părerea lui Hașdeu⁵. În sprijinul acestei ipoteze vine și un caz similar din [1602] când constatăm doi „bani de Craiova” în funcție în același timp (болѣхринимъ господствами рода лѣтофетъ и сидоръ, бани краіювскіимъ)⁶. Despre această dublare a marelui ban, Hașdeu spune următoarele: «Este probabil că [ea] se făcea numai în timpuri grele atunci când unul din bani trebuia să fie concentrat asupra administrațiunii ostășești a Olteniei, pe când celălalt rămânea cu administrația civilă, adică cam în același mod cum se rândauiau în Moldova câte 2 pârcălabi la districtele cele importante din punctul de vedere milităresc»⁷.

2) E posibil deasemenea ca Deatco, la data documentului

¹ Filitti, *Banii*, p. 200 îl consideră totuși ca ban mic sau de județ (bănișor), ceea ce era o dregătorie de mică importanță. Dar în cazul acesta nu se explică situația pe care o are el în listele de martori, unde precede, după cum am văzut, pe marii dregători în funcție (vornicul, logofătul, spătarul.)

² Ștefulescu, *Tismana*, 190; Miletic, 125; Ștefulescu, *Doc.* 18; Ac. Rom. Creșteri pe 1925: Document din 12 August 1464, donat de d-na Sabina Cantacuzino; cf. și *Surete* I, 283.

³ *Românismul*, 1870, p. 156.

⁴ Ștefulescu, *Doc.* 46-49.

⁵ *Etym.* t. III, col. 2406-7.

⁶ Document din 25 Iunie în *Cuvente*, I, 123-5.

⁷ *Etym.* t. III, col. 2406-7.

nostru, să fi fost numai ban mic sau bănișor, în județul Gorj, iar Ghizdavăț, mare ban. Împotriva acestei ipoteze se poate ridica însă obiecția că documentul îi pomeneste împreună pe amândoi, fără să facă vreo deosebire de rang.

3. În sfârșit, ei pot fi considerați ambii ca bani mici sau bănișori, cum a făcut Filitti¹. Credem că această ultimă supoziție e puțin probabilă, dată fiind cariera anterioară a lui Dimitrie Ghizdavăț.

În ce ne privește, înclinăm mai degrabă de partea lui Hașdeu, fără a putea aduce însă, o recunoaștem, o dovadă decisivă în acest sens. Rămâne ca noi documente să ne arate care e supoziția cea adevărată.

Cât despre documentul cel de al doilea, din 3 Septembrie 1491, lucrul se simplifică. Cei patru bani fiind arătați cu toții în funcție, ipoteza cea mai probabilă e că avem de a face cu bani de județ sau bănișori. Aceasta e explicația pe care a dat-o Filitti², și cu bună dreptate, credem. Se mai poate face însă și o altă supoziție: dacă Deatco, cel dintâi dintre cei patru bani este tot una cu Deatco din documentele citate mai sus, atunci e posibil ca el să fi fost *mure ban* iar ceilalți trei, bănișori sau bani de județ. Și într'un caz și în celălalt, dregătoria de mare ban nu apare dublată. Rămâne așadar numai documentul din 1486 care ar putea să ateste această situație, a dregătoriei dublate, într'un anumit moment al epocii de care ne ocupăm.

Atribuțiile marelui ban. O indicație aflăm în documentul din 1486 Aprilie 23, analizat mai sus, prin care Vlad Călugărul întărește lui Slav și fiilor lui moșia lor pentru care aduseseră în fața domnului 12 boieri. Domnul se adresează „cinstiților bani din acel ținut (sau: din acea parte) (бани тои стране iar mai jos бани тои дрѣжани) poruncindu-le să pedepsească pe cei ce ar îndrăzni a încălca moșia lui Slav, deci a nesocoti porunca domnească, cu hataim și confiscarea ocinei. (да ес колѣн бани тои дрѣжани да съмстѣ томѣи члвкѣ за еднѣ реч хатаимъ и ѡ вчинѣ да си изгнѣихъ)³. Cei doi bani apar în cazul acesta ca executori ai poruncii domnești în ținutul de peste Olt. Tot ca executori ai poruncii domnești apar și cei patru bani, în documentul din 1491. Ei comunică celor interesați hotărârea domnească. De fapt atribuțiunile marelui ban erau mult mai întinse. Pentru a le cunoaște însă trebuie să ne adresăm, în lipsă de știri contemporane, izvoarelor mai târzii, din secolul XVII.

Balthasar Walter ne spune următoarele: „La marginile țării despre Ungaria și Turcia este situată Craiova. Aici este reșe-

¹ *Banii*, p. 200.

² *Ibid.*

³ *Columna lui Traian*, VII (1876), p. 468-9.

dința Banului care este prefectul acestui mare ținut al Țării Românești. El frage toate veniturile de peste an ale acestei părți de țară¹.

Del Monte definește pe ban astfel: „După principe este banul. Dregătoria lui este să șază la Craiova; avea drept de a judeca în cauzele criminale și în unele civile, întocmai ca și principele. Am zis în unele civile, de oarece în pricinele de împărțirea proprietăților, sentința depinde numai de principe și de senat (divan). Banul își are locțiitorul său”². La aceste două mărturii să adăogăm și pe acelea ale lui Miron Costin și Dimitrie Cantemir. Cel dintâi numește Oltenia „țara Mehedinților” și o descrie astfel: «Această țară a Mehedinților are steag și muzică ostășească și pecete deosebită, atârnă însă de domnii muntești. Iar mai departe: «Această țară a Mehedinților este la ei ca o provincie deosebită, capii ei se chiamă bani cu titlul: «ban de Craiova»; pe acești bani însă îi numesc domnii Munteniei; scaunul lor este pus ceva mai sus decât al tuturor celorlalți boieri». Și Miron Costin explică, în mod inexact de altfel, numele acestui dregător: «Ban este tot atât cât pan³. Dimitrie Cantemir spune: „până astăzi Bani în Țara muntească măcar că subț ascultarea și voia Domnului sânt, însă după privilegiile, poate fi, carile dinceput au fost având și la boierie sunt mai de frunte și altă putere au peste Olt, nu numai a judeca ce și cu moarte pre vinovați a căzni; și tot acel vechiu titlul își țân”⁴.

Din aceste mărturii și din documentele ce vom cita mai jos, putem afirma următoarele:

Marele ban era reprezentantul domnului în Oltenia, administrând-o în numele acestuia. Atribuțiunile lui, de altfel ca și ale tuturor marilor dregători, erau administrative-financiare, judecătorești și militare.

Atribuțiunile administrative constau în executarea diferitelor ordine trimise de domn. Am văzut că prin documentul din 1486, Vlad Călugărul se adresa celor doi bani Dimitrie Ghizdavăț și Deatco, poruncindu-le să pedepsească cu hatalm și confiscarea ocinei pe cei cari ar îndrăzni să supere în posesia lui pe un proprietar căruia domnul îi întărise stăpânirea moșiei. Deasemenea, cei patru bani numiți în documentul din 1491 trebuiau să comunice celor interesați o anumită hotărâre domnească⁵. Câte-

¹ Papiu Ilarian, *Tezaur*, I, p. 8.

² *Mag. ist.* V, 42-3.

³ *Cronice inedite*, 195 și 199-200.

⁴ *Hronicul*, p. 468.

⁵ Cf. documentul din 12 Februarie 1644 prin care Matei Basarab poruncește lui Barbul, banul Craiovei, să fie ispravnic lui Stanciul postelnicul din Pârâiani și să ia de la satul Polovragii „toate cărțile câte vor avea de judecie pentru că i-au rămas denaintea domnii mele și cărțile nu le-au dat că au fost nește oa-

odată banul era însărcinat de către domn să procedeze la hotărnicirea vreunei moșii sau a unui sat. Așa e cazul lui Deatcu banul care împreună cu 12 boieri hotărniceste satul Ceaurii aparținând mănăstirii Tismana¹. În rezumat, banul era deci agent executor, fie personal, fie prin subalternii săi, a hotărârilor domnești care priveau teritoriul oltean.

Dreptul de judecată era o atribuție esențială a Banului. De aceea, într'un document din 15 Maiu 1641 i se și dă, în loc de *ban*, titlul de: judecător al întregii țări a Severinului (судите-лѣи всен страны северински)². Nu cunoaștem pentru secolul XV documente din care sa se vadă limitele acestui drept de judecată. Nu putem preciza dacă el se întindea asupra delictelor de orice fel și a tuturor cauzelor civile, sau numai asupra unei părți din ele. Se constată documentar că la începutul secolului XVII banul avea dreptul de judecată în ce privește pricinile de stăpânire ale moșiilor. Un exemplu ni-l oferă documentul din 4 Maiu 1607 prin care domnul confirmă lui Petre armașul, soției sale și nepotului lor Drăghici moșie în Copăceni. Petru Armașul se judecase pentru această moșie cu fratele soției sale, Dumitru, în fața Banului. Iată ce spune domnul: «iar după aceia, fratele său Dumitru a stat la pâră și a venit înaintea cinstiului boier și întâiul sfetnic al domniei mele, jupân Preda, marele Ban al Craiovei... Și la aceasta cinstiul boier și întâiul sfetnic al domniei mele, mai sus zis a căutat și a judecat după dreptate și după lege și a dat lui Pătru armașul» soției și nepotului lor lege șase boieri cu care ei jură și câștigă... «Și am văzut domnia mea și cartea cinstiului boierului și întâiului sfetnic al Domniei mele jupan Preda mare ban că au jurat Pătru armașul...»³. Așadar, Banul judeca la începutul secolului XVII, pricinile privitoare la moși. E posibil să fi avut acest drept dinainte, din secolul XV.

Se pare însă că delimitările de moșii, procesele de separare

meni cu ele în Țara-Ungurească, ci acum au venit, ci să-i apuci dumneata să-i dea cărțile». (Giurescu, *Boieri*, 108, nota 1).

¹ Document din 22 Aprilie 1511. Vlad voevod confirmă mănăstirii Tismana zisul sat: «și au aflat... că este Jiul hotar bătrân sfintei mănăstiri, pe unde l-a hotărât Deatcu banul cu 12 boieri (*Surete*, I, 325): cf. documentul din 14 Decembrie 1504/1515 privitor la judecata ce a avut mănăstirea Vișina pentru moșie cu Bumbăștii și cu Porcenii. «iar domnia mea însumi a trimis pe cinstiul demnitar (кѣстѣленъ) Deatcu banul și cu cinstiul dregător (дѣржаѣнъ) al domniei mele, jupan Stanciul mare portar și jupan Neagoe spatar și cu 12 boieri ce au fost megiași pe împrejur... și au mers pe moșie și au găsit bătrânile hotare... (*Surete*, I, 330-2). Pentru кѣстѣленъ și дѣржаѣнъ vezi mai sus.

² *Archiv. f. st. Phil.* XXV, 522, nota 1.

³ Ștefulescu, *Doc.* 311-316.

ale proprietății ieșeau de sub competența banului. În privința aceasta, se pare că numai domnul dă ordin de executare, în urma cererii proprietarului. Poate că la acest soi de acte se referă Del Monte când ne spune că banul n'are dreptul să judece în cauzele de «împărțirea proprietăților»¹. Există, e drept, documente în care se vorbește de porunci de hotărnicie date de banii Olteniei²; se poate însă ca aceste porunci să fie consecința unui ordin domnesc. În orice caz, chestiunea nu e lămurită încă.

Nu știm dacă banul avea dreptul să judece delictele capitale precum erau omorul, tâlhăria, răpirea. Documentele din secolul XV cunoscute azi nu ne dau un răspuns în privința aceasta. E probabil însă să fi avut acest drept³.

Expunerea procesului și a hotărârii erau arătate în cărțile de judecată pe care banul le dădea întocmai ca și domnul. Nu cunoaștem atari cărți de judecată din secolele XIV-XVI; ni s'au păstrat însă unele din prima jumătate a secolului XVII. Astfel este cartea de judecată a lui Dragomir, marele Ban al Craiovei, dată mănăstirii Tismana la 12 Iunie 1643 ca să stăpânească un rumân. Zisa mănăstire se judecase în fața lui pentru acest rumân cu Vintilă postelnicul din Glogova și cu Ghinea postelnicul din Cătun. De remarcant este faptul că aceiași judecată mai avusese loc odată, mai înainte, în fața răposatului „Hrizei banul”⁴. O altă carte de judecată a aceluiaș Dragomir este amintită într'un document din 18 Ianuarie 1644. Domnul spune următoarele: am văzut domnia mea amândouă răvașele domnești și cartea megiașilor și cartea de judecată a jupanului Dragomir biv vel ban al Craiovei“... (и кнѣзѹ гевми ѡба рѣкаи

¹ Cf. cazul similar al vornicilor din Moldova care „nu se amestecă în judecăți despre proprietățile nobiliare ereditare” (Miron Costin în *Arh. ist.* I, 1, 170).

² Document din 1704 mai 5: „Noi 12 boiari ce sântem luați pe cartea dumnealui Atanasie Caliarh vel ban al Scaunului Craiovei, de Vasile i de frate-său Daniil... ca să hotărâm și să osăbim părțile unuia de cătră alții... *Arh. Olt.* IV, no 18-19, p. 180-1); document din 1713 Decembrie 14: „Noi acești șase boiari... care sunt luați prin cinstita carte d-lui jupan Constantin Știrbei vel ban de toți moșneni din Marotin... ca să le alegem fieștecăruia partea de moșie și de cumpărătoare...” (*ibid.*, p. 184-5).

³ Am văzut că Dimitrie Cantemir, *Hronicul* 468 spune că Banul putea „nu numai a judeca ce și cu moarte pre vinovați a căzni”... E probabil deci ca el să fi avut acest drept dela început, admitând că informația lui Cantemir e exactă.

⁴ Câteodată domnul însărcina pe marele ban să judece asemenea pricini privitoare la proprietăți (moșii). Așa e cazul cu Cornea Brăiloiul în fața căruia se judecă mănăstirea Popei Robului și aceia a Sadovei pentru moșia Jreala și o parte din Căciulătești. Banul, în cartea pe care o dă, la 27 Septembrie 1703, spune: „i-au dat măriia sa pe seama noastră ca să-i judecăm”. Cf. mențiunea pe care o face domnul în documentul din 28 Octombrie 1703: „am văzut domnia mea și carte boiarinului domnii mele vel ban de judecată și alte cărți domnești”. (Originalele ambelor documente se află la muntele Athos, mănăstirea Xenophon, Copii fotografice la G. Millet, Paris.)

гепски и книг мегѣшом і книга жѣнан драгмир бик вел бан кралежски... шт сужденіе) ¹.

Atribuțiile militare. Banul administrând în numele domnului și prin delegație dela acesta teritoriul oltean, e natural să admitem că el comanda și corpul de oaste pe care îl da acest teritoriu în caz de războiu. Documentele nu ni-o spun; putem deduce însă faptul din situația pe care o au dregătorii similari în Ungaria (banii de Bosnia, voevodul Ardealului) ². Izvoarele secolului XVII ne dau câteva știri asupra rosturilor militare ale Banului. Din Walter aflăm că pe vremea lui Mihai-Viteazul, banul întreținea în mod permanent o trupă de „200 Cazaci și mai mulți „presidiari“ (praesidarios) români“... „pentru apărarea marginilor țării“ și ca semn al autorității sale ³. Radu Popescu ne spune în cronica sa că banul avea un steag al lui „bănesc“, căruia i se zicea „grapă“ ⁴. Știrea e confirmată de Miron Costin care spune că banul are steag și muzică ostășească ⁵. Pe de altă parte amintirea unui corp de oaste oltean, craiovean, deosbit de cel muntean, s'a păstrat și în cântecul popular. Într'un colind din Ialomița, publicat de G. D. Teodorescu, se spune: «pe câmp mohorât, oști mi-au tăbărat, oști moldovenești și craiovenești, multe-s muntenești. Cele muntenești, ele că-mi cătau și mi-și întrebau... ⁶.

În afară însă de comanda asupra corpului de oaste oltean, constatăm că banul avea uneori în caz de războiu, comanda asupra întregii armate muntene. La 7 Decembrie [c. 1525] Radu de la Afumați scriind Brașovenilor «în privința celui vrăjmaș ce s'a fost ridicat în Mehedinți (e vorba, crede St. Nicolaescu, de Vladislav III), spune următoarele: „iar domnia mea am trimis pe cinstitul dregător al domniei mele, jupan Pârvul banul și cu curtea domniei mele de s'au bătut“ cu el ⁷.

Cronica Țării Românești povestind expediția lui Mustafa Pașa care venea în 1594 cu Bogdan sin lancul voevod să înlocuiască pe Mihai Viteazul, arată că acesta din urmă «au trimis pre un Manta banul cu oaste și i-au lovit fără veste și foarte i-au tăiat rău ⁸.

¹ Ștefulescu, *Doc.* 517-522. Vezi deasemenea și documentul de mai sus din 4 Mai 1607 în care domnul vorbește de cartea de judecată a banului Preda. Alte cărți de judecată: dela banul Barbu Milesu din 1683-5 (data 1674-5 e inexactă! *Arh. Olt.* IV no. 18-19, p. 185-6); dela banul C. Știrbei din 1707 (*Arh. Olt.* I, p. 121.)

² Akos v. Timon. 248-9; 275-6; 771.

³ *Tezaur...* p. 8.

⁴ *Istoriile...* ed. Iorga, p. 165.

⁵ *Cronice inedite*, p. 195.

⁶ Teodorescu, *Poesii* p. 50. Cf. varianta din Burada, *O călătorie*, p. 82-4.

⁷ Nicolaescu, *Doc.* 38-9. — *Istoriile...* p. 49 prezintă o versiune diferită a acestei lupte; ele arată că banul Pârvul, din inițiativa lui, iar nu trimis de Radu, s'a luptat cu Vladislav domnul din scaun.

⁸ *Istoriile...*, p. 86.

În lupta pe care o dau boierii revoltați, în frunte cu Matei, aga din Brâncoveni, împotriva lui Leon Vodă, oastea domnului era comandată de banul Boul și de Nedelco Boteanul¹.

Din aceste exemple nu trebuie să se deducă însă că numai banul avea comanda asupra armatei în timp de războiu. După cum vom arăta mai departe, acest rol putea fi îndeplinit și de alt boier, potrivit dorinței domnului. Dregătorul militar prin excelență în Țara-Românească era spătarul. Totuși, pe câmpul de luptă, autoritatea sa era mai mică decât a banului și chiar a vornicului. Știrea o luăm din Del Monte: „Pe câmpul de războiu [spătarul] e cel dintâiu după principe, *afară de ban și vornic*”².

Rangul ierarhic. În ce privește rangul ierarhic al banului, izvoarele secolului XVII ni-l arată, în mod unanim, ca cel mai înalt dregător din vremea aceea³. Se pune însă întrebarea dacă el avea aceeași situație și în secolele XIV și XV⁴. Spre a putea răspunde, trebuie să cercetăm ordinea în care sunt înșirați martorii dregători în documentele din acea vreme. Căci această ordine constituie, în lipsă de alte izvoare, singura indicație cu privire la rangul ierarhic al dregătorilor. Și încă trebuie să se ție seamă că această ordine nu reprezintă întotdeauna ordinea *strict* ierarhică a diferiților dregători; ea era determinată uneori și de importanța personală a martorului, de noblețea familiei.

În primul act în care apare banul, acel din 27 Decembrie 1391, el are locul al doilea, după vornic⁵. Aceiași situație pare a fi și în cartea boierului Aldea din 21 Noembrie 1398, unde înaintea banului e jupanul Vlad căruia diacul însă nu-i adaogă titlul dregătoriei⁶. În documentele din 1394 Ianuarie 8⁷, 1409 Mai 11⁸ și 1413 August 6⁹ el are primul loc. În așezământul

¹ *Istoriile*, p. 113.

² *Mag. ist.* V, 44.

³ Vezi-le mai sus p. 47. Adăogăm, în ce privește rangul ierarhic al banului la începutul secolului XVII, și documentul din 4 Malu 1607 citat mai sus. Banul este arătat ca „întâiul sfetnic al domniei mele (ИРКОМС КРЕТНИКС РЕМІ) Ștefulescu, *Doc.* 311-316.

⁴ Căci nu trebuie să ne închipuim că ierarhia marilor dregători a rămas aceeași timp de secole. Ea a variat, după împrejurări. Părcălabii de cetăți din Moldova, de pildă, pe vremea lui Ștefan cel Mare, erau printre marii dregători, fiind citați în lista de martori înaintea dregătorilor de curte (vistier, spătar, paharnic, stolnic, comis). În a doua jumătate a secolului XVII ei sunt departe de a mai avea situația de altă dată. Alt exemplu: Postelnicul moldovean, în secolul XV, are înaintea lui pe spătar și vistier. Peste două secole, el ajunge însă să aibă un rang ierarhic superior acestora.

⁵ Hurmuzaki, I, 2, 341-2.

⁶ Originalul la M-reă Cutlumuz; copie fotografică la G. Millet, Paris. Publicată de Nicolaescu, *Aldea*, p. 15 nota.

⁷ Nicolaescu, *Aldea*, 16 nota.

⁸ Miletič, 119-121.

⁹ Bogdan, *Brașovul*, 6.

de comerț pe care îl face Mircea cu Brașovenii, la 25 August 1413, cel dintâi dintre martori e „Radol Kalaca, pridem banus noster, nunc autem iudex et palatinus curie nostre”¹. În documentele următoare din 28 Martie² și 10 Iunie 1415³ vedem apărând doi bani : *Radul ban* (în realitate : fost ban, vezi mai sus p. 11) care e primul între martori și *Aga ban*, în funcție, care ocupă respectiv locul al cincilea și al treilea. Acesta din urmă are înaintea sa, în primul document, în afară de Radu ban, pe vistier, pe logofăt și un jupan Voico fără titlu de dregătorie ; în cel de al doilea, numai un jupan Martin fără titlu de dregătorie. Aceiași bani Radu și Aga apar și în documentul din 22 Iunie 1418⁴. Cel dintâi, în realitate fost ban, ocupă locul al doilea având înaintea sa pe acelaș Voico, fără titlu de dregătorie, pe care-l întâlnisem și în documentul precedent. Cel de al doilea ban, Aga, acesta în funcție, ocupă locul al treilea, imediat după Radu. În sfârșit la 21 Noemvrie 1421, banul Aga e trecut al patrulea în lista de martori, având înaintea sa trei boieri fără titlu de dregătorie⁵. Urmează apoi perioada de 65 de ani, până în 1486 când întâlnim pe cei doi bani Dimitrie Ghizdavăț și Deatco.

Dacă rezumăm constatările făcute cu privire la locul ocupat de ban în documentele epocii lui Mircea cel Bătrân, rezultă următoarele : *Banul alternează cu vornicul pentru locul întâi între martorii cărora li se dă titlul dregătoriei*. În patru documente, el e în fruntea acestora ; în alte șase el cedează primul loc vornicului. Actul din 25 August 1413 ne arată că Radul Calotă, după ce fusese mai întâi ban (pridem banus noster) e făcut apoi vornic (nunc autem iudex et palatinus curie nostre.) Dacă se ține seamă de faptul că, *în general*, un boier ocupă dregătoriile în ordinea importanței, cea posterioară fiind superioară în grad ierarhic celei anterioare, rezultă că Radul fusese înaintat, așadar că vornicul, șeful curții domnești, era superior banului. Pe de altă parte însă, constatăm că în documentul din 28 Martie 1415 diacul dă lui Radu, deși acesta era vornic, tot vechiul titlu de ban ; ba ce e mai mult, în hrisovul din 10 Iunie 1415 acest boier are ambele titluri, cel de ban precedând chiar pe cel de vornic. Ce-l îndemna pe diac să adauge la numele boierului, în documentul din 28 Martie 1415, titlul unei dregătorii anterioare și nu al celei pe care o avea atunci ? Dease-menea, de ce titlul de ban precede pe cel de vornic în hrisovul din 10 Iunie 1415 ? Răspunsul cel mai plauzibil e că diacul

¹ Hurmuzaki, XV, p. 10 și la Bogdan, *Brașovul*, 36-7.

² Bogdan, *Un chrisov*, 110-111.

³ Ibid., 112-114.

⁴ Miletič, 121-2.

⁵ Bogdan, *Brașovul*, 13.

a procedat astfel, știind că dregătoria de ban era cea dintâi, că acest titlu era distincția cea mai de seamă ce se putea acorda unui boier. Această concluzie e însă contrară celei anterioare, la care ajunsesem prin analiza actului din 25 August 1413. După cum se vede, pe baza documentelor cunoscute azi, nu se poate rezolvi în mod sigur chestiunea superiorității ierarhice a banului sau a vornicului, în epoca lui Mircea.

Să vedem acum care este situația banului din punct de vedere ierarhic după 1486 când reapare în documente. În hrisovul din 22 Maiu 1489 în care banul e menționat din nou între martori, el are locul al treilea, fiind precedat de vornic și logofăt¹. Din 1493, ni s'au păstrat două documente, unul din 3 [Iunie]² și altul din 16 Iunie³; în ambele întâlnim pe Barbu Craiovescu, citat în rândul al doilea, după Drăghici al Stoicăi și înaintea vornicului. În anul următor, la 16 Martie 1494, găsim un „Deatco mare ban“ având locul al cincilea, după vornic, logofăt și doi boieri fără titluri, nefiind în schimb Barbul Craiovescu⁴. Pe acesta îl întâlnim însă după câteva zile într'un document din 1 Aprilie 1494⁵ și apoi într'altul din 22 Iulie⁶, menționat tot al doilea în lista de martori, având înaintea lui pe Drăghici, marele vornic în funcție. În 1496 Aprilie 20⁷ constatăm că banul Barbu e primul între martori pentruca apoi într'un document din 1 August același an⁸, să-l vedem iarăși al doilea, având înaintea pe același Drăghici, care de data aceasta nu poartă nici un titlu de dregătorie. Într'o situație identică apare el și în hrisovul din 9 Ianuarie 1497⁹.

Dela 1499¹⁰ înainte însă și până la 1508, dată la care se încheie cercetarea noastră, banul Barbu Craiovescu e citat cu o singură excepție, primul¹¹. Excepția, care se poate însă explica, e tratatul lui Radu cel Mare cu Ungaria încheiat la 1507. Pri-

¹ Lapedatu, *Vlad*, 73. — Într'un document din 31 Iulie 1480 apare pentru întâia oară Barbu Craiovescu între martori, fără titlu de dregătorie. La 1 Aprilie 1492 el e mare ban. (I. Filitti, *Craioveștii*, în *Conv. Lit.*, LIV (1922) p. 196. cf. Grecianu, *Genealogiile*, II, 267 nota 3.)

² Ștefulescu, *Tismana*, 200-1.

³ Lapedatu, *Vlad*, 75.

⁴ Lapedatu, *Vlad*, 75-6.

⁵ *Ibid.*, 76.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ Miletic, 135-7.

⁹ Ștefulescu, *Doc.*, 39-40.

¹⁰ În anul 1498, nu apare în lista de martori nici Barbu Craiovescu, nici vreun altul care să aibă titlul de ban.

¹¹ De pildă: documentul din 1499 Iunie 15 (Venelin 133-4); 1500 Aprilie 23 (Ștefulescu, *Doc.*, 42-3); 1501 Maiu 24 (Miletic, 140-2); 1501 Iulie 9 și 1502 Martie 9 (Ștefulescu, *Doc.*, 45, 46-9); 1504 Iunie 15 (Miletic, 143); 1505 Martie 26 (Ștefulescu, *Tismana*, 208-9); 1505 Iunie (Nicolaescu, *Doc.*, 31-4) etc.

mul în lista de martori e „Gyrgina castellanus castris de Poynar“, urmând apoi banul Barbu¹. Prioritatea acordată lui Gherghina pârcălabul se explică prin faptul că acesta era rudă cu domnul și unchiul lui după mamă². Importanța personală, a neamului prevalând asupra ordinii ierarhice, a făcut pe diac să-l treacă în fruntea listei de dregători.

Din analiza aceasta rezultă că în cei din urmă ani ai secolului, XV și la începutul celui de al XVI, banul ocupă primul loc între dregătorii munteni. Dacă predecesorii lui Barbu Craiovescu, un Hamza, un Deatco și chiar uneori însuși Barbul în primii ani de dregătorie sunt trecuți în lista de martori în urma vornicului, dela 1499 înainte însă, banul ocupă în mod obișnuit primul loc. El e cel dintâi dintre dregătorii munteni și își va păstra de aci înainte această situație.

Subalternii marelui ban. Pentru administrarea întregului ținut supus autorității sale, pentru executarea diferitelor porunci trimise de domn, banul avea mai mulți subalterni. Ei erau :

1) *Banii de județ sau bănișorii.* Să dovedim mai întâiu identitatea celor doi termeni. Se știe că Mihai Viteazul înainte de a fi domn fusese ban de județ în Mehedinți și apoi ispravnic al Craiovei. Ni s'a păstrat un document din vremea lui Mihnea prin care acesta se adresează „lui Mihai banul din județul Mehedinți“, poruncindu-i să silească niște sate ale mănăstirii Tismana să-și dea câbelele și dările ce se cuvin mănăstirii³. Pe de altă parte, într'un document din 2 Maiu 1613, vorbindu-se de două sate Ponurălu și Dobra, din Oltenia, se spune că ele au fost cumpărate de Mihai Viteazul „pe când.... era bănișor în județul Mehedinți (кжда бил миѡана коевѡдѡс бѡнишор ѡ сѡд меѡ. și кыда бил гевѡс емѡ болерин бѡнишор ѡ сѡд меѡ)“⁴. Din compararea acestor două documente se vede clar că banii de județ erau tot una cu bănișorii⁵.

Prima mențiune cunoscută nouă despre acești subalterni este în documentul din 1491 analizat mai sus. Am arătat că banii despre care se vorbește în acel document, erau după toate probabilitățile, bani mici sau băișori. În documentul din 17 August 1511 prin care Vlad făgăduiește pace și prietenie regelui Ungariei și Brașovenilor diacul trece către sfârșitul listei de martori, împreună cu alți dregători mai mici (pitarul, vornicul

¹ Bogdan, *Brașovul*, 354-5 ; cf. Hurmuzaki, XV, 177-8.

² Hurmuzaki, XV, 178 nota 1, cf. Nicolaescu. *Doc.*, p. 9 nota. Greceanu, *Genealogiile*, II, 348 crede că era unchiu după tată, așadar Basarab.

³ Nicolaescu, *Doc.*, 308.

⁴ Ștefulescu, *Doc.*, 333.

⁵ Nu suntem așadar de părerea lui Filitti care afirmă că banii de Mehedinți cari „se întâlnesc mai târziu sub stăpânirea românească“ ar fi o amintire a vechilor bani ungurești de Severin (*Negru Vodă*, p. 7). Ei sunt pur și simplu bănișori, bani de județ, la fel în Mehedinți ca și în celelalte județe ale Olteniei.

mic, șetrarul) și pe „Radulo Bano de Mehedencze”¹. Acest Radul are aceiași dregătorie ca și Mihaiu Viteazul mai târziu; el e anume un bănișor adică subaltern al marelui ban, în județul Mehedinți².

Astfel de bănișori erau în toate județele Olteniei și probabil în primele timpuri, numai în aceste județe. În secolul XVII însă îi constatăm și în Muntenia, dincoace de Olt, unde nu ne-am fi așteptat³. Ei aveau atribuții duble: Pe de o parte executau poruncile pe care le da banul sau câteodată chiar domnul direct, pe de alta erau ei înșiși judecători în sate pentru pricinile mai mici. Am citat mai înainte documentul din 1491 precum și cel dela Mihnea din care se vede rolul de agenți executori al bănișorilor. Dăm aci încă unul în acelaș sens:

1620 Aprilie 25. Gavriil Moghilă poruncește bănișorilor să întoarcă Ancăi din Jupânești (Gorj) mai multe lucruri pe care i le luase un anume Barbul: „Drept aceia și voi bănișorilor carii veș[i] îmbla pre în județu, în vreme ce veș[i] vedea [a]castă cartea domnii mele, iar voi încă să căutați să-i întoarceți bucatele [a]ceștii mueri înapoi”⁴.

Iată acum câteva documente din care reies clar atribuțiunile judecătorești ale bănișorilor:

1) 1602 Aprilie 6. Simion Movilă dă o carte mănăstirii Tismana „ca să fie alu ei satu anume Tismeana în pace de Leși, de Moldoveni, de bani, de să n'aibă treabă a merge să i judece sau să i praade întru ei...”⁵.

2) 1630 Ianuarie 30. Leon Vodă dă o carte mănăstirii Plumbuita pentru satul Boldorogheștii cu Rota din Ilfov „ca să fie în pace de lucrul domnesc și de bani de județ și de merteie și de cai de olac și de podvoade, de nimenilea val să n'aibă... să fie numai de postlușania sf. m-ri, iar bani de județ numica în sat să nu intre, ce să fie în bună pace. Iar ce va fi judecata satului, să fie volnic egumenul să judece rumânii mănăstirei cum au fost și mai dinainte vreme pentru că de răul banilor s'au

¹ Hurmuzaki, XV, 213-4.

² Pentru părerea greșită a lui Hașdeu care credea că acest Radu e mare ban al Olteniei, vezi mai sus p. 41 nota 10.

³ De pildă: în Argeș (documentul din 30 August 649 reprodus mai jos), în Ilfov, (document din 30 Ianuarie 1630, idem), în Buzău (documentul din 1710 dat moșnenilor Mocești și în care se vorbește de „Enache banul dela Mocești” (Dicț. Geografic, sub cuvântul „Banul, mănăstire de călugări în orașul Buzău”), în Prahova (document din 1654 Maiu 1, în care figurează ca martor „Neagoe banu ot Bor[deani] (Rev. Arh. I, 1, 4). Pentru bănișorii din Prahova cităm și documentul cu data 19 Iulie 1648, privitor la stăpânirea unei grădini din satul Scorțeni. Una din părți, spre a-și dovedi drepturile, ia, pe răvașele vornicilor, doi juraători care vor avea să jure de astăzi Iul. 19 inu 2 săptămâni, înaintea bănișorilor de județ” (Rev. Arh. I, 1, 3).

⁴ Ștefulescu, Doc., 400-1.

⁵ Cuvente, I, 128. Hașdeu, ibid. 129 crede greșit că e vorba de bani de Craiova.

*răsipit satul mănăstirii de au fugit. Drept aceia și voi banilor de județ încă să aveți a lăsa satul Boldorogheștii cu Rota foarte în pace, nimic întru ei să nu intrați*¹.

3) 1637. „să nu aibă nimeni treabă să judece satul Glodul, nici cămărașii dela Ocelele cele mari, *nici bănișorii de județ*, ci să aibă a-i judeca pre dâșii de toate, părinte egumenul cu tot soborul”².

4) 1649 August 30. Matei Basarab către slujbașii domnești pentru satul Flămânzeștii (Argeș) al mănăstirii Argeș: „Așijderea... și *voi bănișorilor* și voi armășailor și voi toate slugile domnii mele... încă să aveți a vă feri de... satul mănăstirii, de Flămânzești și în pace să-i lăsați... [căci] este dată judecata mănăstirii...”³

Din documentele acestea se vede că în fiecare județ erau mai mulți bănișori. Câți anume, e greu de determinat. Hașdeu crede că în Oltenia erau aproximativ 50, câte 10 de județ, având fiecare sub jurisdicția sa cam 15-20 de sate⁴. El nu aduce însă vreo dovadă în sprijinul acestei afirmări.

II. *Slugile bănești*. Intr'un document din 9 Ianuarie 1498 prin care Radu cel Mare scutește trei sate ale mănăstirii Tismana de toate slujbele și dările, se spune: „nimenea să nu îndrăznească a-i bântui, nici judecător, nici birnici, nici podvozari, *nici armași, nici banii, nici slugile bănești*, nici slugile dvornicilor... cei trimeși după milostenii și după trebi...”⁵ O formulă asemănătoare găsim într'un document dela Radu dela Afumați, din 8 Ianuarie 1526, prin care scutește cinci sate ale aceleiași mănăstiri de toate dările, slujbele și muncile, cum făcuse și Radul cel Mare: „Pentru accia nimeni să nu cuteze a-i bântui și între ei să nu intre vătăfii nici mari, nici mici, nici banii, nici slugile bănești (сласс банских) nici slugile marelui vornic, nici alt nimeni dintre slugile sau dregătorii domniei mele.”⁶

Banii de care se vorbește în amândouă aceste documente credem că sunt „banii de județ” sau bănișorii, iar nu marii bani de Craiova. Părerea ne-o sprijinim pe faptul că ei sunt citați împreună cu o serie întreagă de dregători subalterni, precum podvozari, armași, slugile vornicilor. E foarte probabil ca și acești bani să fi avut o atare situație, de dregători subalterni, să fi fost așadar nu mari bani de Craiova, ci bani de județ sau bă-

¹ Giurescu, *Boieri*, p. 95 nota 2.

² *Etym.* t. III, col. 3205.

³ *Arh. ist.* I, 1, 106-7: cf. *Etym.* III col. 3204. — Pentru *bani de județ* mai vezi și documentele din 1613 Ianuarie 9: „Crăciun banul ot Balșe” (Grecianu, *Genealogiile* I 419); 1614 Ianuarie 27 (ibid. II 208); 1616 Maiu 20 (ibid. I 419); 1618 Aprilie 17, Aprilie 28: „i ot Săculani Pădure banul” și Septemvrie 18 (respectiv Grecianu, *Genealogiile* I 274; II, 6; I 276.).

⁴ *Etym.* III col. 3203-4.

⁵ Ștefulescu, *Tismana*, 206.

⁶ Ștefulescu, *Doc.* 88. Ștefulescu traduce greșit сласс банских „prin slujbași”.

nișori. Dealtfel e și natural să fie vorba de bani de județ întru cât aceștia erau de fapt agenții executori ai diferitelor porunci domnești sau ale marelui ban. Prin *slugi bănești* (слуги банских), care e o denumire generică, întocmai ca și slugi domnești, slugi ale marelui vornic, trebuie să înțelegem pe ceilalți dregători subalterni ai banului, în afară de bănișori. Aceste „slugi bănești” erau însărcinate cu executarea diferitelor ordine date de domn sau de marele ban și privitoare la teritoriul oltean. Printre slugile bănești figurau, desigur, și „armași” banului de care ne pomeneste un document din 30 Iunie 1546. În acest document ni se spune că un anume Arcă era dator o sumă de aspri marelui ban Dimitrie. Acesta, pentru a întoarce datoria, „a trimis armașii săi (нигорн армаш) „și i au luat bucatele lui Arcă”¹.

Curtea banului. Banii de județ sau bănișorii erau dregători subalterni din județe, locuind în unele din satele supuse autorității lor. În afară de aceștia însă marele ban avea o serie de dregători la Craiova, un fel de curte a sa, imitând în proporții mult reduse, curtea domnească. Într’un document din 10 Iunie 1529, se vorbește de un Stan *stolnic al banului* Preda Craiovescu (стан столник[а] банов). Acest stolnic își pune zălog partea sa de moșie din Epotești, pentru a putea plăti zisului ban o pagubă ce-i făcuse. Documentul zice: „...au căzut Stan stolnic în mare greșeală, încât era Preda banul să piarză pă Stan stolnic, pentrucăci Stan au prăpădit niște haine ale Predii banului”.² Constatăm așa dar, la începutul secolului al XVI un *stolnic al banului* care trebuie să fi avut aceleași atribuții ca și stolnicul dela curtea domnească. Am văzut deasemenea mai sus „armași” banului cu rolul de agenți executori, întocmai ca și armașii domnești. Pe lângă aceștia, vor fi existat și alți dregători asemănători celor dela curtea domnească, de pildă: *un logofăt cu mai mulți diaci* pentru redactarea cărților de judecată, a poruncilor, a răvașelor, *un portar* pentru primirea și introducerea trimișilor precum și a diferiților împricinați, etc. Din izvoarele secolelor XV și XVI nu aflăm însă nici o știre asupra lor. Walter, care scrie la începutul secolului XVII, spune numai că banul întreține 200 de Cazaci și mai mulți *presidiari* (praesidarios) români cari sunt tot soldați. Știri precise asupra acestor dregători subalterni avem abia spre sfârșitul secolului XVIII³, deci mult după epoca de care ne ocupăm. Le vom folosi atunci când vom cerceta instituția dregătorilor în epoca modernă.

¹ Ștefulescu, *Doc.* 115-6.

² *St. și Doc.* V 170.

³ *Fottino*, III 455-6 (trad. Sion 265-6 ; V. A. Urechia, *Ist. Rom.* IV 62-3, 79, 138, 150 ; VII 82, 92, 171 ; VIII 493 ; cf. Filitti, *Banii*, p. 204 nota 2.

Veniturile banului. Nu poate fi vorba de vreo *leafă* pe care ar fi primit-o banul în secolele XIV și XV. Sistemul lefi, dată de vistierie ca plată a slujbei făcută de dregători, a fost introdus la noi târziu, abia în secolul XVIII, prin reforma lui Constantin Mavrocordat. Aceasta nu înseamnă însă că banul nu s'a bucurat din capul locului de anumite venituri. Ele erau alcătuite, în primul rând, din amenzile sau gloabele la care condamna, în calitate sa de judecător, pe delinquenții întregului ținut oltean². Nu se poate preciza însă dacă aceste amenzi se cuveneau *în întregime* banului sau dacă lua din el o parte și vistieria domnească. Deasemenea nu știu dacă banul nu avea drept la o cotă din amenzile pronunțate de subalternii săi, bănișorii sau banii de județ. Știri documentare ne lipsesc cu totul în privința aceasta.

Un alt izvor de venit îl constituiau, desigur, darurile pe care le primea dela slujbașii subalterni a căror numire depindea de el. Nici în această privință însă, nu putem da precizări, deoarece ne lipsesc știrile.

Walter spune că banul „trage toate veniturile de preste an ale acestei părți de țară”³ (ale Olteniei adică) ceea ce ar însemna, interpretat ad litteram că el beneficiază de toate impozitele ce se ridicau în acest ținut. Credem însă că o atare interpretare nu corespunde realității. E posibil ca banul să fi avut o parte din veniturile ce se strângeau în Oltenia⁴; că ar fi beneficiat de întregimea lor ni se pare puțin probabil: aceasta ar fi însemnat o mișcare considerabilă a veniturilor domnului⁵.

Dacă nu putem ști la ce sumă se ridicau veniturile banului în epoca veche, credem că se poate totuși afirma că ele erau destul de mari. Să ne gândim numai că subalternii de ai lui, cum erau bănișorii puteau să cumpere sate din venitul slujbei lor. Astfel e cazul lui Mihai Viteazul care, pe când era bănișor în Mehedinți, a cumpărat două sate: Ponurălu și Dobra⁶. De sigur, acești bănișori aveau interes să pronunțe amenzi cât mai mari și mai dese. Ele erau uneori chiar așa de apăsătoare, încât satul se risipea, fugea⁶.

Dacă subalternii aveau astfel de venituri, ne putem ușor închipui că ale banului erau cu mult mai mari. De altfel, fără venituri considerabile, el nu ar fi putut face față cheltuielilor

¹ cf. Giurescu, *Boieri*, p. 95. Despre veniturile dregătorilor, în general, vezi C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători*, p. 13-24.

² *Tezaur*, I p. 8.

³ După cum vornicii, în Moldova secolului XVII, aveau o parte din veniturile strânse în cuprinsul ținutului supus administrației lor.

⁴ Ștefulescu, *Doc.* 333.

⁵ Vezi mai sus p. 55—6 doc. din 1630 Ianuarie 30.

pe care i le impunea situația sa de mare dregător, având o curte a sa care trebuia întreținută¹.

Originea banului oltean. În privința aceasta există în istoriografia română două păreri diametral opuse: una mai veche, a lui Hașdeu, cealaltă, recentă, a lui Filitti. Cel dintâi, influențat de teoria sa asupra Basarabilor, crede că bănia olteană trebuie „să fi existat... cam de pe la 1100-1150“. Banii românești de Severin, după Hașdeu, sunt anteriori celor unguri. De altfel, aceștia din urmă „n’au fost niciodată decât un fel de reacțiune contra Basarabilor, un titlu așa zicând de contrabandă“².

Filitti dimpotrivă crede că dregătoria de mare ban al Olteniei a fost înființată spre sfârșitul secolului al XV, de Vlad Călugărul, în favoarea lui Barbu Craiovescu.

„Mari bani în înțeles de cârmuitori ai Olteniei întregi — spune Filitti — nu întâlnim până la 1492, când apare în divan Barbu, marele ban de Craiova. El poartă, cel dintâi, titlul de *mare* ban spre a se deosebi de simp’i bani, ce se întâlnesc din când în când până atunci și de atunci încolo, ca un fel de cârmuitori de județe“³.

Asupra motivului care a îndemnat pe Vlad Călugărul să înființeze o astfel de dregătorie, Filitti se pronunță în mod mai puțin categoric: „Rămâne întrebarea dacă domnul a înființat noua dregătorie din motive de ordin intim cum sunt înclinat a crede sau silit fiind de puterea pe care Craioveștii o aveau în Oltenia“⁴.

După cum se vede, cele două păreri diferă în mod fundamental. De unde Hașdeu considera bănia ca existând din seco-

¹ Aci este locul să vorbim despre o teorie a lui Hașdeu care pune denumirea românească ban dată monedei în legătură cu banul oltean. El spune: „Cumcă ban nu însemnează altceva decât moneda Banului“ aceasta rezultă din analogia cu italianul „ducato“, cu englezul „sovereign“... În terminologia numismatică din veacul din mijloc „denarius banalis“ sau simplu „banalis“ era... moneda banului Croaței și a oricărei țări unde se aflau în frunte un *ban*... prin urmare și a Olteniei; ba încă cu atât mai vârtos a Olteniei unde Banii au existat mai mult timp decât în regiunile serbe“ (*Etym.* t. III col. 2449). De unde rezultă că noi am fi luat termenul de *ban* dela numele pe care-l avea moneda banului oltean. Aceasta e inexact însă. S’au păstrat mii de monede ale Domnilor Țării-Românești, nu cunoaștem însă nici un exemplar măcar a vreunei monede de a banului oltean. Lucrul e de altfel perfect explicabil: Baterea banilor a constituit întotdeauna la noi o prerogativă domnească; banul oltean care era simplu reprezentant sau dregător al domnului în ținutul oltean, nu avea deci calitatea s’o facă. Numele de *ban* cu înțeles de monedă trebuie deci explicat altfel decât prin numele banului *oltean*. El pare a veni mai degrabă dela moneda banului Slavoniei ai cărui dinari „au circulat mult timp și la noi“ (C. Moisil, *Monedele lui Radu I Basarab, în Curtea domnească din Argeș*, p. 26-7). cf. N. Iorga, *Histoire des Romains...* p. 129-30 care crede că numele monedei noastre vine dela banul ungar de Severin.

² *Etym.* III col. 2410-2411.

³ *Banii...*, p. 200-202. vezi și *Arh. Olt.* III No. 15 p. 437-8,

⁴ *Ibid.* p. 202.

lul XII, deci mult anterioară domniei, Filitti o crede posterioară acesteia cu două secole. Să urmărim argumentele pe baza cărora s'a ajuns de către cei doi istorici la concluzii așa de deosebite.

Hașdeu, pornind dela identitatea Basarabi = banoveți pe care o găsește exprimată în *Cronica Țării Românești*¹ afirmă că „toți Băsarabeștii fără deosebire erau Banoveți adică bănișori sau neam bănesc iar numai unul dintre dâșii anume Domnul Țării era Ban sau mare ban”². Găsind apoi în cronică la Fadı Allah Rashid un Bazarānbam sau Bezerebām³ care se luptă cu Tătarii la 1241 crede că e vorba de un ban românesc cu numele de Basarab „Românul Basaraba-ban”⁴. Existența acestuia socotind-o deplin stabilită la acea dată. Hașdeu, fără să mai aducă vreo altă dovadă, conchide în felul următor: „Negreșit, nu atunci pe la 1230 în ajunul năvălirii mongole, ci cu mult mai denainte se vor fi înființat Bani [românești] de Severin”. El indică și data arătată mai sus: 1100-1150⁵.

După cum se vede, argumentarea lui Hașdeu se sprijină pe cele două egalități: 1) Banoveți = Basarabi; 2) Bazarānbam = Banul românesc Basaraba. Dar amândouă aceste egalități s'au dovedit a fi neexacte. E lucru știut azi că Banoveții nu sunt Basarabi, ci Craiovești și că „înrudirea lor cu Basarabii se mărginește, documentar, la înrudirea lor cu Neagoe-Vodă”⁶. În privința acestei înrudiri s'au emis două păreri⁷ asupra cărora nu insistăm: oricare din ele s'ar admite, Craioveștii (adică Banoveții) și Basarabii „rămân două familii deosebite”⁸. Pe de altă parte, întreg pasagiul din cronică în care se vorbește de origi-

¹ *Mag. ist.* IV 231.

² *Etym.* III col 2465.

³ Am rugat pe doi orientaliști, d. Blochet, funcționar la Biblioteca Națională și preotul Radu dela Biserica românească din Paris să controleze în ms. cronicelei lui Fadı Allah Rashid (Biblioteca Națională Paris. *Supplément persan*. No. 209) lectura Bazarānbam dată de Hașdeu după d'Ohsson. Ambii au citit: Bzrnbam ceea ce poate fi completat în două feluri: Bezerebām și Bazarānbam. — O parte a cronicelei lui Fadı Allah Rashid a fost publicată de E. Blochet cu titlul *Djami el Tēvarikh...* Leyden 1911. Pasagiul cu Bezerebām se află în ms. la f. 188 v. (sau după numerotatia veche 183) rândul 13, iar în ediția Blochet la p. 55 rândul 4. — Țiu să exprim și aci mulțumirile mele atât domnului Blochet cât și preotului Radu.

⁴ *Etym.* III col. 2465. Trimiterea pe care o face la d'Ohsson, *Hist. des Mongols*, I, p. XXXV e inexactă. Pasagiul despre Basarab nu se găsește la pagina arătată. El se află în vol. II p. 627-8 unde Hașdeu trimite cu alt prilej. (*Etym.* III col. 2553).

⁵ *Etym.* col. 2410-2411.

⁶ Filitti, *Banii*, p. 193, cf. Acelaș, *Craioveștii*, în *Conv. Lit.*, LIV (1992) p. 217-59.

⁷ Discuții lor la Filitti, *Craioveștii*, p. 221-227.

⁸ Filitti, *Banii*, 198.

nea banatului oltenesc, este, după toate probabilitățile, de origine cultă, literară, deci târzie, iar nu pe bază de tradiție populară¹.

În ce privește pe Bazaranbam din cronica lui Fadl Allah Rashid, el a căpătat de curând o nouă explicație care ni se pare a fi cea adevărată. El e în realitate Zeberen-bam, Zevren ban adică *banul ungar de Severin*² a cărui existență e dovedită documentar pe vremea năvălirii tătarăști³. Dar odată cu dispariția lui Basarab ban dela 1241 dispăre și întreaga teorie a lui Hașdev. Existența unui ban românesc al Olteniei înainte de întemelirea Țării-Românești nu e dovedită de niciunul din izvoarele cunoscute astăzi⁴. Ea nu mai poate fi deci primită.

Să examinăm acum teoria lui Filitti. Ea se sprijină pe afirmarea că înainte de 1492 nu se întâlnesc mari bani în înțelesul de cârmuitori ai Olteniei întregi. Cei cari poartă până atunci titlul de ban, zice Filitti, sunt „simpli bani” sau „cârmuitori de județe”. Să vedem întrucât se justifică o asemenea părere.

Cercetarea documentelor ne-a dovedit că banul apare ca un dregător foarte important, în epoca lui Mircea cel Bătrân (vezi mai sus p. 52). El ocupă totdeauna un loc de frunte în lista de martori din documente, fiind uneori primul. Astfel e cazul banului Stănil la 8 Ianuarie 1391 și a banului Radu în documentul din 11 Maiu 1409 precum și în cel din 6 August 1413 și 28 Martie 1415. Am văzut că lui Radul Calotă „pridem banus noster, nunc autem iudex et palatinus curie nostre”, diacul continuă să-i dea totuși titlul de ban (documentul din 28 Martie 1415), punându-l chiar într'un document (10 Iunie 1415) înaintea celui de vornic. Aceasta ne arată că în vremea lui Mircea cel Mare, banul era un dregător *important*, poate chiar cel dintâi dintre dregători. El nu putea fi deci un simplu cârmuitor de județ. În această situație el nu ar fi avut ce căuta între marii boieri ai divanului; situația lui de frunte în lista de martori nu s'ar explica iar titlul de ban nu ar fi prevalat asupra celui de vornic (documentul din 10 Iunie 1415). Dacă însă admitem, cum e natural că banii pe cari-i constatăm documentar dela 1391 până la 1421 erau mari bani, atunci lucrul se explică. Poziția dominantă pe care o au între ceilalți dregători e naturală; ea

¹ *Anuarul*, II, p. 298-9.

² V. Bogrea în *Anuarul...* I, p. 383. Această interpretare a fost admisă de N. Iorga, *Revista istorică*, IX, p. 192, de G. Brătianu, *Bulletin...* X, No. 7-12, p. 90 și de I. Filitti, *Negru Vodă*, p. 6 nota.

³ Primul ban ungar de Severin se constată documentar în 1233 (Hurmuzaki. I, 126).

⁴ Se poate aduce și un argument de ordin geografic împotriva existenței acestui banat românesc al Basarabilor în 1241. Într'adevăr, peste câțiva ani, în 1247, diploma Ioaniților ne arată că în Oltenia existau: 1) Banatul unguresc de Severin. 2) Țara lui Litovoi. 3) Cnezatul lui Ioan. 4) Cnezatul lui Farcaș. Unde ar mai fi încăput și un banat românesc al Basarabilor?

corespunde poziției pe care o au banii mai târziu, în secolul XVI și XVII. Credem așadar că Filitti n'are dreptate când susține că n'au existat mari bani înainte de 1492. Îi constatăm *documentar*, după cum am văzut, încă din a doua jumătate a secolului XIV.

Din cele de mai sus, reiese că ambele teorii cu privire la originea banului nu corespund realității. Dar dacă bănia nu datează nici dela 1100, cum credea Hașdeu, nici dela 1492, cum susține Filitti, care este epoca înființării acestei dregătorii muntene? Răspunsul ne va fi dat de cercetarea împrejurărilor în care stăpânirea voevodului Țării-Românești se întinde asupra ținutului din dreapta Oltului.

Am văzut că la mijlocul secolului al XIII existau în Oltenia și în Muntenia mai multe cnezate și voevodate românești. Unirea acestor mici formațiuni politice într'un stat cu organizare superioară este opera voevodului muntean dela Câmpulung. Din stânga Oltului, de unde era voevodatul său, acesta și-a întins stăpânirea asupra teritoriului oltean. Felul în care a avut loc această înaintare spre apus nu poate fi determinat *în mod precis*, deoarece știrile documentare sunt insuficiente. Se poate stabili în mod sigur numai ocuparea Loviștei între anii 1311-1319¹. În ce privește restul Olteniei și cetatea Severinului, chestiunea e mai dificilă. Se constată că dela 1291 la 1324 nu mai apar banii de Severin printre martorii documentelor ungare². Aceasta ne arată că în zisul interval a avut loc în această regiune a banatului de Severin o schimbare a raporturilor teritoriale. Onciul credea că schimbarea se făcuse în favoarea voevodului muntean care ocupase Țara Severinului iar, mai târziu, cetatea, folosindu-se de situația dificilă a Ungariei din anii 1301-1308³. Filitti, în studiul recent despre Negru Vodă, spune că absența banilor unguri de Severin, dela 1291 înainte, se poate explica și altfel, anume printr'o stăpânire bulgară în părțile acestea⁴. El crede că Basarab ar fi ocupat Oltenia abia pela 1327-1330⁵.

Oricum ar fi, e cert că acest Basarab „fiul lui Tihomir“ a stăpânit Oltenia, inclusiv Țara Severinului și, un anumit timp, și cetatea Severinului⁶. Oltenia rămâne de aci înainte în mod continuu în stăpânirea voievozilor munteni. Cetatea Severinului însă și cu hinterlandul ei, numit Țara Severinului, trec în rețetate rânduri în intervalul 1330-1376 dela Unguri în stăpânirea

¹ Filitti, *Negru Vodă*, p. 11.

² Filitti, *Negru Vodă*, p. 12; Onciul, *Originile*, 179 afirmă că „între 1291 și 1330 nu întâlnim în diplomele ungurești Bani de Severin“.

³ Onciul, *Originile* 179. cf. Iorga, *Gesch. d. rum. Volkes*, I, 144-6.

⁴ p. 12.

⁵ Ibidem.

⁶ Onciul, *Originile*, p. 179.

românească și viceversa¹. Ea e stăpânită de Nicolae Alexandru, cel puțin dela 1357 la 1364², apoi de urmașul său care se intitulează: „Ladislaus, Dei et regie maiestatis gratia, vaivoda transalpinus et banus de Zeurinio“³. Vladislav ridică Vodița pe teritoriul ce ținea de Cetatea Severinului, adică în așa zisa Țară a Severinului și-i donează sate situate pe acelaș teritoriu⁴. Pe viitor „Țara Severinului rămâne pentru totdeauna alipită de celelalte provincii oltenesti ale voevozilor transalpini. De aci înainte, diferendele între acești voievozi și regii Ungariei nu se vor mai ivi decât pentru cetatea Severinului, pentru dregătorul stăpânirii reduse acum în aceste părți la singura cetate, și dispăre delă 1378, pentrucă nu mai însemna decât afirmarea unei pretenții deșarte“⁵. Banatul de Severin fusese alipit în cea mai mare parte a lui la Țara Românească, a cărei voievozi poartă și titlul de ban sau comite de Severin⁶.

După cum existase un ban unguresc de Severin, însărcinat de rege cu administrarea și paza acestui ținut dela granița sud-estică a Ungariei, tot așa e foarte probabil ca și voevodul muntean care rezida la Argeș sau Câmpulung, să fi numit un atare dregător pentru partea aceasta vestică a stăpânirii sale. Acest dregător a fost banul românesc, oltean, constatat documentar abia la 1391, dar care trebuie să fi existat mai dinainte, anume dela prima ocupare a țării și cetății Severinului de către domnul muntean. Credem așadar că banul românesc există din prima jumătate a secolului XIV. El a înlocuit pe banul unguresc de Severin atunci când Țara Severinului și cetatea au încăput în mâinile Românilor. E foarte probabil ca dela început banul nostru să fi avut aceleași atribuții ca și cel ungar.

Prezența unui ban românesc al Olteniei era cu atât mai necesară domnului muntean, cu cât în epoca dela 1340 până la moartea lui Mircea, constatăm o expansiune spre răsărit a Țării-Românești. În acest interval, domnii munteni au, la început, lupte cu Tătarii cari ocupau încă o parte din câmpia munteană; se întind apoi spre Dunăre și Mare, ocupă Silistra și o parte din Dobrogea în timpul lui Mircea și stăpânesc în mod efectiv regiunea dela nordul gurilor Dunărei, Basarabia propriu zisă. În această epocă de expansiune spre răsărit, era indicat ca dom-

¹ Filitti, *Negru Vodă*, p. 14-27.

² Filitti, *Negru Vodă*, p. 17.

³ Hurmuzaki I, 2, 144-5.

⁴ Vezi documentul la Ștefulescu, *Tismana*, p. 46-9.

⁵ Filitti, *Negru Vodă*, p. 28.

⁶ Vladislav e „vaivoda transalpinus et banus de Zeurinio (Hurmuzaki I, 2, 144-5); Mircea e: „Seuerini comes“ (doc. din 1390 în Hurmuzaki I, 2, 322); „ban de Czwrinio“ (doc. din 1391 ibid. 334-5); „...bani Severinensis (doc. din 1411 ibid. p. 472-3); сѣверинскомѣ банствѣ господарнѣ (doc. din 1406 în Venelin p. 22). Vlad e „Woyewoda Bessarabie necnon Comes de Seuerinio“ (document din 1396 în Hurmuzaki I, 2, 374) cf. *Etym.* t. III col. 2409 și 2593.

nul să-și aibă un dregător în partea de apus, în Oltenia, mai cu seamă spre a supraveghia cetatea Severinului care a trecut deseori dela Români la Unguri și viceversa.

Nu putem ști dacă din capul locului banul românesc a avut sub autoritatea sa întreaga Oltenie sau numai Țara-Severinului cu cetatea ei. În cazul ultimei ipoteze, extinderea autorității sale asupra întregului teritoriu oltean credem că trebuie căutată în vremea expansiunii maxime a Țării-Românești spre răsărit anume în epoca lui Dan și Mircea cel Mare. Domnul, având atunci un teritoriu întins de administrat, dela Porțile de fier până peste Chilia, în „Basarabia“, e posibil să fi extins autoritatea banului de Severin asupra întregii Oltenii. Se poate însă ca, dela început, banul să fi primit dela domn administrația întregului ținut cuprins între Dunăre, Carpați și Olt.

În ce privește reședința banului, credem că a fost la început în cetatea Severinului. Acolo rezida banul ungar, acolo e natural să fi rezidat și înlocuitorul lui românesc, banul oltean.¹ Atunci însă când această cetate era ocupată de Unguri, ceea ce s'a întâmplat de mai multe ori în secolul XIV și apoi dela 1419 înainte, banul a trebuit să-și aleagă o altă reședință. Se pare că ea a fost la Strehaia, dacă trebuie să dăm crezare tradiției.² Craiova a devenit reședința bănească abia spre sfârșitul secolului XV, odată cu numirea ca ban a lui Barbu Craiovescu. Ea a rămas apoi reședință a băniei (mai târziu a caimacamului bănesc) până la desființarea acestei dregătorii.

După cum am văzut, părerea noastră în ce privește vechimea banului românesc se deosebește în mod hotărât de părerile expuse mai înainte. Am arătat că acest ban nu există nici din secolul XII, cum susține Hașdeu, nici dela 1492 cum afirmă Filitti. Credem că el a fost instituit de către voevodul Țării Românești, după modelul banului ungar, al cărui loc l'a luat atunci când banatul de Severin a intrat în stăpânirea voevo-

¹ Hașdeu, *Ist. crit.*, t. I p. 81 spune: În prima jumătate a secolului XV, reședința banatului oltean nu se afla încă la Craiova, ci la Severin, precum o demonstrează crisoavele succesive dela Vladislav Basarab, dela Mircea cel Mare și dela Vladu Dracul. Crisoavele de care vorbește Hașdeu bănuim că sunt acelea în care domnul poartă titlul de ban sau comite de Severin. În cazul acesta însă ele nu constituie o dovadă documentară că banul oltean ar fi rezidat la Severin. Ele ne arată numai că domnul purta titlul de ban sau comite de Severin.

² *Dicț. Geogr.* la cuvântul Strehaia. La mănăstirea din Strehaia, între ctitori sunt frații Craiovești: Barbu, Părvu și Danciu (Iorga, *Inscripții*, I, 211). D. Iorga admite fără rezerve că Strehaia ar fi fost vechea reședință a Banilor și pe vremea Craioveștilor (*Arh. Olt.*, IV, No. 20, p. 286). Tradiția mai arată ca reședință a Banilor și o altă localitate, anume „Banovița“, fost sat în plasa Ocolului de sus, județul Mehedinți, astăzi desființat. (*Dicț. Geogr.*). Numele indică într'adevăr o așezare sau o proprietate a banului.

dului dela Argeș. Așadar banul românesc datează din prima jumătate a secolului XIV.¹

Dar dacă este așa, cum se explică absența lui între martorii dregătorii timp de 65 de ani, dela 1421 la 1486? Se pot face două ipoteze :

1) Sau banul continuă să existe în tot acest interval, fără ca să fie trecut în listele de martori a documentelor cunoscute azi. Faptul se constată, pentru intervale mai mici, e drept, și în secolul XVII, când banul, deși există, nu e trecut totuși în listele de martori². Un alt argument în sprijinul acestei ipoteze e constatarea că în anii 1421-1429 și 1438³, demnitatea de ban ungur al Severinului e arătată ca va cantă, ceea ce ne poate îndreptăți să admitem că existau în schimb bani românești. — Împotriva acestei ipoteze însă se poate invoca timpul prea lung — 95 de ani — în care banul nu se întâlnește de loc în listele de martori. Afară de cazul când s'ar descoperi pe viitor documente din această epocă în care să figureze și banul, se poate întreba cineva cum de timp de 65 de ani niciun diac să nu fi trecut între martori și pe marele ban.

2) A doua ipoteză este aceea a desființării bănii în zisul interval, ipoteză care a fost admisă de unii cercetători⁴. În cazul acesta se pune întrebarea : ce motive au determinat desființarea acestei dregătorii la un moment dat și reînființarea ei după câteva decenii. A pune în legătură existența băniei cu faptul stăpânirii Severinului de către voevodul muntean, ni se pare inexact. Într'adevăr, noi constatăm bani românești și după ce Severinul e luat de Unguri (Aga ban la 1421); deasemenea după 1486 când cetatea era tot în mâna lor și după 1524 când ea e cucerită de Turci⁵. Așadar posesia cetății Severinului nu era indispensabilă pentru existența unui ban românesc al Oteniei.

Am arătat pe de altă parte că dregătoria de mare ban n'a fost înființată de Vlad Călugărul pentru Craiovești : asemenea

¹ În ce privește numele însuși de *ban*, Jireček îl consideră de origină veche turcească, poate hunică sau avară. (*Gesch. d. Serben*, I, 126-7; cf. Berneker, 42; Cancel, *Despre român*, 73). Hașdeu crede că e persan, transmis nouă prin intermediul Pecenegilor sau Cumanilor. (*Etym.* III, 2414-5). Xenopol, *Ist. Rom.* III 226 afirmă că „termenul de *ban* este de origine veche slavă, ban = ocărmuitor, având aceiași formă în toate limbile slavice și dela care l'au împrumutat Maghiarii și Românii“. Aceiași părere are și Iorga, *Hist. des Roum. de Transylvanie...* I 28. Oricum ar fi — dealtfel originea numelui nu interesează direct lucrarea de față, din moment ce credem că acest dregător nu e străvechiu românesc, din secolul XII — un lucru ni se pare sigur : noi am luat dregătoria designată prin acest nume, nu dela popoarele turanice anterioare, ci dela Unguri și anume în epoca alcătuirii teritoriale a Țării Românești. (prima jumătate a sec. XIV).

² *Arch. Olt.* III, 13, p. 209.

³ Hurmuzaki I, 2, 562 și 646.

⁴ V. Drăghiceanu, *Vodița* în *Bul. Com. Mon. Ist.* V (1912) Iulie-Sept. p. 107.

⁵ Iorga, *Gesch. d. osm. Reich.* II 393-4.

dregători se constată și pe vremea lui Mircea cel Bătrân și în epoca imediat anterioară lui Barbu Craiovescu. A lega deci înființarea sau reînființarea băniei—în ipotezele că ea nu a existat deloc până atunci (Filitti) sau că ar fi fost desființată anterior—de familia Craioveștilor, ni se pare deasemenea inexact.

În acest stadiu se află chestiunea actualmente. În ce ne privește, n'am putut ajunge până acum la o concluzie hotărâtă, din lipsă de dovezi suficiente. Rămâne ca material nou documentar să rezolve problema într'un fel sau în altul.

Moldova. Aci, bănia este o dregătorie târzie, introdusă abia în secolul XVII¹ din Țara-Românească. În consecință ea iese din cadrul cercetării de față; ne vom ocupa de banul moldovean într'o anexă a monografiei ce pregătim despre banul și bănia olteană.

¹ Vezi Gheorgachi, *Condica...* în *Letopisește*, III, 301. [Într'un document din 12 Iulie 1651 întâlnim pe un „Ilie Smucilă postelnic, fecăorul lui Grigorie, nepot lui Savin Zmucilă biv vel Ban”. (*Rev. ist.*, VI, p. 76). Un „Savin banul” (acelaș?) sub Duca, la 1683 *Letopisețul 1661-1705*, p. 76). Cf. Hașdeu *Etym.*, III, col. 3200.

VORNICUL.

Țara-Românească. Vornicul apare în primul document în care e lista martorilor, acela din 4 Septembrie 1389. Cel dintâi dintre martorii mireni e „Vladislav vornicul“¹. Tot întâiul apare el și în documentul din 27 Decembrie 1391 : în fruntea listei e „Viad vornicul“². În redacția latină a tratatului de comerț acordat de Mircea Brașovenilor întâlnim pe vornicul „Radol Kalaca, pridem banus noster, nunc autem judex et palatinus curie nostre“³. El ocupă primul loc între martori ; aceiași situație are el și în documentul din 10 Iunie 1415⁴. În documentele ulterioare, vornicul e trecut în mod obișnuit printre martorii dregători.

Numele. În actele redactate în limba slavă, denumirea obișnuită este *ДРОУНИКЪ*⁵. În documentele latinești, numele acestui dregător este redat câteodată prin termenul slav ; alte ori însă e tradus prin termenii latini corespunzători atribuțiilor lui. Astfel, în tratatul de comerț amintit mai sus, am văzut că vornicul e numit : „judex et palatinus curie nostre“. Într'o scrisoare din 15 Noembrie 1469, Neagoe vornicul muntean, își zice : „palatinus ipsius illustris principis Radwl Wayvode transalpinensis“⁶. Același nume „palatinus“ poartă el și într'un act din 2 Martie 1460⁷. Într'un document din 17 August 1511, se dau ambii termeni, și cel slav și cel latin, arătându-se echivalența lor. Primul martor Bogdan are titlul : *dwornic transalpiniensi sive iudice*⁸. În sfârșit

¹ Giurescu, *Boieri*, p. 22 nota 2.

² Hurmuzaki, I, 2, 341-2.

³ Hurmuzaki, XV, 8-10.

⁴ Bogdan, *Un chrisov*, p. 112-4.

⁵ Am întâlnit odată și forma *ДРОУНИКЪ* într'un document din 2 Iunie 1545 (Stefulescu, *Doc.*, 111).

⁶ Hurmuzaki, XV, 73.

⁷ Hurmuzaki, XV, 53-4, cf. *Brașovul*, 326.

⁸ *Ibid.*, 213-4. — Într'un document din 8 Februarie 1448, dat de Vlad Dracul în Nürnberg călugărilor minoriți se pomenește de un „Marschalcus“ care a însoțit pe domn în pribegie. I. Bogdan crede că e „vornicul“ Voico constatat documentar în această dregătorie dela 20 Ianuarie 1432 (Hurmuzaki, I, 2, 573, până la 13 August 1437 (Venelin, 78-9). Dacă supoziția lui Bogdan e exactă, atunci adăugăm la numele latinești ale vornicului și pe acela de *marscalcus*, (cf. *marscalcus* din Moldova (1387) cu același înțeles de vornic.)

în tratatul lui Radul cel Mare cu Vladislav al Ungariei, vornicul Stroie e numit „provisor curiae“¹.

Atribuțiunile. Numele latinesc al vornicului ne arată atribuțiile acestui dregător. Am văzut că el este numit uneori „palatinus“, alteori „judex“, iar într'un document are amândouă titlurile : „judex et palatinus curie nostre“. Pentru lămurirea acestor titluri, înainte de a da mărturia *târzie* a lui Del Monte, socotim că e bine să facem o comparație cu titlurile *contemporane* corespunzătoare dela curtea ungară. În Ungaria, palatinus (ung. nádorispán) era cel dintâi dintre demnitarii curții, având drept de judecată asupra tuturor locuitorilor². Acesta, însoțind pe rege în diferitele călătorii ce întreprindea, avea, pe timpul absenței, un reprezentant la curte numit, la început, *comes curialis minor*, din a doua jumătate a secolului XIII înainte însă, *judex curiae*. Când palatinus ajunge să judece la curtea sa, în afară de curtea regală, atunci *judex curiae* devine judecătorul permanent al curții și unul din dregătorii cei mai importanți³. Acestor doi dregători ungari le corespunde la noi vornicul care este și *judex curiae* adică judecător al curții domnești și *palatinus* adică judecător al întregii țări (afară de Oltenia, după cum vom vedea). Titlul de „provisor curiae“ pe care-l poartă vornicul într'un document latinesc, ne arată că el avea grijă de curtea domnească : lui îi era încredințată supravegherea acestei curți⁴.

Del Monte ne spune următoarele : „Vornicul cel mare adică judecătorul curții ; are sub sine mulți alți vornici, pe cari-i numește el, dacă domnul vrea să-l lase. Din dregătorii sa are venit bun“⁵.

În calitate sa de judecător al curții (*judex curiae*) el avea drept de judecată asupra tuturor dregătorilor dela curte. În afara curții, autoritatea sa se întindea asupra teritoriului Munteniei propriu zise, fără Oltenia, care rămânea pe seama Banului. Dovezile documentare în acest sens nu sunt din secolul XV, ci mai târzii⁶ ; credem însă că ele se pot aplica și epocii anterioare. Nu putem preciza, întocmai ca și pentru ban, cât de întins era acest drept de judecată. Documentele ce cunoaștem din secolul XV nu ne permit să răspundem la întrebarea dacă el judeca pricini de orișice fel sau dacă unele din ele erau rezervate jurisdicției speciale domnești. Pentru pricinile judecate, vornicul dădea „cărți de judecată“ întocmai ca domnul și banul oltean. Ni s'a păstrat o asemenea „carte“ din secolul al XV,

¹ Bogdan, *Brașovul*, 354-5.

² Akos v. Timon p. 185.

³ Ibidem, 188-9.

⁴ Vezi pentru „provisor“ Du Cange, sub voce.

⁵ *Mag. ist.* V, 43.

⁶ *Tunusli*, p. 22 ; *Fotino*, III, 460 cf. trad. Sion III, 268-70.

dată de Neagul „palatinus illustris principis Radwl Wayvode transalpinensis“. El judecă pricina dintre „Stephanus litteratus brassoviensis“ și patru greci cari mărturisiseră împotriva acestuia. Pe baza mărturiilor aduse, vornicul hotărăște că Ștefan e nevinovat și dă o carte de judecată în acest sens¹.

În documentele epocii de care ne ocupăm, se constată în genere numai câte un mare vornic în funcție, ceilalți fiind sau foști vornici sau vornici mici. Sunt însă și trei documente în care vedem citați mai mulți vornici, fără ca diacul sau logofătul să menționeze dacă unii dintr'ânșii sunt ieșiți din funcție sau subalterni. Aceste documente examinate izolat ar putea duce la concluzia că și Muntenia a avut, cel puțin, în anumite momente, câte doi mari vornici în același timp, cum se constată în Moldova. Dacă ținem însă seama de practicile de cancelarie arătate mai sus (pag. 7-14), atunci putem da acestor documente o altă interpretare. Iată care sunt cele trei documente :

1) 1480. Basarab cel tânăr face mai multe danii și acordă unele privilegii mănăstirii Snagov. Între martori sunt citați : „jupân Pârvul mare vornic“ în locul al doilea (primul e mitropolitul Macarie) și „Mircea vornicul“ în locul al 7-lea². În documentele anterioare nu se constată nici un vornic cu numele de Mircea, deasemenea nici în cele posterioare. Găsim însă un coms cu acest nume la 15 Ianuarie 1467³, precum și la 18 Maiu⁴ și 2 Octomvrie 1468⁵. E posibil ca acest Mircea să fi fost vornic al doilea sau vornic mic și diacul să nu-i fi adăogat particula lămuritoare. Nu credem să fie vornic mare cum e Pârvul.

2) 1488 Fevruarie 4. Vlad Călugărul întărește mănăstirii Govaora proprietatea peste moșia Hința. Între martori sunt numiți ;

¹ Hurmuzaki, XV, 73. — De curând s'a publicat, după o copie târzie, o carte de judecată neobișnuită a unui vornic din secolul XVII. Ea poartă data 27 Aprilie 1647 și provine dela „jupan Dragomir vel vornic“ care judecă pricina unui om, Brașov. Acesta se pârse în fața Domnului cu Radul și cu sora lui pentru o delniță și câștigase. „Ci ei nu s'au lăsat nici pre acea judecată—spune vornicul Dragomir—ci au mai venit a doa oară înaintea noastră. Ci noi am judecat și am dat această carte a noastră lui Brașov și feciorilor lui ca să-și fie ei acea delniță, cum scrie și în cartea domnească. Iar ce om nu va asculta de această carte a noastră, mare certare va avea de către noi“. Documente din județul Dâmbovița publicate de Al. C. Vasilescu în *Rev. ist.* XI (1925) p. 226). Documentul ni se pare suspect. Într'adevăr e ciudat ca vornicul să reia o chestiune asupra căreia se pronunțase domnul, care reprezenta la noi, *ultima instanță* în ce privește judecata. Bănuiala noastră se întărește atunci când ni se spune că această carte de judecată, împreună cu celelalte documente, n'au fost publicate după originale, ci după copii târzii scoase după vechile sineturi, la 1845 Septemvrie 26, de către Isaia monahul dela Sf. Troiță din Ploiești (ibid. p. 227).

² Miletić, 128-9.

³ Miletić, 125.

⁴ Ștefulescu, *Doc.* 18 și *Surete*, I, 283.

⁵ Filitti, *Arhiva*, 16-17.

„Cârstian vornic“ în locul al cincilea, având înaintea patru boieri fără titluri și „Pârful mare vornic“, îndată după Cârstian¹; Pârful e arătat ca „mare vornic“ atât în documentele anterioare, (1487 Noemvrie 27²; 1487 Iulie 31³) cât și în cele posterioare (1488 Aprilie 1⁴; 1489 Septemvrie 11⁵; 1489 Octomvrie 12⁶; 1490 Iulie 26⁷; e numai „vornic“ fără particula vel; 1491 Septemvrie 3⁸, etc.) Cârstian, în documentele anterioare, are de asemenea titlul de vornic sau mare vornic (la 1487 Iulie 31 n'are niciun titlu⁹; la 1485 Aprilie 5¹⁰ și 1483 Iunie 5¹¹ e „vornic“; la 1483 Iunie 1¹², Mai 12¹³ și Ianuarie 17¹⁴ e „vel dvornic“). Tot așa și în documentul posterior din 6 Mai 1492 el e arătat ca vel vornic¹⁵; abia la 9 Iulie 1492 apare ca fost vornic¹⁶. Cum se explică acești doi mari vornici simultani? Se pot face două ipoteze: Sau erau amândoi în funcție, deci dregătorie dublă ca în Moldova sau unul dintr'înșii era fost vornic, dar diacul n'a adăugat particula lămuritoare. Ne însușim cea de a doua ipoteză și considerăm pe unul din cei doi vornici—foarte probabil Cârstian—ca ieșit din funcție, deci biv vel vornic.

3) 1507 Decemvrie 3. Tratatul lui Radul cel Mare cu Vladislav al Ungariei. Printre martori sunt citați patru vornici, anume: Pârful vornic (Craiovescu) în locul al doilea, după Gherghina pârcalabul, Stroie, „provisor curiae“, „Kolcza vornik, Bagya vornik“, ocupând respectiv locul al treilea, al patrulea și al cincilea¹⁷. — Dintre aceștia, despre Stroie știm sigur că era mare vornic în funcție: documentele anterioare acestei date ne-o dovedesc¹⁸. Pârful e arătat ca „fost vornic“ la 15 Iunie 1504¹⁹; desigur, avea aceeași situație și la data documentului nostru. Rămân ceilalți doi: Colțea și Badea. Ultimul e constatat ca fost vornic începând dela 15 Iunie 1499²⁰: cele spuse deci despre

¹ Lapedatu, *Vlad*, 72.

² Ștefulescu, *Doc.*, 29.

³ Lapedatu, *Vlad*, 72.

⁴ Ibidem.

⁵ Miletic, 131-3.

⁶ Ștefulescu, *Tismana*, 196-7.

⁷ *Arh. ist.* I, 1, 6-7.

⁸ Venelin, 129-30.

⁹ Lapedatu, *Vlad*, 72.

¹⁰ Ștefulescu, *Doc.*, 26.

¹¹ *Arh. ist.*, I, 1, 37.

¹² Venelin, 124-6.

¹³ Lapedatu, *Vlad*, 71.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Lapedatu, *Vlad*, 74.

¹⁶ Filitti, *Arhiva*, 18.

¹⁷ Bogdan, *Brașovul*, 354-5.

¹⁸ 1505 Iunie 21: Stroe mare vornic (Ștefulescu, *Doc.* 57-9); 1505 Iulie 2: Stroe mare vornic (ibid. 59).

¹⁹ Miletic, 143.

²⁰ Venelin, 133-4.

Pârul, se potrivește și lui. Cât despre Colțea, îl găsim ca „vornic mic” într’un document din 1494, dat de Vlad Călugărul mănăstirii Bistrița¹. S’ar putea ca acest Colțea să aibă aceeași situație și în 1507 sau să fi fost înaintat vornic al doilea. Că ar fi ajuns chiar vornic mare, ni se pare puțin probabil².

Analiza acestor trei documente ne arată că ele nu pot constitui o dovadă sigură de existență a doi mari vornici în funcție în același timp. Admitem așadar că la început, în secolele XIV și XV, n’a fost în Țara Românească decât un *singur mare vornic*³.

Subalternii. Atribuțiile întinse ale acestui dregător care era judecător nu numai al curții, dar și a întregului teritoriu muntean, au făcut necesar de timpuriu un corp întreg de subalterni. Aflăm știri despre ei din documentele secolului XV. La 15 Ianuarie 1467 apare între martorii unui hrisov *Stanciul Șoiumul vornic mic* (малы дворник) citat înaintea a șase dregători de curte anume înaintea stolnicului, spătarului, vistierului, paharnicului, comisului și celor doi stratornici⁴. Acelaș Stanciul, vornic mic și având aceeași situație față de cei șase dregători, revine și în documentul de confirmare a unei stăpâniri de sate, din 25 Ianuarie 1471⁵. Un alt vornic mic, *Nan*, găsim în anul următor, 1472, în două documente din 12 Iunie⁶ și 28 Iulie⁷; el ocupă acelaș loc în lista de martori ca și Stanciul. Acest „Nan vornic mic” apare și în documentele din 12 Maiu⁸ și 1 Iunie 1483⁹. În cel dintâi e trecut în lista de martori înaintea paharnicului, stolnicului, spătarului și stratornicului; în cel de al doilea, înaintea paharnicului, stolnicului, comisului și celor doi stratornici. Într’un act din 1494 Martie 16, la sfârșitul listei de martori, sunt citați „Colțea, Stan și Cocora vornici mici”¹⁰. În sfârșit, un ultim document privitor la vornicul mic. Basarab III cel Tânăr acordă mănăstirii Snagovul la 23 Martie 1482, mai multe scutiri și privilegii, făcându-i în acelaș timp și unele

¹ Lapedatu, *Vlad*, 75-6.

² Acest document constituie un interesant exemplu de erorile ce se pot face în interpretarea titlurilor dregătorilor, dacă nu se ține seamă de practicile amintite ale cancelariei noastre. Fără cunoașterea acestora și fără cercetarea documentelor anterioare, ar reeși, din examinarea documentului nostru, că la 1507, erau în Țara-Românească 4 vornici și întrucât diacul n’a adăugat particulele lămuritoare, că toți erau *mari vornici* și în funcție, câte și patru.

³ Mai târziu, în secolul XVI și după modelul moldovean, sunt doi mari vornici (*Tunusli*, p. 22). Pe vremea lui Fotino, numărul lor se ridică la patru (III, 460-464; trad. Sion III, 268-270).

⁴ Miletic, 125.

⁵ Venelin, 95-6.

⁶ *St. și Doc.*, VIII, 21-22; vezi și p. 269.

⁷ *Ibid.*, p. 269.

⁸ Lapedatu, *Vlad*, 71.

⁹ Venelin, 124-6.

¹⁰ Lapedatu, *Vlad*, 75-6.

danii. El ordonă ca nimenea să nu aibă amestec cu satele mănăstirii, nici vornicul cel mare, nici cel mic, nici județul, nici alt ispravnic cineva sau slugă a domniei mele“. Când vor fi de luat gloabe sau amenzi, atunci „să nu meargă călugării singuri, ci să trimeată egumenul pe unul din frați la Vornicul cel mare, ca să trimeată vornicul o slugă a domniei mele și vornicul al doilea, aceia să globească și să ducă la mănăstire“¹.

Din cele de mai sus rezultă că în secolul XV, marele vornic era ajutat, în exercitarea atribuțiilor sale de un vornic al doilea și de mai mulți vornici mici. Numărul acestora din urmă nu poate fi determinat cu precizie. La un moment dat, în 1494, constatăm trei; probabil însă că el a mers crescând, odată cu înmulțirea pricinilor. Nu e exclus chiar ca însuși vornicul al doilea să fi avut un coleg de funcție. Într'un document din 1 August 1626, găsim printre martori trei „vtori dvornici“;² într'altul din 19 Iulie 1648, patru chiar³; nu e exclus deci să fi fost doi încă din secolul XV⁴.

În afară de vornicul al doilea și vornicii mici, documentele mai amintesc și de „slugile marelui vornic“. La 5 Ianuarie 1498, Radul cel Mare acordând mănăstirii Tismana un privilegiu de scutire pentru trei sate ale ei, spune: „Iar de alte slujbe sau dăjdi, nimenea să nu îndrăznească a-i bântui, nici judecători, nici birnici⁵, nici podvozari, nici armași, nici banii, nici slugile bănești, *nici slugile vornicilor*... cei trimiș după milostenii și după trebi“⁶. În documentul din 8 Ianuarie 1526, prin care Radu dela Afumați acordă Tismenii un privilegiu similar pentru alte cinci sate, e o formulă asemănătoare: „Nimeni să nu cuteze a-i bântui și între ei să nu între vâtafii nici mari, nici mici, nici banii, nici slugile bănești, nici slugile marelui vornic (слѣзъ великоу дворника), nici alt nimeni din slugile sau dregătorii Domniei mele“⁷. De „sluga marelui vornic“ ne vorbește și un hrisov din 12 Maiu 1529 prin care Moise Vodă confirmă Tismenii

¹ *St. și Doc.*, XVIII, 71-3.

² *Bianu, Doc.*, 127. — Vezi o carte de judecată a unui „Răzvan vtori dvornic ot București“ cu data 25 Aprilie 1620, la *Bianu, Doc.*, 54.

³ *Rev. Arh.*, I, 1, 3.

⁴ Într'un document din 1554 August 14 se întâlnește un *ban* al marelui vornic: „Iwan Ban magnifici Zokol Provisoris supremi regni transalpinensis“. E singura mențiune ce am întâlnit despre un atare subaltern. Dacă admitem că *ban* are sensul de reprezentant, locțiitor, atunci „banul“ marelui vornic ar fi vornicul al doilea. Se poate însă ca să fi existat și un subaltern cu acest nume, deosebit de vtori vornic.

⁵ Recte: birari, dregători însărcinați cu strângerea *birului*. Birnici sunt cei ce plătesc această dare.

⁶ Documentul păstrându-se numai într'o traducere târzie românească, nu se poate ști dacă în textul slav a fost слѣзъ дворников (slugile vornicilor) sau слѣзъ дворника (slugile vornicului), cum ni se pare mai probabil, cf. documentele 8 Ianuarie 1526 și 12 Mai 1529, citate mai sus.

⁷ Ștefulescu, *Doc.* 88.

vama dela Vâlcăn: „Pentru aceasta tot omul să-și plătească vama, și niciun om să nu fie protivnic, nici sluga Domniei Mele, nici sluga marelui Ban al Jiului, nici sluga marelui vornic (слуга великомъ дворникъ), nici sluga marelui logofăt, nici slugile boierilor mari și mici, nici alt nimeni din slugile domniei mele sau ale dregătorilor domniei mele“¹.

Credem că această denumire de „slugi ale vornicului“ se aplică în general subalternilor marelui vornic, celor care ascultau de el. Acest sens apare clar în documentul din 12 Maiu 1529 în care diacul înșiră la rând, în ordine erarhică pe marii dregători: banul, vornicul, logofătul, fiecare cu „sluga“ adică subalternul său².

Printre aceste „slugi“ trebuie să cuprindem și pe „vorniceii“. După cum banul avea în județe mai mulți subalterni numiți *bănișori*, tot așa și marele vornic avea pe *vorniceii*. Ei erau însărcinați cu judecarea pricinilor mărunte prin județe³. Documentele secolului XV nu-i constată⁴, credem însă că existau de pe atunci. În sprijinul acestei ipoteze pledează pe de o parte faptul că ei corespund unei stricte necesități: aceia de a împărți dreptatea în diferitele județe ale țării, pe de altă parte, comparația cu Moldova unde „vorniceii“ sunt constatați documentar încă din prima jumătate a secolului XV⁵. Numărul lor nu-l cunoaștem: nu știm dacă erau câte unul sau mai mulți de fiecare județ.

În privința veniturilor vornicului, găsim o știre în documentul din 23 Martie 1482 citat mai sus. Am văzut că domnul hotăra ca perceperea gloabelor, șugubinelor și a celorlalte amenzi să nu se facă direct de către călugări, ci de subalternii marelui vornic, cari le vor da apoi mănăstirii. Domnul adaogă însă: „iar egumenul să dea vornicilor ce va fi cu dreptulă dentr'aceale șugubini și gloabe“⁶. De unde rezultă că vornicul cel mare și subalternii lui aveau drept la o parte din amenzile pe care le

¹ Ștefulescu, *Doc.* 93.

² Cf. documentul din 1640 Iunie 21 unde între martori, la o vânzare, sunt și „Itemie sluga vel dvolnic (sic!) Stoica sluga vel dvolnic, Gligorie sluga vel dvolnic“ (*Arh. ist.* I, 1, 23-4).

³ Pentru atribuțiile judecătorești ale vorniceilor vezi documentul din 30 August 1649 *Arh. ist.* I, 1, 106-7). cf. *Fotino*, III, 460: ἤσαν προσέτι καὶ Βορνιτζατοὶ εἰς ἑλα τὰ θέματα ὡς οἱ Μπανισὸρ τῶν 5 πέραν τοῦ Ὀλτου θεμάτων τοῦ Μπανατίου· ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖν Βορβόδας Μαυροκορδάτος ἀφίερσε καὶ τοὺς Βορνιτζελοὺς καὶ τὰς κρίσεις ἐκ τούτων καὶ ἐδιώρισε τοὺς Ἰσπραβνίκους κρίτας.

⁴ Afară de cazul când considerăm că „vornicii mici“ amintiți în documentele citate mai sus, erau tot una cu vorniceii. — Despre vorniceii și desființarea lor de către C. Mavrocordat vezi *Fotino*, III, 355-7 nota 1 și III, 460-1 (trad. Șion III, 209-10 nota 1 și 268). cf. *Istoriile*, p. 174.

⁵ Document din 15 Iunie 1433 „сѣица и томы дворничеломъ“ (*Is- pisoace* I, 7 cf. *Uricar*, XVIII, 49-50 unde se dă lectura greșită: Sterea și Toma *Дво...челомъ*).

⁶ *St. și Doc.* XVIII, 72.

pronunțau în urma judecății. Precizări nu putem da din lipsă de știri documentare. Se pare însă că venitul acesta era considerabil¹. Se adăugau apoi diferitele daruri primite dela subalternii a căror numire depindea de el. (Pentru veniturile vornicului și a tuturor dregătorilor, în general, să se vadă capitolul special privitor la această problemă din lucrarea „Noi contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV.”)

Rangul ierarhic. În documentele din epoca lui Mircea, până la 1421, am văzut că banul alternează cu vornicul pentru locul întâiu în lista de martori. În 4 din aceste documente, banul e în fruntea listei, în alte 6 el cedează primul loc vornicului. Această alternanță împreună cu alte considerații expuse mai înainte, ne duseseră la concluzia următoare: Pe baza documentelor cunoscute azi, nu se poate rezolvi în mod sigur chestiunea superiorității ierarhice a banului sau a vornicului în epoca lui Mircea.

Dela 1421 înainte însă și până la 1486 banul ne mai apărând între dregătorii domnești, vornicul rămâne în fruntea acestora. În documentele din această epocă, îl vedem trecut înaintea tuturor dregătorilor în funcție. Intre 1486 și 1499, vornicul alternează iarăși cu banul pentru locul întâi. Din 10 documente în care apar acești dregători, în 4, primul loc îl are vornicul, în 6 banul. Evident, e greu de scos o concluzie numai din acest fapt, mai ales dacă ținem seamă că ordinea înșirării era determinată uneori și de importanța *personală* a boierului, de neamul acestuia, nu numai de rangul dregătoriei ce ocupa. Un lucru e sigur însă: dela 1499 înainte, banul e în fruntea dregătorilor și locul acesta de fruntaș îi rămâne definitiv câștigat, vornicul venind în rândul al doilea.

Originea. Cercetarea originii dregătorilor noastre, stabilirea faptului dacă ele sunt împrumuturi dela neamurile vecine — în cazul acesta, în ce măsură — sau creații proprii, autohtone, e o problemă din cele mai delicate. Într'adevăr numele singur al dregătoriei nu explică întotdeauna și originea ei. Faptul că am împrumutat un termen nu înseamnă întotdeauna că am împrumutat și noțiunea sau instituția corespunzătoare². Ea se poate să fi fost cunoscută mai dinainte, având alt nume însă. Denumirile sunt în bună parte și o chestiune de *modă*. Deasemenea, un nume românesc nu implică și o creație neapărat românească. El poate să fi fost aplicat posterior unui împrumut dela neamurile înconjurătoare. Așadar, numele *singur* nu constituie dovada decisivă a originii unei dregătorii. Pentru

¹ Del Monte spune: „Din dregătoria sa are venit bun” (*Mag. ist.* V, 43).

² Un exemplu: Deși cuvântul *plug* e luat dela Slavi, noi am cunoscut totuși agricultura, deci și plugul, și înainte de venirea acestora. Vezi în această privință Cancel, *Termeni slavi de plug în daco-romană*, București 1921.

a avea un rezultat sigur, trebuie să se adauge cercetarea comparată a dregătoriei însăși, a atribuțiilor ei, a rangului ierarhic, a unui număr cât mai mare de fapte în legătură cu această dregătorie.

Să aplicăm aceste constatări la cazul nostru special, al vornicului. Cu privire la numele acestui dregător, s'au făcut mai multe afirmații. Xenopol, comparând înțelesul pe care-l are termenul „vornic” la noi cu acela din diferitele limbi slave, ajunge la concluzia că „la Români cuvântul a fost împrumutat dela Slavo-Bulgari, păstrând înțelesul ce-l avea la ei”¹. Jireček în „Geschichte der Bulgaren” face apropierea între „velikyj Dvornik” dela curtea munteană și bizantinul „μεγας δομestικος”². În „Geschichte der Serben” însă, constatând la curtea croată, în secolul XI, un dregător cu aceeași denumire de „dvornik” ca și la noi, el apropie pe acesta de vornicul nostru³. Onciul spune că vornic e traducere slavă a bizantinului δομestικος și că această traducere, dealtfel ca și a celorlalte titluri de dregători, s'a făcut la curtea noastră, deoarece la Bulgari existau titluri grecești⁴. Are deci, în ce privește prima parte a afirmației sale aceeași părere ca și Jireček, în Geschichte der Bulgaren. D. Iorga atribuie vornicului o origine bizantină: el spune că acest dregător a ajuns însă la noi nu direct, ci prin intermediul Slavilor de sud, fără să specifice prin care anume ramură a lor, sârbă sau bulgară⁵.

După cum se vede, istoricii, cu excepția lui Xenopol, admit cu toții originea bizantină a vornicului nostru. Să cercetăm mai de aproape această concluzie.

Despre demnitarul bizantin numit μεγας δομestικος aflăm știri în lucrarea citată sub numele „De officiis” și al cărui autor nu se cunoaște⁶. Ea dă acestui demnitar rangul al patrulea, după despot, sebastocrator și cezar⁷. În privința atribuțiilor lui, ni se spune că era *comandantul suprem al armatei*⁸. În interiorul palatului, el joacă un rol important la mesele pe care le dă împăratul cu prilejul celor cinci mari sărbători anuale. El servește

¹ Ist. Rom. III, 226.

² p. 386: „Am Hofe der rumunischen Fürsten werden seit dem XV Jahrhundert folgende Zupane genannt: velikyj Dvornik (biz. μεγας δομestικος)...

³ p. 127: Zwei würdenträger des altkroatischen Hofes, der postelnik (postelja Bettgewand) oder jupanus camerarius und der dvornik (dvor Hof) kehren nach 1400 in der Walachei wieder als „postelnik” and „dvornik”.

⁴ Cursul 1910 p. 442. cf. *Din Istoria României*, București [1906] p. 24.

⁵ *His oire des Roumains*, p. 114-117.

⁶ Krumbacher, p. 424-5 cf. p. 427.

⁷ Pseudo-Codinos, p. 6-13.

⁸ Ibid., p. 83-5.

atunci împăratului mâncarea, deasemenea și marilor demnitari, precum și ofițerilor și soldaților de gardă ¹.

După cum se vede, atribuțiile lui μέγας δομέστικος nu se potrivesc cu ale vornicului nostru care era *judecător*. Așadar apropierea care s'a făcut între ei, probabil numai pe baza asemănării *numelor*, nu se justifică. Vornicul nostru credem că nu corespunde lui μέγας δομέστικος.

Cuvântul „vornic” se găsește în rusă cu înțelesul de servitor (Hausknecht); în serbo-croată înseamnă om de curte, curtean, administrator (Hofmann, Verwalter); în slovenă, curtean, servitor (Höfling, Bedienter) ². În bulgară, Berneker nu-l menționează. Constatăm așadar că înțelesul cel mai apropiat de al „vornicului” nostru, este cel din serbo-croată: curtean, administrator. În ce privește dregătorul cu acest nume *el nu se constată în Bulgaria* ³. Izvoarele cunoscute azi nu arată un *vornic* la curtea bulgară. Deci, noi nu l-am putut lua dela aceștia, cum credea, fără dovezi, Xenopol. Vornicul se întâlnește numai la curtea croată, în secolul XI ca un dregător mai mic și având rolul, după Jireček, de „Hofmeister” ⁴. La Sârbi, *nu se întâlnește un dregător cu numele acesta*. Există însă un judecător al curții „sudija dvorski” care avea dreptul să judece pe curteni; în afară de aceștia, el judeca numai dacă părțile se aflau, *întâmplător*, la curte. „Cercul său de activitate—spune Jireček—era așadar mult mai mic decât acela al lui „judex curiae” din Ungaria” ⁵. Adăogăm că acest dregător sârb datează numai dela țarul Ștefan Dușan ⁶.

Se poate ca noi să fi luat termenul de „vornic” dela Serbo-Croați; dregătoria reprezentată prin acest termen e mult mai importantă însă decât cea croată sau cea corespunzătoare dela curtea sârbească. *Vornicul nostru seamănă mai degrabă cu „palatinus” din Ungaria și cu reprezentantul ulterior al acestuia la curte, numit „judex curiae”*. El este judecător al curții și al întregului teritoriu muntean, după cum *palatinus* era judecător al curții și al întregului teritoriu ungar, (delegând mai târziu judecata curții reprezentantului său judex curiae). Și după cum Palatinus era șeful dregătorilor unguri, tot așa și vornicul este cel dintâi dintre dregătorii de curte propriu ziși din Țara-Românească ⁷. Am văzut dealtfel că în actele latinești,

¹ Ibid. p. 59-64.—Din aceeași lucrare aflăm că marele domestic poartă sabia împăratului cu prilejul ceremoniei ce are loc la palat în ajunul Crăciunului. Ibid. p. 44.

² Berneker, p. 241.

³ Jireček, *Bulgaren*, 385-7.

⁴ Jireček, *Staat*, I, 14-15.

⁵ Ibid. II, 5.

⁶ Ibid. I, 19.

⁷ Pe *ban* îl considerăm mai mult dregător teritorial, ca și pârclabii, decât de curte.

vornicul nostru e numit de obicei palatinus, iar într'unul din ele poartă ambele titluri de „judex et palatinus curie nostre“.

În rezumat: Titlul de vornic e posibil să-l fi luat dela Serbo-Croați. Ca dregător însă, vornicul nostru se aseamănă nu cu bizantinul μέγας δρομέτιχος nici cu croatul dvornik sau sârbul sudija dvorski, ci cu ungarul „palatinus“ (și cu reprezentantul său ulterior la curte numit „judex curiae“). Concluzia aceasta de altfel ni se pare foarte naturală. Țara Românească în epoca întemeierii ei și mai mult de un secol după aceea, a suferit o accentuată influență ungară. Nu e surprinzător lucru deci dacă domnul muntean a căutat să imite în unele privințe organizarea curții ungare, dacă a pus în locul banului ungar de Severin, un ban românesc, dacă a dat vornicului nostru aceleași atribuții ca și palatinului ungar.

Moldova. Cea dintâi mențiune despre vornic în documentele moldovenești este la 1387, în actul prin se adeverește prestarea de omagiu a lui Petru Mușat către Vladislav Iagello. Printre „consilierii supremi ai voevodului moldovean este și „Draguy marscalcus“ adică Drăgoi vornicul (vezi mai sus p. 34-5) După aceea întâlnim pe „Vlad vornicul“ în lista de martori a unui document din 18 Noemvrie 1393, având înaintea sa șapte boieri fără titlu de dregătorie și pe stolnic¹. Acelaș „Vlad vornicul“ apare și într'un act din 1395, dela Ștefan². În documentele următoare, vornicul apare în mod obișnuit în lista de martori dregători.

Numele. Documentele redactate în limba slavă, au de obicei forma дворникъ sau дворникъ. Am întâlnit odată și forma vornикъ³, întrebuițată în vorbirea curentă. În unele acte, el poartă numele de дворникъ сучавскы sau сочавскы⁴; alteori i se adaogă și particula велнкы⁵.

În documentele latinești, vornicul e numit în trei feluri: *marscalcus*, *magnus provisor* și *supremus judex*. Cea dintâi formă se găsește după cum am văzut în actul din 1387; cea de a doua într'o scrisoare din 2 Iulie 1431⁶; ultima în tratatul în-

¹ *Rev. ist. arh. fil.* VIII (1894) p. 367-8.

² Hurmuzaki I, 2, 817.

³ Într'un document din 17 August 1436 (*St. și Doc.* XIX p. 11).

⁴ Documente din 1407 Martie 8 (Melchisedec, *Huși*, 3-6); 1408 (Melchisedec, *Roman*, 101-2); 1409 Noemvrie 18 (Wikenhauser, *Moldova*, 56); 1410 Februarie 15 (ibid. 56-7); 1411 Aprilie 14 (ibid. 57-9); 1412, Aprilie 3 (*St. și Doc.* V, 530-1); 1424 Februarie 16 (*Surete* I 14-15); 1436 August 17 (*St. și Doc.* XIX, 11).

⁵ 1448 Februarie 18 (Uljanickij, 70 cf. *Uricarul*, XI, 6-7); 1448 Februarie 23 (Bogdan, *Contribuțiuni*, 637-8).

⁶ Hurmuzaki XV, 15.

cheiat la 12 Iulie 1499 între Ștefan cel Mare și Ioan Olbracht ¹.

Înainte de a vedea care erau atribuțiile vornicului, trebuie să lămurim dacă acest dregător avea în secolele XIV și XV un tovarăș de funcție așa cum se constata în a doua jumătate a secolului XVI sau dacă era singur. Asupra acestei chestiuni, părerile istoricilor sunt împărțite. Onciul crede că în vremea lui Alexandru cel Bun existau trei vornici: în primul rând, vornicul de Suceava și cel de Roman care aveau atribuțiuni teritoriale; cel de al treilea, pe care-l consideră identic cu globnicul „era judecător în cazuri penale” ². Pentru aceeași epocă, Picot și Bengescu nu admit decât doi vornici: unul de Suceava care era primul dregător al divanului, asemănător cu palatinul din Ungaria și un al doilea „fără calificatie” (adică fără titlul special, presupunem că a vrut să zică). Jurisdicția acestuia din urmă se întindea „fără îndoială asupra provinciei”. Astfel — spun ei — era stabilită în germene deosebirea pe care o vedem în mod lămurit peste un secol și jumătate între vornicul Țării de sus și acel al Țării de jos ³. Tanoviceanu are o altă părere. El crede că „vornicia cea mare a țării” de altfel ca și toate celelalte mari dregătorii a fost unică în tot secolul XV și în prima jumătate a secolului XVI. Bifurcarea a avut loc abia sub Despot, între 1561-1563 când lui Ioan Moțoc i s’a adăugat un vornic de țara de sus ⁴. De aceeași părere e și Ghibănescu ⁵.

După cum se vede, deosebirea între părerile istoricilor e simțitoare. De unde Onciul crede că pe vremea lui Alexandru cel Bun, existau trei vornici, Picot și Bengescu admit numai doi, iar Tanoviceanu și Ghibănescu unul singur. Cum au fost lucrurile în realitate? Răspunsul ne va fi dat de cercetarea documentelor vremii.

Aceste documente pot fi împărțite în trei grupe: 1) Documentele până la Alexandru cel Bun (1384-1400); 2) Dela Alexandru cel Bun până la Ștefan (1400-1457); 3) Documentele lui Ștefan cel Mare (1457-1504).

¹ Bogdan, *Doc.* II 441 cf. p. 425. — Bogdan, *Doc.* II, 597 traduce titlul „marchio” pe care-l poartă boierul Isaia într-o scrisoare din 10 Iulie 1468, prin *vornic*. Isaia e într-adevăr vornic în documentul din 28 Iulie 1468. Mai înainte însă de a ocupa această dregătorie el fusese *părcălab de Neamț*, (documentele din 12 Aprilie 1458 — 2 Noemvrie 1464 Bogdan, *Doc.* I 9-86) și apoi de *Chilia* (documentele din 11 Aprilie 1465 — 2 Octomvrie 1467 Bogdan, *Doc.* I 89-125). Credem că titlul de marchio se referă la această ultimă situație de părcălab de Chilia, — adică a unei *cetăți de margine*. Această traducere corespunde sensului pe care-l are termenul marchio, marchisus în documentele din apus. (Vezi Du Cange, sub voce.) N’am găsit niciun exemplu în care „marchio” să fie întrebuințat la noi cu sensul de *vornic* sau în celelalte țări pentru a designa pe *palatinus* sau *marscalcus*.

² *Cursul* 1920, p. 199-200.

³ p. 78-9.

⁴ *Contribuțiuni*, p. 231-2.

⁵ *Din domnia lui Ștefan* în Arhiva, XV, 215-6.

În prima și ultima ¹ grupă, documentele au în lista de martori *numai un singur vornic*. Așadar până la 1400 și dela 1457 înainte, constatăm în Moldova numai un singur mare vornic. În grupa cea de a doua, între 1400 și 1457 sunt însă câteva documente care menționează mai mulți vornici în același timp ². Iată lista acestor documente și locul pe care-l ocupă vornicia între martori:

1401 Februarie 11 : Ioaniș vornic (al 3-lea); Duma vornic (al 5-lea) ³.

1403 Ianuarie 7 : Vlad fost vornic (al 6-lea); Negru vornic (al 12-lea); Vlad Tuceaiski vornic din Târgul Roman (al 16-lea) ⁴.

1408 : Vlad vornic (al 6-lea); Negre vornic (al 7-lea); Oană vornic de Suceava (al 8-lea) ⁵.

1409 Aprilie 18: Vlad vornic (al 4-lea); Negre vornic (al 7-lea); Oană vornic... (al 8-lea) ⁶.

1410 Iunie 28 : Tamaș vornic (al 6-lea); Ioan vornic (al 15-lea) ⁷.

¹ Din timpul lui Ștefan cel Mare e un singur document în care se găsesc doi mari vornici. E actul din 31 Octomvrie 1491 prin care Ștefan dăruiește lui Ioan Murgul două sate pentru slujba lui dreaptă și credincioasă. Între martori sunt citați, în locul al doilea și al treilea, Duma vel vor[nic] și Gangur vel vor[nic]. Observăm însă că acest document s'a păstrat numai în traducere românească, în *Condica lui Asaki* (vezi Bogdan, *Doc. I* 490) așa că se ivește îndoială asupra exactității traducerei celor două titluri. Îndoiala se accentuează când vedem că documente autentice din aceiași lună și din lunile următoare arată ca mare vornic pe Boldur (Bogdan, *Doc. I* 467, 471, 491-2, 493). Pe de altă parte, Duma și Gangur nu sunt constatați ca vornici în documentele anterioare, ci ca părcălăbi: primul de Hotin și apoi de Cetatea Albă, cel de al doilea de Orhei (vezi Bogdan, *Doc. I* 138-9; 150-1; 157-8; etc.). Credem deci că documentul din 31 Octomvrie 1491 nu poate fi luat în considerare; titlul de „vornic” dat lui Gangur și Duma e o traducere greșită (cf. Bogdan, *Doc. II* 515 și 517).

² Se va întreba însă cineva: cum se face că întâlnim câte doi sau chiar trei vornici numai în documentele dintre 1400-1457 și nu și înainte și după aceste date? Vom răspunde că nu e exclus să se întâlnească doi vornici în același document și înainte de 1400; poate numai numărul mic de acte cunoscute din secolul XIV a făcut să nu întâlnim până acum atari cazuri. În ce privește epoca lui Ștefan, o organizare mai temeinică a cancelariei, practice mai precise, au făcut să se evite astfel de menționări în listele de martori dela sfârșitul documentelor.

³ *Surete*, VIII, 81-2.

⁴ *Conv. Lit.* XXXV p. 356-7. — În acest document e trecut între martori și un Badea de Suceava (Suczawskoho). Tanoviceanu (*Contribuțiuni*, 232-3) crede că acesta e vornic de Suceava; lipsa titlului s'ar datori diacului. Vornicul de Suceava a fost înlocuit apoi — după Tanoviceanu — de portarul de Suceava, iar acesta, după 1508, de hatmanul și părcălăbul de Suceava. (ibid. 232-3).

⁵ Melchisedec, *Roman*, 101-2.

⁶ *Arh. ist.*, I, 2, 11-12.

⁷ *Surete*, I, 195-7. În acest document se mai întâlnesc între martori și: 1) Vlad, fără titlu de dregătorie, care poate fi fostul vornic. 2) Badea cel Bătrân probabil același cu Badea de Suceava. 3) Negre dela Bârlad, poate același cu Negre vornicul.

- 1410 Septembrie 22 : Jurj vornic (al 3-lea); Oană vornic (al 6-lea); Vlad vornic (al 7-lea)¹.
- 1412 Aprilie 3 : Ioan vornic de Suceava (al 3-lea); Negre vornic (al 10-lea)².
- 1435 Ianuarie 3 : Dâncă vornic (primul); Mircea vornic (al 3-lea)³.
- 1435 Decembrie 7 : Hudici vornic (al 5-lea); Negrilă vornic (al 6-lea)⁴.
- 1436 Iunie 24 : Petre Hudici vornic (al 3-lea); Stefco vornic (al 20-lea)⁵.
- 1437 August 19 : Petre Hudici vornic (al 3-lea); Duma vornic (al 15-lea)⁶.
- 1438 Ianuarie 17 : Petre Hudici vornic (al 4-lea); Duma Negru vornic (al 10-lea)⁷.
- 1438 Martie 12 : Petre Hudici vornic (al 4-lea); Negrilă vornic (al 17-lea)⁸.
- 1439 Mai 10 : Negrilă vornic (al 4-lea).... vornic (al 12-lea)⁹.
- 1439 Iulie 2 : Petre Hudici vornic (al 4-lea); Negrilă vornic (al 17-lea)¹⁰.
- 1442 Mai 8 : Duma Braevici vornic (al 4-lea); Sima vornic (al 3-lea)¹¹.
- 1442 August 10 : Hudici vornic (primul); Petre (vornic al 8-lea)¹².
- 1443 Martie 6 : Duma Braevici vornic (al 3-lea); Sima vornicul lui Petru voevod (al 6-lea)¹³.
- 1443 Iunie 8 : Duma vornic (al 6-lea); Si[ma] vornic (al 20-lea); Badea vornic (al 37-lea)¹⁴.
- 1445 Iulie 15 : Duma Braevici vornic (al 4-lea); Badea vornic (al 19-lea)¹⁵.
- 1450 Februarie 11 : Dragomir vornic (al 6-lea); Oșel vornic (al 8-lea)¹⁶.

¹ *Surete*, I, 1-2. Același vornici și într-alt document din același zi, publicat în *Arh. ist.*, I, 2, 12. În acesta din urmă însă Jurj are locul al 2-lea.

² *St. și Doc.*, V, 530-1.

³ *Uricar.*, X, 226-7.

⁴ Hurmuzaki, I, 2, 868.

⁵ *Uricar.*, XIV, 59-61.

⁶ Uljanickij, 54-55, cf. *Uricar*, XI, 4-6.

⁷ *St. și Doc.*, VI, 125.

⁸ *Uricar*, X, 124-6.

⁹ *Uricar*, XVIII, 17-18.

¹⁰ Hurmuzaki, I, 2, 876; cf. Uljanickij, 57-8.

¹¹ *Arh. ist.*, I, 123.

¹² *Ispisoace*, I, 13-14, cf. I. Bogdan, *Conv. Lit.*, XXXIV (1901) p. 353.

¹³ Hurmuzaki, I, 2, 880 cf. Uljanickij, 60-61.

¹⁴ *Arhivele Statului*, copii legalizate.

¹⁵ Uljanickij, 67-8 cf. *Uricarul*, XI, 62-3.

¹⁶ Bogdan, *Cinci documente*, p. 52-4.

1456 Iunie 15 : Hodco Știbor vornic (al 9-lea); Mic Craiu vornic (al 22-lea); Negrilă vornic (al 44-lea)¹.

Această listă ne arată câte doi, uneori câte trei vornici în acelaș timp. Înseamnă aceasta însă că vornicia era în prima jumătate a secolului al XV, o dregătorie dublă sau triplă, cum s'a crezut de unii istorici? Pentru a putea răspunde la această întrebare, trebuie să avem în vedere următoarele considerațiuni: 1) Diacii nu adăogau întodeauna, după cum am arătat, particula *biv* dregătorilor ieșiți din funcție. Astfel de pildă, deși Vlad este arătat la 7 Ianuarie 1403 ca fost vornic, totuși în documentele următoare cum e cel din 1408 și cel din 18 Aprilie 1409², el nu are particula lămuritoare. Ar crede cineva citind cele două documente, că la acea dată erau trei vornici în Moldova; în realitate, despre unul din ei, Vlad, știm sigur că ieșise din funcție. Acelaș lucru s'ar putea spune și despre Negre; pentru acesta din urmă însă, n'avem dovezi documentare în acest sens. Așadar, oricâteori întâmpinăm documente în care se întâlnesc mai mulți dregători de acelaș fel, trebuie să ne punem întrebarea dacă unii dintr'ânșii nu sunt ieșiți din funcție. Această observare se aplică la întreaga listă de mai sus. Pentru unul din vornicii cuprinși în acea listă, faptul că ieșise din funcție se poate dovedi și documentar; pentru alții, el e foarte probabil, nu avem însă dovezi sigure.

2) Unii dintre acești vornici s'ar putea să fie vornici al doilea și diacul să nu fi adăogat particula *vtori*³. S'ar putea să fie deasemenea vornici de gloată, despre care știm sigur că existau în prima jumătate a secolului al XV. Un document dela Ilie și Ștefan, din epoca domniei comune, amintește de „pan Moisa vornicul de gloată” și de fratele său Toader spătarul, cărora domnii le dau două sate pentru slujba lor dreaptă și credincioasă⁴. E posibil deci ca unii dintre vornicii trecuți spre sfârșitul listei de martori, cum e Ștefca de pildă, în documentul din 24 Iunie 1436 sau Badea în cel din 15 Iulie 1445 să fi fost vornici de gloată.

3) În timpul domniei comune a lui Ilie și Ștefan sau a lui Ștefan și Petre, fiecare domn își avea dregătorii lui. Astfel, în documentul din 6 Martie 1443, am văzut că alături de vornicul Duma Braevici apare și Sima „vornicul lui Petru Voevod”. În

¹ Hurmuzaki, II, 2, 669-70.

² Vezi de asemenea documentul din 1407 (Hurmuzaki, I, 2, 827-8): 1407 Martie 8 (Melchisedec, *Huși*, 149-50).

³ Într'un document din 3 Decembrie 1625, diacul omite să adauge particula *vtori* lui Toma postelnicul. El îl arată ca *vtori* postelnic numai odată la începutul documentului; pe urmă îi spune numai Toma postelnicul. (*Ispisoace*, II, 172-4). Acelaș lucru într'alt document din aceeași zi (ibid. 176-7.)

⁴ Melchisedec, *Huși* 149-50. Data 6940/1432 e greșită însă.

acelaş document şi îndată după Sima e numit „Tador ceaşnicul lui Petre voevod“. Aceasta nu înseamnă însă că vornicia era o dregătorie dublă, ci numai că în vremea când ţara era împărţită între cei doi domni, fiecare îşi avea dregătorii săi. Aşadar în documentele din 18 şi 28 Maiu 1442 nu avem de a face cu doi mari vornici ai aceluiaş domn. Cel de al doilea, Sima, e vornicul lui Petru, coregentul lui Ştefan.

Aceste observaţiuni ne duc la următoarea concluzie: Faptul că documentele menţionează câteodată doi sau trei vornici în acelaş timp nu constituie o dovadă că această dregătorie ar fi fost dublă sau triplă în prima jumătate a secolului XV. Se poate foarte bine ca acestor vornici „suplimentari“ să li se aplice una din observaţiile de mai sus: ei să fie adică foşti vornici, vornici al doilea, vornici de gloată sau vornicii unuia din coregenţi. Documentele cunoscute azi permit o atare identificare numai pentru doi din vornicii citaţi în lista de mai sus. Ei sunt Vlad şi Sima; pentru ceilalţi trebuie să aşteptăm material nou documentar.

Dacă în documente am fi găsit menţionaţi câte doi vornici la un loc, aşa cum sunt pârcălabii pe vremea lui Ştefan¹ sau stratornicii în Țara-Românească², atunci n'ar mai fi fost nici o îndoială: Trebuia să admitem dregătoria dublă. Nu-i întâlnim însă niciodată astfel. Ei sunt separaţi şi ocupă foarte adesea locuri deosebite în lista de martori. Dacă adăogăm la aceasta şi faptul că atât înainte de 1400 cât şi după 1457 şi până la Despot, constatăm numai *un singur mare vornic*, atunci credem că putem adopta aceeaşi concluzie şi pentru epoca intermediară 1400—1457. Afirmăm aşadar, că în Moldova, în secolele XIV şi XV n'au existat doi mari vornici, ci unul singur. Acesta a fost vornicul dela curtea domnească³.

Atribuţiunile vornicului moldovean sunt la fel cu cele ale vor-

¹ Citaţi astfel: Duma şi Herman pârcălabi de Cetatea Albă, Ivaşco şi Maxim pârcălabi de Chilia (Bogdan, *Doc.*, 239); Vlaicul şi Duma staroşti de Hotin. (Bogdan, *Doc.*, I, 157-8) etc.

² Citaţi astfel: Colţea şi Rodea stratornici (Lapedatu, *Vlad*, 71); Gospodin şi Radul stratornici (Miletić, 131-3); Neagu şi Dragomir stratornici (*Arch. ist.* I, 1, 6-7); Neagu şi Radul stratornici (Filitti, *Arhiva*, 18).

³ Credem că acel „vornic din târgul Roman“ citat ca martor în documentul din 7 Ianuarie 1403 nu este un tovarăş de funcţie al marelui vornic, avându-şi reşedinţa în Roman după cum marele vornic o avea în Suceava, ci *dregătorul domnesc* din fruntea oraşului Roman, având atribuţiuni în special judecătoreşti. Astfel de vornici în fruntea oraşelor mai găsim la Câmpulung unde erau doi, la Siret (documentul din 1479, August 30, Bogdan, *Doc.*, I, 230), la Suceava (idem, ibidem) cf. documentul din 31 August 1458 (Bogdan, *Doc.*, I, 16). Pentru aceste atribuţii ale lor, vezi documentul din 30 August 1479: „numai pentru sfadă în târg şi pentru furtişagurile ce s'ar dovedi la faţa locului, în târg, să-i judece pe oamenii din Rădăuţi vornicii târgului, dar pentru altceva să n'aibă treabă a-i judeca. (акн сѣдили дворници торговски: Bogdan, *Doc.*, I, 229-232).

nicului din Țara-Românească. Am văzut că el e numit, ca și acela, „judex curiae” și „magnus provisor”. Deasemenea i se mai spune, în documentul latin din 1387 și marscalcus prin comparație cu marescalcus polon cu care se aseamănă în privința atribuțiilor. Brzeski și celelalte izvoare narative ne dau informații privitoare la vremea când vornicia se dublase. Putem totuși să ne folosim de aceste izvoare, reunind atribuțiile celor doi vornici asupra unicului dregător cu acest nume din secolul XV și ținând seamă de schimbările produse între timp. Misio-narul Bandini spune despre vornic că e „judex terrarum moldovicarum”¹. Paul de Alep dă și el egalitatea: „vornic adică judecător” și spune că acesta are sub ordinele lui un colegiu de judecători². În interpolația din cronica lui Ureche-Simion Dascălul, atribuțiile vornicului (pe vremea lui, a vornicilor „r”), sunt descrise astfel: „giudecătoriu tuturor den țară cine au strâmbătăți și globnic de morți de om și de șugubini”³. O definiție similară aflăm și la Miron Costin care mai adaogă însă și două amănunte noi. Ele sunt următoarele: 1) Vornicii au privigherea asupra străjei de fruntarie; 2) Ei nu se amestecă în judecățile despre proprietățile nobiliare ereditare⁴. Nu știm dacă aceste două particularități se aplică și vornicului din secolul XV, neavând documente în acest sens. Dimitrie Cantemir ne spune că vornicii au dreptul să pedepsească cu moartea pe tâlhari, uci-gași și profanatori, chiar fără știrea domnului⁵. E foarte probabil ca și în epoca anterioară, când vornicia nu era dublă, să fi fost același lucru.

Din cele de mai sus rezultă că marele vornic era un dregător foarte important având drept de judecată asupra curții dom-nești și a întregului teritoriu moldovean. Nu știm dacă judeca și pricinile de moșii; celelalte toate însă erau de competența lui. Putea să condamne la amendă sau gloabă (dușegubină) pe vi-novații de omor; avea însă și dreptul să pronunțe sentințe ca-pitale. Ni s'a păstrat un document cu data 15 Aprilie 1588 din care se vede acest drept. Vornicul țării de jos. Bucium, dă o carte lui Necoară și Ștefan din Murgești ca să ție partea de ocină a lui Ionașco Boboc „pentru căci au uces [Ionașco Boboc] un om de au murit și *i-au plătit capul Necoară și Ștefan dela mene*, iar Ionașco Buboc n'au avut cu ce plăti capul, ce au fugetu; însă să să știe că mi-au dat 12 boi”⁶.

În afară de atribuțiile judecătorești, vornicul mai avea și o atribuție militară. El era comandantul armatei în timp de răz-

¹ Bandini, p. 313.

² Ed. Belfour. I, 75.

³ p. 22, aparat.

⁴ *Arh. ist.*, I, 170.

⁵ *Descriptio Moldaviae*, p. 78.

⁶ Ghibănescu, *Surete*, II, 143.

boi, atunci când lipsea domnul. Miron Costin ne spune că înainte de a se înființa hătmănia, vornicii cei mari conduceau oștile, anume unul aripa dreaptă și altul pe cea stângă. Dar cum vornicia a fost dregătorie dublă numai după 1560, e natural să admitem că înainte de această dată, comanda întregii armate o avea marele vornic. Această concluzie e confirmată de mărturiile cronicelor contemporane. Astfel, în letopisețul dela Bistrița se spune că după bătălia dela Codrul Cozminului, domnul Ștefan chemă pe Boldur, comandantul său de oaste (солдора воерода своего)¹ și-i dăte oștile ca să respingă noua oaste ieșească, ce venea în ajutorul Craiului. Boldur însă e arătat în documentele anilor 1491—1503² ca mare vornic; așadar acest dregător era și „voevod“ sau „conducător de oaste“ (bellidux) în timp de război. Un alt mare vornic, Cărăbăț, comanda oastea trimisă de Ștefăniță împotriva Tătarilor, în August 1518³. Macarie, în cronica sa, ne spune că Petru Rareș a trimis pe „cel dintâiu dintre boierii săi, pe Grozav marele vornic cu oastea la Brașov (пръвѣи отъ бѣльмѣжжъ сконѣхъ грозавъ великаго дворника)⁴. Nădăbaico, marele vornic, comanda oastea trimisă de Lăpușneanu, la 1544 ca să scoată din domnie pe Mircea din Țara-Românească⁵. În sfârșit, când cu revolta boierilor care ridicaseră împotriva aceluiaș Lăpușneanu pe Joldea, Eftimie povestește că domnul „au pus pe Moțoc vornicul în fruntea oștilor“ care trebuiau să se bată cu Joldea⁶. Toate aceste exemple ne arată că în secolele XV și XVI, vornicul comanda oastea în timp de război, atunci când lipsea domnul. Aceasta nu înseamnă că domnul nu putea să dea și altui boier, dacă voia, comanda armatei; deobiceiu însă vornicul îndeplinea acest ol⁷.

Rangul ierarhic. Izvoarele narrative din secolele XVII și XVIII pun în fruntea dregătorilor moldoveni pe marele logofăt și îndată după el pe cei doi vornici⁸. Întrebarea este însă dacă în secolul XV, când exista un singur vornic, era aceeași situație sau dacă nu cumva raportul ierarhic era invers.

Întrebarea e cu atât mai legitimă cu cât această ultimă părere

¹ Bogdan, *Cronice inedite*, p. 61, traduce literar prin „Boldur hatmanul său“ ceea ce e inexact din punct de vedere al fidelității traducerii și din punct de vedere istoric. S'ar putea crede cu o asemenea traducere că hătmănia exista în Moldova de pe vremea lui Ștefan, ceea ce nu corespunde realității.

² Bogdan, *Doc.*, I, 467-II, 217.

³ *Vechile cronice*, p. 229, cf. și *Istoriile*, p. 43.

⁴ *Vechile cronice*, p. 155 și 204.

⁵ *Ibid.*, p. 170.

⁶ *Ibid.*, p. 219.

⁷ cf. G-ral R. Rosetti, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, în *Analele Academiei*, seria III, t. IV, p. 30-31

⁸ Vezi de pildă interpolația din Ureche-Simion Dascălul, p. 21-22, aparat; Miron Costin în *Arh. ist.*, I, 1, 169; *Descriptio Moldaviae*, p. 77-78.

a fost exprimată de Picot și Bengescu în studiul lor despre Alexandru cel Bun¹. Ei susțin anume că în timpul acestui voevod primul dregător al sfatului era vornicul de Suceava² în timp ce logofătul pare a fi fost la început un dregător secundar. Argumentele pe care își sprijină această afirmare, sunt următoarele: 1) Logofătul Bratie care contrasemnează mai multe diplome din anii 1408-1411 „nu pare a fi fost trecut printre boierii de divan“, decieră un dregător de puțină importanță. 2) Succesorul lui Bratie, Cupcici, care apare ca logofăt la sfârșitul unui act din 20 August 1422 nu obține titlul de vornic decât mai târziu „atunci când fu ridicat la o dregătorie superioară“.

Primul argument al lui Picot și Bengescu n'are valoare deoarece era un obicei al cancelariei moldovene de a nu pune pe logofăt printre martorii dregători, ci la fine, în formula de încheiere a documentului. Deci, din acest fapt, nu se poate scoate nici o concluzie cu privire la rangul ierarhic al logofătului. Argumentul cel de al doilea prezintă mai multă importanță. Într'adevăr, în general, dregătoriile ocupate de un boier merg în ordine crescândă ca importanță. Se începe de obicei printr'o dregătorie mai mică și se trece în dregătorii din ce în ce mai însemnate. Boierul Cupcici fiind întâi logofăt și apoi vornic³, rezultă că această din urmă dregătorie era mai importantă ca cea dintâiu.

A scoate însă o concluzie numai dintr'un singur exemplu, credem că e prematur. Se impune așadar să cercetăm și alte documente spre a vedea dacă nu se mai pot aduce exemple în acest sens. Aci se ivește însă o dificultate. Am spus mai sus că în documentele moldovene, logofătul nu e trecut, în general, între martori ca ceilalți dregători, ci la fine, în formula de încheiere. Acesta e cazul cu documentele din timpul lui Alexandru cel Bun — mai puțin două — și cu toate cele ale lui Ștefan cel Mare⁴. Din aceste documente nu se poate trage nici o concluzie cu privire la raportul său ierarhic față de ceilalți dregători. Sunt însă și unele documente în care logofătul e pus în lista de martori ceea ce ne permite a vedea situația sa față de vornic. Din timpul lui Alexandru cel Bun cunoaștem două documente de acest fel: ele au datele 1427 Decembrie 4⁵ și 1429

¹ Și Ghibănescu a afirmat, în trecut, același lucru: „De și vornicia era una din cele mai mari boierii din țară, a doua în rang după logofeție, iar mai din vechiu (secolul XV), cred că întâia în rang, în Moldova.“ (*Surete*, V, 276, nota).

² p. 78-9.

³ p. 80.

⁴ Sunt totuși patru documente din vremea lui Ștefan, (1466; 1491, Oct. 31; 1491, Oct. 31; 1492, Febr. 17), în care logofătul e pus în fruntea listei de martori. Aceasta se explică prin faptul că zisele documente s'au păstrat numai în traducere românească; așezarea logofătului în fruntea listei de martori se datorește traducătorului.

⁵ *Surete*, V, 110-111.

Iunie 1.¹ În ambele întâlnim pe Neagoie, logofătul în funcție² ocupând locul al 13-lea în lista de martori în urma lui Cupcici vornicul care e al 6-lea în primul document, al 5-lea în cel de al doilea.

În intervalul dintre moartea lui Alexandru cel Bun și suirea pe tron a lui Ștefan, documentele în care logofătul e trecut în lista de martori sunt mai numeroase. Până la 24 Februarie 1442 vedem pe un Neagoie logofăt trecut mereu în urma vornicului³. După această dată și până la 15 Septembrie 1449, Neagoie apare totdeauna în fruntea dregătorilor⁴. Din aceasta nu se poate scoate însă o concluzie deoarece numai în două documente din tot acest interval Neagoie e logofăt în funcție. Cele două documente poartă data 4 Iunie 1433⁵ și 13 Ianuarie 1434⁶. În cel dintâi Neagoie „pisarul” ocupă locul al 6-lea, având înaintea sa pe Dan vornicul (în locul al treilea). În cel de al doilea, Neagoie are locul al 9-lea fiind precedat de Negrilă vornicul. În restul documentelor, din anii 1435—1449, Neagoie e fost logofăt. Cei cari îndeplineau în mod efectiv această dregătorie, logofeții Dionisie, Sima, Mihail, Ilie, etc. sunt trecuți la sfârșitul listei de martori, în formula de încheiere⁷.

În intervalul 1449-1456, am găsit numai patru documente în care logofătul să fie trecut printre martori. Ele sunt din 1454 August 25⁸, 1455⁹, 1456 [Iunie 15]¹⁰ și 1456 Iunie 29¹¹. În cel

¹ *Arh. ist.*, I, 1, 121-2.

² Că era în funcție, o dovedesc documentele din această vreme. Vezi de pildă, documentele din 1427 Decembrie 28 (*Ispisoace*, I, 3-4); 1428 Aprilie 15 (*Uricar*, XVIII, 1-2); 1428 Iulie 8 (*Arh. ist.*, I, 1, 121); 1429 Aprilie 17 (*Surete*, VIII, 86-8); 1429 Septembrie 1 (*Ms. Acad. Rom.*, no. 4606, f. 8 r.), 1430 Decembrie 23 (*ibid.*, f. 13 r.).

³ Vezi, de pildă, documentele din: 1433 Iunie 4 (*Hurmuzaki*, I, 2, 840, cf. *Uljanickij*, 34-5); 1434 Ianuarie 3 (*Hurmuzaki*, I, 2, 850, cf. *Uljanickij*, 41-2).

⁴ Vezi de pildă documentele din: 1443 Martie 6 (*Hurmuzaki*, I, 2, 880); 1445 Februarie 18 (*Uljanickij*, 64-6); 1446 Ianuarie 25 (*Uljanickij*, 68, cf. *Uricariul*, XI, 64-5); 1447 Februarie 11 (*Wickenhauser, Moldava*, 61-2); 1449 Septembrie 15 (*Surete*, I, 276-8).

⁵ *Hurmuzaki*, I, 2, 840, cf. *Uljanickij*, 34-5.

⁶ *Ibid.*, 850, cf. *Uljanickij*, 41-2.

⁷ Vezi de pildă documentele din 1435 Septembrie 19 (*Arhiva ist.*, I, 2, 18-19); 1455 Octombrie 18 (*Hurmuzaki*, I, 2, 859-60, cf. *Uljanickij*, 47. Pentru dată, vezi Giurescu, *Cronologie*, 739); 1442 August 10 (*Ispisoace*, I, 13-14); 1444 Aprilie 26 (*Arh. ist.*, I, 1, 123-4); 1451 Iulie 15 (*Uljanickij*, 67-8, cf. *Uricariul*, XI, 62-3); 1446 Ianuarie 26 (*Uljanickij*, 68-9, cf. *Uricariul*, XI, 65-7); 1447 Octombrie 10 (*Surete*, V, 118) etc.

⁸ Orest Popescu, p. 8-9.

⁹ *Uljanickij*, 85; *Pârvan, Alexandrel*, 125, admite data: „1455 Martie 14 (?)” iar *Hurmuzaki*, II, 2, 659, are data greșită 1454.

¹⁰ *Hurmuzaki*, II, 2, 669-70, cf. *Uljanickij*, 86-88. Pentru data 15 Iunie, vezi I. Bogdan în *Conv. lit.*, XXXV (1902) p. 671.

¹¹ *Hurmuzaki*, II, 2, 679-80, cf. *Kaluzniacki*, 36-9.

dintâi, Petre logofătul are locul al 4-lea fără ca să fie trecut în divan și vornicul. În cel de al doilea, Șandru logofătul ocupă locul al 6-lea, vornicul lipsind deasemenea¹. În cel de al treilea, Petre logofătul în locul al 12-lea e precedat de Hodco Știbor vornicul, în locul al 10-lea și precede, la rândul său alți doi vornici, pe Mic Craiu și Negrilă, în locurile 23 și 45 din listă. În ultimul document, Petre, „cancelarul” (канцляръ) ocupă locul al 3-lea; după el, în locul al 8-lea, vine vornicul Știbor.

După cum se vede, documentele nu ne dau indicații precise cu privire la raportul ierarhic între vornic și logofăt. Aceasta provine, pe de o parte, din faptul că, în general, logofătul nu e trecut între boierii martori, ci la sfârșit în formula de încheiere, pe de altă parte din împrejurarea că ordinea înșirării martorilor nu depinde numai de ordinea ierarhică a dregătorilor, ci, după cum am spus, și de valoarea personală a dregătorilor. Deci chiar când logofătul în funcție e trecut printre martori, cum e cazul cu cele două documente din vremea lui Alexandru cel Bun și cu încă cele câteva din anii 1433-1457, totuși, nici în acest caz, nu se poate scoate o concluzie *sigură*. Se poate face totuși o ipoteză. Faptul că logofătul în funcție e trecut de câteva ori în lista de martori în urma vornicului, apoi împrejurarea că boierul Cupcici după ce fusese logofăt, e numit vornic, constituie două indicii că acest din urmă dregător era superior, ca rang, primului. Comparația cu Țara Românească, unde vornicul trece înaintea logofătului², și cu Ungaria³ și Polonia⁴, unde palatinul, respectiv marescalcus primează pe cancelar, întăresc deasemenea această ipoteză. E deci foarte posibil ca în primele timpuri ale Moldovei (secolele XIV și XV), vornicul să fi fost fruntașul dregătorilor. În cazul acesta însă rămâne să se explice în ce împrejurări logofătul a luat locul vornicului. S'a produs aceasta oare cu ocazia dedublării vorniciei, pela 1560? Să fie faptul anterior acestei date? Sunt întrebări la care e prematur să se răspundă, câtă vreme nu se va stabili în mod definitiv superioritatea ierarhică a vornicului asupra logofătului.

Subalternii. Intocmai ca și vornicul din Țara-Românească, vornicul moldovean avea mai mulți dregători subalterni. Documentele menționează pe vornicul de gloată, pe vornicei și slugile vornicului.

Vornicul de gloată. Am văzut că Ilie și Ștefan dau lui „pan Moisa vornicul de gloată” și fratelui său două sate pentru slujba

¹ S'ar putea ca în amândouă aceste documente, vornic să fie Duma Braieviți sau un altul dintre boierii fără titluri și diacul să nu fi pus titlul dregătoriei.

² Vezi mai departe, p. 93-4.

³ Akosi v. Timon, p. 182-187.

⁴ Cromer, p. 208-210; cf. Kutrzeba, p. 116; Zernicki, p. 11.

lor dreaptă și credincioasă¹. E prima mențiune ce se face despre acest subaltern. Vornicul de gloată judeca pricinile mărunte; aceasta avea loc la poarta domnească², unde se strângea gloata norodului. Așa s'ar explica și numele de *vornic de poartă* care e tot una cu vornic de gloată³. E probabil ca încă din secolul XV să fi fost mai mulți vornici de gloată sau de poartă. Știri precise în privința aceasta nu avem decât din secolul XVII. Iată ce spune Miron Costin despre ei: „Doisprezece vornici de poartă... șed în poarta palatului domnesc judecând cauzele cele mărunte, iar în divan stau înaintea principelui et quasi patronos litigantium agunt, chemând după registru pe înpricinați la înfățișare. Ei poartă niște toiege vâpsite, Se obișnuiește a-i rându-i în fel de fel de anchete precum și pentru masurile și posaturile domnului și ale pașalelor“⁴.

Miron Costin adaugă că acești vornici de poartă nu depindeau de cei doi vornici mari⁵. Se poate să fi fost la fel și pe vremea când era un singur mare vornic. În cazul acesta, ei nu mai pot fi considerați ca subalterni ai lui, ci ca dregători independenți. Atribuția lor principală fiind însă *judecata* pricinilor mărunte și având un rang ierarnic mult inferior vornicului, am socotit că pot fi grupați la un loc cu subalternii acestui dregător.

Vorniceii. Într'un document din 15 Iunie 1433. ultimii dintre martori sunt Stețco și Toma vorniceii (в. п. стеѣка и томы дворничеломъ)⁶. E singura știre pe care o avem despre acești subalterni în secolul XV. În secolul XVII se întâlnesc adeseori vorniceii ca martori în zapisele de moșie. Astfel într'un document găsim

¹ Vezi mai sus p. 81.

² *Surete*, II, 143. cf. documentul din 25 Maiu 1632, prin care Alexandru Iliș, poruncește lui Vasile Ușerul să cerceteze o pricină de ocină. La sfârșit domnul adaogă: „Iar cui va părea strâmbu să vie de față înaintea porții domniei mele (Bianu, *Doc.* 203). De asemenea, într'un document din 18 August 1620, se spune despre un reclamant: „să i se dea lui zi înaintea porții domniei mele”. Cf. V. Bogrea, „Poarta lui Vasile Lnu”, în *Anuar*, II, 355.

³ *Surete*, II, 143. cf. pasagiul din letopisețul lui Miron Costin în care se vorbește de felul cum judeca Radul Mihnea: „și la multe divanuri zicea către vornicii de gloată (de poartă): Vornice, zi celui om, mâne să mai easă la Divan” (*Letopisețe*, I, 286).

⁴ *Arh. ist.*, I, 1, 171. — Într'un document din 18 Septemvrie 1614 iscălesc între martori „Toderașco și Constandin Ciogolea și Neaniul și Roșca și Moțoc dvornici de gloată. Așa dar cinci dregători cu acest nume (*Arh. ist.*, I, 1, 120); la 21 Maiu 1665, găsim șase vornici de poartă (*Surete*, IV, 29-30); la 25 Iunie 1635, șapte (*ibid.*, 32-3); la 5 Maiu 1669, cinci (*ibid.*, 58), iar la 1 Martie 1661, șase (*ibid.* p. 166-7). Pentru vornici de poartă sau de gloată mai vezi și documentele din 1608 Iunie 27 (*Surete*, II, 250); 1629 Ianuarie 4 (Bianu, *Doc.*, 156-7); 1624 Iunie 9 (*ibid.* 94).

⁵ *Arh. ist.*, I, 1, 171.

⁶ *Ispisoace*, I, 7; lectură greșită în *Uricar*, XVIII, 49-50: ...Дро... че кома.

printre martori pe „Drăgoiu vornicelul de Podagra și Ion vornicelul”¹. La 1 Februarie 1664 întâlnim pe un „Ion vornic de Galbeni”², la 27 Aprilie al aceluiaș an pe „Nuor vornicul den Bahnă”³, la 18 Iunie 1665 pe „Tudosie vornicul de Piscani”⁴, la 20 Decembrie 1666 pe „Nuor vornicelul de la Mănești”⁵. Într’un zapis din 16 Iulie 1671, printre martorii adeveratori e citat și „Toader Țau fost vornic la Docolina”⁶; într’altul din 10 Februarie 1669, un „Tudosie vornicul de la Băbiceani”⁷.

Care e oare raportul dintre acești vornici și cei din secolul XV? Aveau ei aceleași atribuțiuni sau nu? Cei din secolul XVII apar în satele domnești ca mici dregători puși de domn și administrând în numele lui. În satul Avrămeni, domnul Gheorghe Ștefan pusese un astfel de vornic; dând apoi satul lui lordachi Cantacuzino, domnul comunică aceasta vătămanului și sătenilor din Avrămeni, adăogând: „iar vornicelul carele l’am fost pus domnia mea acolo să n’aibă nici o treabă”⁸. Ghibănescu consideră pe acești vornici ca depinzând exclusiv de proprietar: ei sunt numiți așadar în satele domnești de domn, în satele boierești de boierul proprietar. Ghibănescu dă și egalitatea „vornicei (adică primari)”⁹. Numele lor pare însă a arăta un raport de dependență față de marele vornic. Erau ei subalternii acestuia, însărcinați cu judecarea pricinelor mici prin sate sau numai reprezentanți ai proprietarilor, cum crede Ghibănescu? Rămâne ca material documentar nou să ne dea răspunsul.

Slugile vornicului. În privința slugilor vornicului, amintite într’un document din 1536-41¹⁰, repetăm ceiace spuneam despre slugile banului și ale vornicului din Țara-Românească. Această denumire se poate aplica în general tuturor subalternilor; credem că ea se dădea în special celor mai mici.

Veniturile. Și aici repetăm cele spuse cu prilejul cercetării veniturilor banului și vornicului din Țara-Românească. Veniturile vornicului moldovean se alcătuiau în primul rând din gloabele sau amenzile pe care le pronunța împotriva celor vinovați. Am citat mai înainte (p. 83) cazul vornicului Bucium căruia i se dă 12 boi drept gloabă pentru omor. Astfel de amenzi pentru ucideri, furtişaguri vor fi fost destul de numeroase, când ne gândim că vornicul își întindea jurisdicția sa asupra țarei

¹ *Surete*, IV, 156.

² *Ibid.*, 21-2.

³ *Ibid.*, 22-3.

⁴ *Ibid.*, 31-2.

⁵ *Ibid.*, 48.

⁶ *Ibid.*, 123.

⁷ *Ibid.*,

⁸ *Surete*, IV, p. 2.

⁹ *Ibid.*, 3.

¹⁰ Nicolaescu. *Doc.* 178-9, cf. documentul din [1595-1599], *ibid.*, p. 201-2.

întregi. Pe lângă amenzi se adăogau apoi și diferitele daruri pe care le primea dela subalternii săi¹. Nu avem însă documente în această privință.

Originea. Asemănarea ca nume și atribuții a dregătorilor din Țara Românească și Moldova se poate explica în modul cel mai satisfăcător printr'o influență exercitată de statul mai vechiu, muntean, asupra celui mai nou, moldovean. Elementele care au favorizat această influență și condițiile în care s'a produs ea, vor fi expuse în altă parte². Deocamdată ne mulțumim să enunțăm acest fapt și să scoatem concluzia respectivă în ce privește vornicul moldovean. Credem că acest dregător a fost instituit după modelul vornicului muntean, având același nume și aceleași atribuții.

---

¹ Pentru veniturile dregătorilor, în general, vezi C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, p. 13-24.

² *Ibid.*, p. 60.

LOGOFĂTUL.

Țara-Românească. Logofătul, întocmai ca și vornicul, este unul din dregătorii cari au trebuit să existe dela înființarea statului muntean. Căci este exclus, după cum am mai spus, ca Basarab întemeietorul și Nicolae Alexandru să nu-și fi avut cancelaria lor, oricât de rudimentară ar fi fost ea ca organizație¹. Documentar, constatăm pe logofăt pentru întâia oară abia sub Mircea în actul din 27 Decemvrie 1391, unde e citat ca martor, împreună cu vornicul, banul și alți boieri fără titluri². Îl întâlnim și în documentele din 8 Ianuarie 1394³, 11 Maiu 1409⁴ și 6 August 1413⁵. El apare după aceia în mod curent în acatele date de cancelaria domnească.

Numele. În documentele slave, acest dregător e numit *логофетъ, логофетъ*. În cele latine, i se dă uneori aceeași denumire de „logofet“⁶ „lugefet“⁷; alteori însă se întrebuintează termenii din cancelariile latine: „*summus cancellarius et secretarius*“⁸, „*summus secretarius*“⁹.

Atribuțiile. În așezământul de comerț al lui Mircea cu Brașo-

¹ Virgil Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș*, p. 23, admite existența unui hrisov de la Nicolae-Alexandru, din anul 6860/1352, prin care voevodul donează M-rii Câmpulungului, între altele, satul Bădești Onciul, revenind asupra unei vechi păreri (*Originile*, p. 184), afirmă însă că acest hrisov e un falsificat târziu. (*Curtea domnească*, p. 104, nota). Oricum ar fi, faptul că nu ni s'a păstrat niciun document dela Nicolae Alexandru, nu dovedește că acesta nu și-ar fi avut cancelaria. Ea era necesară atât pentru treburile interne, cât mai ales pentru relațiile externe (cu Patriarhia din Constantinopol, de pildă).

² Hurmuzaki, I, 2, 341-2.

³ Nicolaescu, *Aldea*, p. 6, nota.

⁴ Miletič, 119-121.

⁵ Bogdan, *Brașovul*, 6.

⁶ Documentul din 27 Decemvrie 1391 (Hurmuzaki, I, 2, 341-2).

⁷ Documentele din 1413, August 25 (Hurmuzaki, XV, 8-10); 1460 Martie 2 (Bogdan, *Brașovul*, 326).

⁸ Documentul din 1507 Decemvrie 3 (Bogdan, *Brașovul*, 354-5, cf. Hurmuzaki, XV, 177-9).

⁹ Documentul din 1504 Iulie 18 (Bogdan, *Brașovul*, 349).

venii, din 6 August 1413, se spune, la urmă, după ce s'au înșirat martorii: „Eu logofătul Baldovin am scris“¹. Această formulă revine și în alte documente, cum e, de exemplu, cel din 23 Octomvrie 1422: „Eu Coico logofătul am scris“² sau cel din 21 Noemvrie 1421: „Eu logofătul Gherghina am scris“³, etc. Ar părea din aceste documente că logofătul scria actul sau cartea domnească. De fapt însă nu este așa. Dintr'o sumă de alte documente se vede că acela care scrie era, în realitate, pisarul, diacul sau gramaticul. Faptul se poate constata imediat, cercetând orice colecție de documente interne; de aceea socotim de prisos să mai aducem exemple. Cum se explică însă în cazul acesta citatele de mai sus, potrivit cărora marele logofăt „scria“ documentele. Ele sunt simple *formule de cancelarie* și trebuiesc interpretate ca atare. Aceasta nu înseamnă că nu erau cazuri când însuși marele logofăt scria un act; ele însă constituiau excepții. De regulă, scria diacul sau gramaticul. Marele logofăt dădea ordin să se scrie actul și, credem, anumite indicațiuni cu privire la *fondul* pricinii dezbătute în divan și la hotărârea luată. Cu un cuvânt, el da directivele⁴. Acesta ni se pare a fi sensul formulei „zis-a logofătul (писе логѡфѣтѣ) care se găsește la sfârșitul documentelor, mai rar în secolul XV⁵, des însă în al XVI și al XVII⁶.

Marele logofăt avea în păstrarea sa sigiliul sau pecetea domnească, ce se aplica pe diferitele acte emise de cancelarie, spre a garanta autenticitatea lor. Actul material al punerii pecetii era executat probabil tot de diacul care scria. Într'un document din 1439, Septemvrie 8, se spune: „iar pentru mai mare întăritură, am poruncit credinciosului pisar (писарю) Mihail a scri această carte și a anina către ea pecetea noastră cea mare“⁷. Termenul писар s'ar putea să designe și pe marele logofăt — vom vedea astfel de cazuri în Moldova — credem însă că el se poate referi și la diacul care scria într'adevăr documentele. — Acestea sunt știrile pe care le aflăm din documente asupra logofătului muntean. Del Monte ne spune următoarele: „Logofătul cel mare

¹ Bogdan, *Brașovul*, p. 4.

² *Ibid.*, 17.

³ Bogdan, *Brașovul*, 13.

⁴ Cf. Bogdan, *Brașovul*, p. XXXV (Introducerea).

⁵ De pildă în actul din 1431 delat Dan II (*Bogdan, Brașovul*, 35).

⁶ În legătură cu cancelaria domnească, se pune o serie întreagă de probleme de diplomatică românească. Ar trebui să se cerceteze formularele documentelor noastre: limba lor, influența diferitelor școli (sârbă, bulgară, rusă), pecețile, etc., (vezi Bogdan, *Brașovul*, Introducerea). Nu este în intenția noastră să cercetăm în studiul de față aceste probleme: o vom face, pentru unele din ele, cu altă ocazie. Decoramdata ne interesează numai marele logofăt și subalternii lui, ca dregători domnești.

⁷ Kaluzniacki, 28-9; cf. *Arh. isl.*, I, 1, 84-5.

adică marele cancelar are sub sine mulți logofeți. Logofătul al doilea vine după el și după al doilea vine logofătul de cămară sau vistierie. Are venit dela scrisori și diplome, adică dela pecetea domnului; el ia două părți și logofătul al doilea, una¹.

Rangul ierarhic. Del Monte citează pe logofăt în locul al treilea după ban și vornic². Documentele secolului XV, în majoritatea lor, arată că aceeași situație a fost dela început. Înainte însă de a le cerceta, trebuie făcută aceeași observare ca și pentru documentele moldovene: Logofătul e citat în două feluri: 1) sau la fine, după lista de martori, și evident că atari documente nu ne pot servi la stabilirea rangului ierarhic 2) sau între martori înșiși: acestea sunt documentele care ne interesează.

Primul document de acest fel cunoscut mie are data 28 Martie 1415. Logofătul Baldovin e trecut în locul al patrulea, după Radul ban (în realitate vornic: vezi mai înainte p. 11), jupan Voico și protovistierul Popșor³. La 10 Iunie 1415 logofătul are locul al treilea, după vornic și ban⁴. La 16 Noemvrie 1424⁵ și 16 Septemvrie 1630⁶ ocupă locul al doilea între dregători, după vornic (banul nu e menționat). În unele documente, cum sunt cele din 30 Ianuarie⁷ și 17 Noemvrie 1431⁸ în care banul și vornicul lipsesc⁹, logofătul apare ca întâiul între dregători. În altele, vedem că e trecut după spătar¹⁰ sau după vistier¹¹. Într'un act din 1480, dela Basarab cel Tânăr, diacul pune înaintea lui pe paharnic¹².

Această diversitate a locului atribuit logofătului între dregători, nu trebuie să ne surprindă: ea ne dovedește încă odată că ordinea înșirării martorilor nu e determinată întotdeauna, în mod strict, de rangul ierarhic al dregătorilor, ci depinde uneori și de alte considerente: importanța personală a boierului ce purta dregătoria, câteodată și capriciul diacului. Altfel n'am putea să ne explicăm atari inconsequențe. În genere însă, în cele mai multe documente din secolul XV (în special spre sfârșitul lui, sub Vlad Călugărul și Radul cel Mare) logofătul e trecut după vornic și înaintea celorlalți dregători. Dăm aci câteva din

¹ *Mag. ist.* V, 43.

² *Ibid.*

³ Bogdan, *Un chrisov*, 110-111.

⁴ *Ibidem*, 112-114.

⁵ Bogdan, *Brașovul*, 24.

⁶ *Arh. ist.*, I, 1, 73-4.

⁷ Bogdan, *Brașovul*, 35.

⁸ Nicolaescu, *Doc.*, 209-11.

⁹ S'ar putea însă și ca diacul să nu le fi pus acestor doi titlurile dregătoriilor și deci să fie printre boierii fără titluri.

¹⁰ Document din 23 Aprilie 1437 (*St. și Doc.*, XII, 276-8); 2 August 1439 (Ștefulescu, *Tismana*, 181-3).

¹¹ Document din 2 Martie 1460 (Bogdan, *Brașovul*, 326); 16 August 1841 (Miletič, 130).

¹² Miletič, 128-9.

numeroasele exemple întâlnite : 1472 Aprilie 3 : Dan mare vornic, Vintilă mare logofăt¹; 1476, Iulie 4 : Dan vornic, Tudor logofăt²; 1483 Ianuarie 17 : Cârstian mare vornic, Staico mare logofăt³; 1487 Iulie 31 : Pârvul mare vornic, Staico logofăt⁴; 1500 Aprilie 23 : Pârvul mare vornic, Staico logofăt⁵ etc. — Putem spune deci că în secolul XV, logofătul venea, ca rang ierarhic, îndată după vornic.

Dregătoria de mare logofăt era unică. În afară de două documente, a căror analiză urmează toate celelalte ne arată un singur mare logofăt în funcție. Cele două documente de care vorbeam sunt din 28 Martie 1415⁶ și 13 Iulie 1482⁷. În cel dintâi se citează între martori logofătul Baldovin, iar la fine se spune : „Eu Mihail logofătul am scris“. S'ar părea că avem de a face cu doi dregători de acelaș fel. O simplă comparație însă cu documentul din 10 Iunie, acelaș an, ne arată că Mihail care „scrie“ nu mare logofăt ci gramatic. Așa se intitulează el în documentul din 10 Iunie⁸. În cel de al doilea document, din 13 Iulie 1482, găsim între martori pe Vintilă logofăt și Staico logofăt. Gramatic e lanăș. Pe Vintilă îl mai întâlnim ca mare logofăt și în 1472⁹, deci cu zece ani înainte de data documentului nostru. Pe Staico nu-l găsim citat înainte de 13 Iulie 1482; în documentele posterioare acestei date însă, el revine des ca logofăt¹⁰. Presupunem că Vintilă era biv. vel. logofăt la data documentului nostru și că pisarul sau diacul—potrivit obiceiului de cancelarie amintit—nu a trecut și particula care ne-ar fi deslușit. Poate ca noi documente să aducă lămuriri în privința aceasta. Deocamdată însă, documentul nu poate fi invocat pentru a susține că dregătoria de mare logofăt ar fi fost dublă, la un moment dat, în secolul XV. Părerea noastră e că n'a existat dela început, decât un singur mare logofăt în funcție, așa cum se constată în secolele XVI și XVII.

Subalternii. Găsim documentat la 26 Martie 1505 un „Stan logofăt al doilea“ (втори лорофет)¹¹. Acesta se mai întâlnește și într'un document din 7 Septembrie 1508¹² iar în scrisoarea latină

¹ Venelin, 111-112.

² *Ibid.*, 118-119.

³ Lapedatu, *Vlad*, 71.

⁴ *Ibid.*, 72.

⁵ Ștefulescu, *Doc.*, 42-3.

⁶ Bogdan, *Un chrisov*, p. 110-111.

⁷ Lapedatu, *Vlad*, p. 71.

⁸ Bogdan, *Un chrisov*, 112-114.

⁹ Venelin, 111-112.

¹⁰ Vezi de exemplu, documentele din 1483, Ianuarie 17 (Lapedatu, *Vlad*, 71); 1483 Iunie 1 și 5 (Venelin, 124-6 și *Arh. ist.*, I, 1, 37); 1485 April 5 (Ștefulescu, *Doc.*, 26); 1487 Iulie 31 (Lapedatu, *Vlad*, 72), etc.

¹¹ Ștefulescu, *Tismana*, 208-9.

¹² Bogdan, *Brașovul*, 307.

trimisă în 1517 Sibienilor. Neagoe Basarab îl numește „vice-cancellarium nostrum“¹. Acest logofăt al doilea era ajutorul imediat al marelui logofăt; Del Monte ne spune că la finele secolului XVII, el avea a treia parte din veniturile acestuia. E foarte probabil că a existat încă din secolul XV, poate chiar de pe vremea lui Mircea și un „treti“ logofăt sau al treilea. El nu ne este însă dovedit documentar.

Pentru redactarea diferitelor acte, hrisoave, cărți domnești erau mai mulți scriitori cari poartă diferite nume: gramatici, logofeți, diaci, pisari. În documentele epocii pe care o cercetăm, termenul *gramatic* (din gr. γραμματικός) se întâlnește cel mai des; ² *logofăt* (λογοφῆτης din gr. λογοθέτης) ³ *diac* (διακκ) ⁴ și *pisar* (писарь) ⁵ cu mult mai rar.

Se pare că aceste diferite denumiri date scriitorilor de documente nu corespundea la o deosebire de atribuții și de rang ierarhic. Am văzut că Mihail *logofătul* din documentul cu data 28 Martie 1415 e numit apoi *gramatic* în documentul din 10 Iunie al aceluiași an. Aceasta ne arată că se putea întrebuința un termen în locul celui alt. Pe de altă parte, în Moldova, vom vedea că diferitele denumiri: gramatic, pisar, diac,

¹ Hurmuzaki, XV, 235.

² Vezi, de pildă, documentele din 1451 (Miletić 123-4); 1458 Martie 5 (Venelin, 91-2); 1468 Octombrie, 2 (Filitti, *Arhiva*, 16-17); 1476 Iulie 4 (Venelin, 118-9); 1482 Iulie 13 (Lapedatu, *Vlad*, 71); 1486, Aprilie 23 (*Columna lui Traian*, VII, 468-9); 1489 Septembrie 11 (Miletić 131-3); 1492 Maiu 6 (Lapedatu, *Vlad*, 74) etc. etc.

³ Documente din 1415 Martie 28 (Bogdan, *Un chrisov* 110-111); 1488 Aprilie 1 (Lapedatu, *Vlad*, 72). Documentul din 1437 Aprilie 23 scris de „Coico logofăt“ (*St. și Doc.*, XII, 276-8) s'a păstrat numai într-o traducere românească defectuoasă din secolul XVIII, așa că nu știm dacă în original era tot „logofăt“ sau alt termen.

⁴ Document din 1437 Aprilie 8 (Bogdan, *Brașovul*, 73): Vine din slavă ДИѦКЪ cf. gr. δάκος și ung. déak (Tiktin, sub voce.).

⁵ Document din 1439 Septembrie 8 (*Arh. ist.*, I, 84-5). — Uneori, pe lângă aceste nume se adaogă și alți termeni care arată acțiunea de alcătuire și scriere a documentului. Astfel într'un document din 24 Maiu 1501, se spune: „Eu Sin ρσκοписавшаго care am scris“ (Miletić, 140-2; tradus prin „eu Sin *mâno-scriitorul* carele am scris“ în *Con-dica M-rii Cozia*, p. 77. Arhivele Statului). Într'altul din 21 Iulie 1505 găsim formula următoare: „și eu compiutorul (alcătuitorul) și scriitorul Tudor gramatic (и азъ съставѣшаго и ρскописавшаго тѣдоу грамматикъ (Ștefulescu, *Doc.* 58) În secolul XVI, pe lângă denumirile diac, logofăt, pisar și uricar (acesta din urmă împrumut moldovean; vezi Bogdan, *Brașovul*, XXXV), mai găsim și pe acelea de: *слово-строитель* (document din 1512 Sept. 29 în *Arh. ist.*, I, 1, 142 și 1525 Iunie 10 în Ștefulescu, *Doc.* 85); *словописецъ* (document din 1529 Mai 12, în Ștefulescu, *Doc.* 85); *писецъ* (document din 1549 Mai 8 în Ștefulescu, *Doc.*, 124); *словописатель* (Bogdan, *Brașovul*, p. XXXV); *ρσκοписатель* (*ibid.*); *съписатель* (*ibid.*).

au o valoare egală, privind una și aceeași categorie de subalterni. Credem deci că acelaș lucru era și în Țara Românească.

În secolul XVI constatăm documentar în cancelaria domnească mai mulți *diaci mici*. Astfel, documentul din 9 August 1555 e scris de „Stanciul dintre diacii mici” (аз станцюа къ мали діацѣхъ: Ștefulescu *Doc.* 130). Un altul din 10 ianuarie 1566 e scris de „Galeș care (este) între diacii mici” (аз галеш еж къ мали діацѣхъ)¹. Galeș revine ca diac mic (мали діакъ) și într'un act din 3 Maiu 1586². Un „Neagoe diacon mic” (аз негоѣ мали діаконъ) și un „Stânul diac mic” (мали діакъ) scriu documentele cu data 22 August³ și 8 Iunie 1575⁴.

Această mențiune a diacilor mici arată că exista și o altă categorie de diaci mai mari, superiori în grad. S'ar putea ca acești diaci mari să fi fost cei trei logofeți: vel, vtori și treti logofât. — N'am întâlnit astfel de „diaci mici” în documentele secolului XIV și XV.

Foarte adesea însă titlurile de gramatic, diac, logofât, etc. lipsesc cu totul; scriitorul documentului nu indică de cât numele de botez și menționează că a scris actul. Acesta e cazul pentru o mare parte din documentele secolului XV⁵.

Nu putem preciza numărul diacilor sau gramaticilor din cancelaria domnească deoarece ne lipsesc date în privința aceasta. Pe lângă cei însărcinați cu redactarea documentelor slave, trebuie să fi fost și un diac pentru documentele latinești⁶ și poate unul pentru grecește.

Documentele secolului XVI și XVII citează adesea printre martorii de hotărnicie sau de vânzări pe *logofeții* din sate. Astfel la delimitarea din 1520 a hotarului dintre Ardeal și Țara-Românească, găsim printre hotarnicii din Țara-Românească, pe

¹ Ștefulescu, *Doc.* 154.

² *Ibid.*, 245.

³ *Arh. ist.* I, 1, 50.

⁴ *St. și Doc.*, V, 433. — Vezi și un „Pădure мала гора” în actul din 23 Mai 1608 (*St. și Doc.*, VII, 31).

⁵ Câteodată găsim documente scrise nu de diaci, ci chiar de înalți dregători. Așa e documentul din 30 Iunie 1486 scris de „Vintilă, mare vornic” (Ștefulescu, *Doc.*, 27-8; cf. *Surete*, I, 289-90), sau cel din 8 Septembrie 1492 scris de „Radu clucerul”. Astfel de cazuri sunt rari însă; ele se explică fie prin absența diacului, într'un anumit moment, fie printr'o împrejurare specială.

⁶ Se poate să fi existat unul și pentru turcește, care să fi avut în grijă corespondența cu Poarta. E drept că nu se cunosc până acum acte ale cancelariei domnești redactate în turcește; se poate însă să existe. Cercetarea arhivelor din Constantinopol, pe care guvernul turcesc pare a fi hotărât să le deschidă publicului (*Rev. hist.* 1925, janvier-février, p. 160), ne-ar da, credem, informații precise în privința aceasta.

un Radul logofăt din Borești și Socol logofăt din Baia¹. Într'un document din 22 Septemvrie [1583-5] printre boierii luați pe răvașe domnești sunt și „Tudoru logofet ot Vlădeni și Voico logofet ot Colteștii”². Un altul din 12 Octomvrie 1614, privitor la o vânzare de țigani citează ca martori pe „Radul log. de Câmșor”, pe „Ștefan log. de Țigănești” și pe „Crâstea log. ot Bučmeni” împreună cu alți trei logofeți fără indicarea satului³. Se pot aduce încă multe asemenea exemple, mai ales din secolul XVII⁴. Pentru secolul XV, n'am găsit; fără îndoială însă că acești logofeți din sate existau și atunci. Care era rostul lor?

Am văzut că bănișorii sau banii de județ și vornicii aveau atribuțiuni judecătorești. În privința logofeților din sate nu se constată același lucru; n'am întâlnit niciun document care să-i arate ca judecători. Credem că ei constituiau o breaslă boierească, având o situație particulară față de fisc și servind în caz de război sub ordinele marelui logofăt.

Pentru „sluga marelui logofăt” pomenită într'un document din 12 Maiu 1529, trimitem îndărăt la p. 73 unde s'a vorbit despre „sluga” marelui ban și a marelui vornic. Această denumire credem că e un calificativ general, putându-se aplica oricărui din subalternii sau oamenii cari depindeau de marele logofăt.

Veniturile. Se știe că în cancelariile medievale se lua o taxă pentru actele emise, taxă în raport cu felul sigiliului ce se aplica pe act. Astfel, în Ungaria, de pildă, pentru un document cu pecete de aur, se lua o marcă de aur, care revenea cancelarului. Pentru pecetea dublă atârnată (hängende Doppelsiegel) se percepea o marcă de argint, care revenea vicecancelarului întrucât el era însărcinat cu păstrarea acestei peceti. În sfârșit, pentru pecetea de mână obișnuită, care era în păstrarea notarului special sau a secretarului, acesta lua un sfert de marcă de argint⁵. În Serbia, pentru un hrisov, lua logofătul 30 de perperi, diacul 6. Tariful cancelariei e prevăzut în Zakonik-ul lui Ștefan Dușan⁶.

O stare de lucruri asemănătoare a trebuit să existe și în Țara-Românească. Cancelaria domnească percepea anumite taxe pen-

¹ Hurmuzaki, XV, 244-5.

² Cuvente, I, 39.

³ Bianu, *Doc.*, 27-8. Unul dintre martori, Buta, trecut fără niciun titlu de către scriitorul documentului, e în realitate și el logofăt, după cum rezultă din iscălitura lui: „Buta log.”.

⁴ De pildă, documentele din: 1618 August 11 (Bianu, *Doc.*, 41-2); 1621 Aprilie 20 (Bianu, *Doc.*, 60); 1626 Fevruarie 26 (Bianu, *Doc.*, 116); 1639 August 7 (Ștefulescu, *Doc.*, 488); 1650 Ianuarie 12 (*ibid.* 545).

⁵ Akos v. Timon, p. 194. cf. Fessler, II, p. 71 și 75.

⁶ Jireček, *Staat.*, p. 19-20.

tru hrisoavele, cărțile de judecată, răvașele pe care le scria. Aceste taxe se împărțiau apoi între vel logofăt și subalternii lui. Del Monte ne arată, spre sfârșitul secolului XVII, proporția următoare: două părți lua marele logofăt și o parte, logofătul al doilea¹. Despre diaci sau gramatici nu ni se spune nimic. Care erau taxele percepute de cancelaria domnească pentru diferitele categorii de acte, în secolul XIV și XV, și cum se împărțeau aceste taxe între logofăt și subalternii lui, în această epocă, sunt chestiuni la cari nu putem răspunde, cu materialul documentar cunoscut azi. Un document din 11 Septembrie 1577 ne arată că, la acea dată, se plătea pentru un hrisov de moșie 50 de *aspri*².

La aceste venituri speciale ale slujbei lui, logofătul mai adăoga apoi și altele de caracter general, comune tuturor marilor dregători și constând din diferitele daruri ce primea de la subalternii lui.

Originea. Termenul *logofăt* ne arată că avem de a face cu o dregătorie de origine bizantină. Faptul fusese observat deja de Miron Costin care în „Descrierea Țării Moldovei și a Țării Românești” ne spune: „Acest oficiu e împrumutat de la împărații Bizanțului: ὁ μέγας λογοθέτης din λόγος și φέρω adică purtătoriu de cuvânt.”³

Existau, într'adevăr la Bizanț, în secolul XIV, mai mulți demnitari purtând numele de λογοθέτης.⁴ Scrierea intitulată Περὶ τῶν ὀφφικίων τοῦ παλατίου..., cunoscută obișnuit sub titlul latin „De officiis” ne arată pe următorii logofeți, în ordine ierarhică: 1) ὁ μέγας λογοθέτης 2) ὁ λογοθέτης τοῦ γενικῶν 3) ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου 4) ὁ λογοθέτης τῶν οικιακῶν 5) ὁ λογοθέτης τοῦ στρατιωτικοῦ 6) ὁ λογοθέτης τῶν ἀγγελῶν⁵.

Din toți acești logofeți, acela ale cărui atribuții se aseamănă mai mult cu ale logofătului nostru este ὁ μέγας λογοθέτης: acesta ținea corespondența cu monarhii străini. Miron Costin făcuse așadar bine apropierea; împrumutul însă nu a fost făcut direct, de la Bizanțini⁶, ci prin intermediul Slavilor de sud. Dela Bi-

¹ *Mag. ist.*, V, 43.

² *Arh. ist.*, I, 1, 143.

³ *Arh. ist.*, I, 1, 169.

⁴ Pentru înțelesul pe care-l avea termenul λογοθέτης la Bizanț vezi Anatol Semenov în *Byz. Ztschr.*, XIX, (1910), p. 140-9; cf. D. Russo, *Elenizmul*, p. 63, nota 1.

⁵ ed. Bonn, p. 6-13.

⁶ O influență directă bizantină, ni se pare exclusă, de oarece în epoca întemeierii Țării Românești, n'a existat o continuitate teritorială cu imperiul bizantin, deci nici posibilitatea unui contact nemijlocit. Pe de altă parte nu se constată relații personale, cum se întâmplă în secolul XV (Russo, *Elenizmul*, 43-4). E mult mai natural să admitem o influență indirectă, prin intermediul statelor slave din sudul Dunărei, care fuseseră în contact direct cu Bizanțul.

zantini, termenul de logofăt a fost luat de Bulgari și de Sârbi. La cei dintâi se constată un dregător cu acest nume care avea — după Jireček — atribuția de cancelar și ministru de finanțe¹. El cumuia așadar atribuțiile lui μέγας λογοθέτης și λογοθέτης τοῦ γενικοῦ de la Bizanț. În statul sârbesc, logofătul era, în primul rând șeful cancelariei; pe lângă aceasta, avea în grija lui și supravegherea bisericilor. Această ultimă atribuție făcea din logofătul sârb, după cum spune Jireček, „un reprezentant al domnului față de biserică”².

De la care din cele două state slave am împrumutat noi termenul și dregătoria de mare logofăt? Xenopol afirmă că de la Bulgari, fără să aducă vre-o dovadă în sprijinul acestei afirmări³. Am văzut însă că logofătul exista și la curtea sârbească, nu numai la cea bulgară. O comparare a atribuțiunilor ne face să ne pronunțăm mai degrabă în favoarea unei influențe sârbe. Într’adevăr se constată că și logofătul nostru, pe lângă atribuția principală de șef al cancelariei domnești, mai avea și pe aceia de „epitrop general al domnului în toate pricinile bisericesti”. Știrea o luăm din Dionisie Fotino, care lămurește în modul următor această a doua atribuție a logofătului: „Sub îngrijirea lui sunt toate mănăstirile. Mitropolitul, episcopii și egumenii se fac cu știrea lui. Când domnul numește un nou logofăt, acesta primește un dar (havaet) anumit dela toate mănăstirile din țara de sus; deasemenea, când se fac egumeni noi în aceste mănăstiri, ei îi dau daruri (havaetur)”⁴. Iar mai departe se spune: După ordinul domnului, el se ocupă și de treburile mănăstirești împreună cu Mitropolitul la Mitropolie (t. III 466.). După cum se vede, logofătul nostru avea și anumite rosturi bisericesti, ca și logofătul sârb. Pe de altă parte, el nu are și atribuții financiare, cum se constată la logofătul bulgar. Aceste două fapte ne fac să înclinăm, după cum am spus, spre o influență sârbă. Ceeace ne împiedică s’o afirmăm cu toată tăria este faptul că Dionisie Fotino e un izvor târziu, de la începutul secolului al XIX, având însă la bază informații

¹ Jireček, *Bulgaren*, 386.

² *Staat*, p. 19-20.

³ *Ist. Rom.*, III, 226.

⁴ t. III p. 464: „εἶναι γενικός τοῦ ἡγεμόνος ἐπίτροπος εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις· εἶναι ὑπο τὴν φροντίδα τοῦ ὅλα τα μοναστήρια· ὁ Μητροπολίτης, οἱ Ἐπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι δι’ εἰδήσεως αὐτοῦ γίνονται. Ὅταν γίνεσθαι νέος μέγας Λογοθέτης, λαμβάνει ἐκ πάντων τῶν Μοναστηρίων τῆς ἀνω τῆς ἡμετέρας προσηλωμένον ἀβαετι (φιλότιμον) ὡσαύτως καὶ ὅταν γίνονται νέοι ἡγούμενοι τῶν αὐτῶν Μοναστηρίων τὸ δίδουσιν ἀβαετία. — Traducerea lui Sion, III, 271, e inexactă. În genere, când se întrebuințează istoria lui Fotino, trebuie să se citeze după textul grec, de oarece traducerea lui Sion nu e fidelă. În pasajul de mai sus, ea nu redă cuvintele: καὶ ἡγούμενοι care au fost pur și simplu sârbele.

din secolul XVIII, și nu știm întrucât afirmările sale se aplică și secolului XIV¹.

În orice caz, chiar dacă se va dovedi că logofătul din Țara Românească nu avea la început și acest rol față de biserică, încă nu putem afirma o influență bulgară. Căci singurul argument care s'ar putea aduce în sprijinul acestei influențe, *numele* dregătoriei, se aplică perfect și logofătului sârb². Iar dacă facem o comparație și în privința atribuțiilor, atunci constatăm, după cum am văzut, că ea e în favoarea acestuia din urmă.

Moldova. Ca și logofătul din Țara-Românească, logofătul moldovean a fost unul din cei dintâi dregători. El a trebuit să existe de pe vremea lui Bogdan și Lațc, primii domni ai Moldovei. Prima dată când logofătul e amintit cu acest nume în documentele moldovene este la 7 Ianuarie 1403 în documentul prin care Alexandru dă episcopiei „din țara noastră a Moldovei“, două sate, Avereștii și Hârcica. La sfârșitul documentului se spune că „Bratei logofătul“ a atârnat pecetea³. Acelaș Bratei scrie și atârna pecetea și pe documentul din 8 Martie 1407⁴. De aci înainte, logofătul e trecut în mod obișnuit între dregătorii moldoveni, fie în lista de martori, fie mai ales în formula de încheiere a documentelor.

Numele. În actele scrise în slavonește, el e numit de obicei *логѡфѣтъ, логѡфѣтъ*. Am întâlnit de două ori și titlul de *канцларъ*, forma slavizată al mediolatinului *cancellarius*⁵. Deasemenea și titlul de *слокоположителъ* dat unui logofăt al doilea: e traducerea literală a termenului grec *λογοθέτης*⁶.

¹ Știrea nu e în Tunusli. — Del Monte ne spune despre logofătul al doilea că „introduce la domni pe egumeni și are grijă de monahi; e oarecum procuratorul lor“ (*Mag. ist.*, V, 52-3). Despre raporturile între *marce* logofăt și Biserică, Del Monte nu are nici o știre.

² Jireček, *Bulgaren*, 387 spune despre titlurile dregătorilor munteni următoarele: „Die Meinung dass diese Hoffitel; die theilweise rein slawisch sind, dem bulgarischen Hofe entlehnt wären, steht bis zur Stunde ohne Beweis da“.

³ Bogdan, *Un doc.*, 356-7.

⁴ Melchisedec, *Huși*, 3-6.

⁵ Prima dată într-un document din 1436 (Hurmuzaki, I, 2, 867; pentru dată vezi Giurescu, *Cronologie*, p. 712); a doua oară, într-unul din 26 Noemvrie 1445 (6953), (Uljanickij, 63-4).

⁶ Documentul din 1502 Fevruarie 17 (Bogdan, *Doc. II*, 193). — În secolul XVI întâlnim și forma *слокоположннкъ*, deasemenea traducerea literală a lui *λογοθέτης*. Macarie spune că a scris cronica sa din porunca lui Petru Rareș și a marelui logofăt Teodor (и того канкаго слокоположннка кърк Θεοδора; *Vechile cronicе*, p. 149; cf. comentarul dela p. 72 nota). Termenul acesta se

În două documente, din 4 Iunie 1433¹ și 11 Februarie 1450², marele logofăt poartă numele de писаръ. Că nu e vorba de subalternul cu acest nume, ci de șeful cancelariei, această rezultă din compararea cu documentele anterioare și posterioare³.

În documentele latinești, logofătul e numit cancellarius⁴; o singură dată poartă titlul greco-slav: «logoffet»⁵.

Atribuțiile. Logofătul moldovean este, ca și cel muntean, șeful cancelariei domnești. El are grijă de redactarea actelor și de aplicarea peceteii. Aceasta rezultă din analiza formulei prin care se sfârșesc deobicei documentele moldovene. Iată de pildă, încheierea documentului din 12 Iunie 1459: „Iar spre mai mare întărire a tuturor celor sus zise, am poruncit credinciosului nostru boier Dobrul logofăt să scrie și să atârne pecetea noastră la această scrisoare a noastră... (а н[а ко] лшсе потвержденіе томс кземс кшпенне[анно]мс велѣхъ есми нашемоу кѣрномс нашс добрѣмоу логѣетс писати и прикѣснѣти нашс печат к семс листс нашемс»⁶.

Cuvintele „să scrie“ nu trebuiesc interpretate în sensul că însuși marele logofăt scria actul. Ca și în Țara-Românească, cel care îndeplinește acest rol este diacul sau gramaticul; logofătul dă numai directivele. Câteodată însă scrie chiar marele logofăt⁷: în cazul acesta, formula de cancelarie de mai sus reprezintă chiar realitatea.

Brzeski⁸, Bandini⁹ și Paul de Alep¹⁰ dau numai egalitatea

întâlnește și în unele documente muntene, cum e cel din 30 Iulie 1634: *нан глаголюн вел словоположник* (Ștefulescu, *Doc.* 464).

¹ Hurmuzaki, I, 2, 840.

² Bogdan, *Cinci doc.*, 52-4.

³ Astfel Neagoie pisar din primul document e arătat ca vel logofăt sau logofăt la: 1431 Februarie 6 (*Arh. ist.*, I, 122-3); 1433 Ianuarie 17 (*Surete*, I, 163-4); 1433 Februarie 26 (*Uricar*, XX, 96-7); 1434, Martie 18 (Kaluzniacki, 24-6); 1434 Aprilie 24 (Hurmuzaki, I, 2, 852). Mihail pisar din cel de al doilea poartă titlul de cancelar канцлару încă dela 1445 (6953) Noemvrie 26 (Uljanickij, 63-4), cf. documentul din 1447 Februarie 11 (Wickenhauser, *Moldava*, 61-2); 1449 Maiu 26 (Pârvan, *Alexândrel*, 117); 1449 August 3 (Nicolaescu, *Documente*, 100-3).

⁴ Vezi documentele din 1459 Aprilie 4 (Bogdan, *Doc.*, II, 268); 1468 Iulie 10 (Bogdan, *Doc.*, IV, 299); 1468 Iulie 17 (Hurmuzaki, XV, 67), cf. documentul din 1453 (Hurmuzaki, II, 2, 43).

⁵ Documentul din 1499 Iulie 12 (Bogdan, *Doc.*, II, 441).

⁶ Bogdan, *Doc.*, I, 31-4. Aceiași formulă întâlnim și în epoca anterioară. Vezi de pildă documentele din: 8 Martie 1407 (Meichisedec, *Huși*, 3-6); 1420 Aprilie 25 (Venelin 60-2); 1423 Februarie 17 (*Surete*, V, 1-2); 1434 Aprilie 24 (Hurmuzaki, I, 2, 852); 1443 Mai 28 (*Surete*, V, 115-6); 1452 August 12 (Nicolaescu, *Doc.* 105-8), etc.

⁷ Vezi, de pildă, documentul din 1408 (... рскою братиѣ логѣета: Melchisedec, *Roman*, 101-2).

⁸ *Vechile cronice*, p. 233.

⁹ p. 313-4.

¹⁰ Ed. Belfour, I, p. 75; cf. *Arh. ist.*, I, 2, 75.

logofăt = cancelar și spune că sunt trei dregători cu acest nume; interpolația lui Misail Călugărul descrie pe marele logofăt astfel: „giudecătoriu și alesătoriu de ocine, ispravnic pre o frunte de oameni de țară, ce sunt curteni și giudecătoriu tuturor cine-s cu strâmbătăți în țară și luător de seamă tuturor ispravnicilor ce sânt la curtea domnească”¹. După cum se vede, interpolatorul nu vorbește nimic despre atribuția principală, esențială, a marelui logofăt; el arată numai atribuțiile celelalte, pe care le-am putea numi subsidiare sau complimentare. Omisia se explică, credem, tocmai prin faptul că e vorba de atribuția principală: ea fiind cunoscută tuturor, interpolatorul nici nu s’a mai gândit s’o treacă². Miron Costin ne înfățișează descrierea cea mai completă a atribuțiilor marelui logofăt. Iată ce spune el: „Marele logofăt alias cancelariu”. Al acestui «officium» este de a purta sigiliul cel mare, de a subscri și de a esplica «privilegia» precum și decretele emanate (sic!) din divanul domnesc, dela care se transmit deadreptul la el toate judecățile despre proprietățile nobiliare ereditare, fiind a lui cădere juridică de a «decernere» în asemenea cazuri, mai făcând delimitațiuni teritoriale «ad aequalitatem» sau în persoană la fața locului sau prin al doilea logofăt, alias subcancelariu sau prin vreo slugă a sa credincioasă. Toți nobilii de țară, «nomine» curteni, se află sub direcțiunea marelui logofăt. Ca simbol al autorității sale, el poartă un toiag verde cu bule aurii-galbene. Acest oficiu e împrumutat dela împărații bizantini: «ὁ μέγας λογοθέτης din λόγος „et” φέρω adică purtător de cuvânt”³. Câteva amănunte noi despre atribuțiile marelui logofăt aflăm și dela Dimitrie Cantemir. El ni-l descrie în modul următor: Marele Logofăt pe care cu drept cuvânt îl poți numi supremul cancelar al țării; îi întrece pe toți ceilalți în cinste și demnitate (dregătorie); e președintele și conducătorul tuturor sfaturilor. El, cel dintâiu, propune celorlalți consilieri, subiectele asupra cărora din porunca domnului, au a se consulta; strângând părerile lor, raportează domnului hotărârea luată. Iar dacă e de cerut ceva domnului în numele tuturor boierilor, el singur arată dorința lor; de unde i s’a dat numele de logothetis. În afară de aceasta, el are dreptul de a hotărâni și de a decide pricinile de moși, de posesiuni și de servituțiile acestora. E mai mare peste curteni adică peste acei nobili al căror neam n’a ajuns încă la demnitatea

¹ Ed. Giurescu, p. 21, aparat.

² Fenomenul e mult mai frequent decât s’ar părea și se aplică în multe domenii. Despre o sumă de fapte esențiale ale vieții românești din trecut nu se vorbește în cronici și documente de loc sau numai incidental, întrucât ele erau cunoscute atunci *de toată lumea*. Vezi de pildă știrile privitoare la vechia noastră organizare financiară.

³ *Arh. ist.*, I, 1, 169.

dregătoriei. Semnul dregătoriei sale e o pecete mare cu lanț de aur ce atârna de gât; în mână poartă un toiag vâpsit cu aur”¹.

După cum se vede, atât Miron Costin cât și Cantemir ne prezintă pe marele logofăt ca cel mai de frunte dregător, având în afară de conducerea cancelariei și alte atribuțiuni. E întrebarea dacă aceste atribuțiuni (judecarea proceselor de moși, hotărnicirile și comanda asupra curtenilor) le avea el dela început sau ele s’au adaos treptat, pe măsură ce creștea importanța acestui dregător. Documentele cunoscute azi nu permit un răspuns mai precis decât în ceia ce privește *hotărnicirile*.

Constatăm într’adevăr pe marele logofăt ca boier hotarnic în anumite documente din secolul XV. Astfel, el „alege” și „înseamnă” hotarul morilor domnești din Târgul Siretului pe care Ștefan le confirmă mănăstirii Putna la 16 Martie 1490². Deasemenea, el hotărnicește împreună cu megiașii o bucată de loc din hotarul Tomeștilor, dăruită de Ștefan la 22 Ianuarie 1497 mănăstirii Voroneț³. Dar alături de logofăt, constatăm că și alți dregători pot fi însărcinați de domn cu hotărnicia satelor sau locurilor. Într’un document din 24 Noembrie 1492 se vorbește de o hotărnicie făcută de boierul Iațco-Hudici și de pitarul Dinga⁴. Unul din cei doi boieri cari hotărniciseră satele Vorona și Rușii era medelnicer (document din 1463)⁵. Într’alt document se vorbește de o hotărnicie a lui Todor Vascan, constatată ca stolnic la 27 Octomvrie 1452⁶. Dintr’un document din 8 Aprilie 1419 prin care Alexandru dăruiește celor doi fii ai lui Ștefan Borilovici, patru sate și o poiană, pentru slujba lor dreaptă și credincioasă, aflăm că „hotarul acelor sate este pe unde le-a făcut hotar pan Șandrișor și pan Ibaș ceașnic. (А хотар тѣмъ селамъ поколѣ имъ оучинна хотаръ панъ шандришоръ и пан

¹ *Descriptio Moldaviae*, p. 77-78.

² Bogdan, *Doc.*, I, 428-9.

³ *Ibid.*, II, 99-101. — Din secolele următoare cunoaștem deasemenea câteva documente din care se vede rolul pe care-l avea marele logofăt la hotărnicii. Într’unul din ele, cu data de 18 August 1649, privitor la o pricină de hotare între Vasile Corlat uricariul și răzășul Oancea, domnul spune: „pentru acesta lucru încă am dat domnia mea învățătură a cinstitu și credincios boiarinul domniei mele Toderășco logofătul cel mare să trimiță omul dumisale acolo să socotească acea pricină de hotare (*Surete*, III, 93). Așadar logofătul își trimitea omul său, care era adesea chiar vtori logofăt, să facă cercetările la hotărniciri. Cei cari hotărniceau comunicau, după terminarea operațiunii, isprava făcută. Așa fac de pildă hotarnicii satului Criveștii, la 1642 (*Surete*, III, 252). Pentru hotărniciri făcute de vtori logofăt vezi documentele din 1641 August 16 (*Surete*, III, 238); 1644 Mai 3 (*Surete*, III, 158); 1672 Aprilie 20 (*Surete*, IV, 236-7); 1671 Mai 2 (*Surete*, IV, 285 cf. p. 286-7).

⁴ Bogdan, *Doc.*, I, 509-511.

⁵ *Ibid.*, p. 78.

⁶ Uljanickij 77-8. — Pentru dată vezi Pârvan, *Alexândrel*, 120.

наших чашникъ)¹. Aşadar hotărnicia nu e o atribuţie exclusivă a logofătului; ea poate fi îndeplinită, după porunca domnească, şi de oricare alt dregător.

În ce priveşte comanda asupra curtenilor şi judecarea proceselor pentru proprietăţi, documentele cunoscute azi nu ne dau răspunsul la întrebarea pusă mai sus.

Rangul ierarhic. Deasemenea e greu de dat un răspuns sigur în ce priveşte rangul ierarhic al logofătului în secolele XIV şi XV. Picot şi Bengescu afirmă că sub Alexandru cel Bun, primul dregător al statului era vornicul de Suceava, logofătul fiind inferior acestuia². Am arătat mai înainte, discutând rangul ierarhic al vornicului moldovean, că se poate susţine această părere. E posibil ca în secolele XIV şi XV, vornicul iar nu logofătul să fi fost fruntaşul dregătorilor. Motivele care îndreptăţesc această presupunere, le-am arătat mai înainte p. 87; socotim deci că nu e necesar să le expunem încă odată aci.

Subalternii. Marele logofăt avea sub el un logofăt al doilea sau vtori logofăt, un treti logofăt (sau al treilea) şi mai mulţi diaci sau gramatici. Un Vulpaş subcancelar (подкацлерю) ţine locul marelui logofăt în documentul din 13 Martie 1458. Lui îi porunceşte domnul să „scrie“ şi să atârne pecetea³. Un Toader «втори словоположителъ» (al doilea logofăt) se întâlneşte într-un document din 17 Februarie 1502⁴. Despre un «vtori logofăt» se pomeneşte şi în discursul lui Luca Cârje către regele Sigismund al Poloniei (1523)⁵. Logofătul al doilea era ajutorul imediat al marelui logofăt; când acesta lipsea de la curte, el îi ţinea locul şi îi îndeplinea atribuţiile⁶. Pe treti logofăt nu-l găsim menţionat în documentele secolului XV; credem însă că el exista de pe atunci. Prima ştire despre acest subaltern o avem la Brzeski⁷.

¹ *Arch. ist.*, I, 1, 110.

² p. 78-80.

³ Bogdan, II, 262. — Scriitor e Iliuş.

⁴ Bogdan, *Doc.*, II, 193, cf. p. 219-21.

⁵ *Arch. ist.*, I, 1, 10.

⁶ Astfel, de pildă, în secolul XVII când vel logofătul trebuia să iscălească actele ieşite din cancelaria domnească, dacă el era împiedecat s'o facă, îl înlocuia vtori logofăt. Într-un document din 22 Septembrie 1630 se spune: „Fiind vel logofătul bolnav şi absent, eu Pavel vtori logofăt am iscălit”, (сѣи вел логѣт болѣн и не зде аз павел втори логѣт искал: *Surete*, II, 298-9.) Într-altul din 1620 Aprilie 13: „În lipsa credinciosului Dumitru Ştefan vel logofăt la curtea din Țara Leşască, eu Pătraşco Başotă am iscălit” (*Surete*, II, 256-7; traducerea lui Ghibănescu, *ibid.*, 258, are greşit: Pătraşco Başotă, *vel logofăt*). Cf. documentul din 1609, Noembrie 17 (*Surete*, II, 266).

⁷ Vechile cronice p. 233; un „Andrei treti logofăt” în documentul din 4 August 1583 (*Cuvente* I, 48); „Istratie al treile logofăt”, martor la o vânzare într-un document din 1631 Martie 29 (Bianu, *Doc.*, 179); Dumitru Buhuş logofăt al treilea la 21 Iulie 1632 (*Ibid.*, 206); cf. *doc.* din 21 Noembrie 1632 (*Surete*, II, 114).

Scriitorii documentelor poartă diferite nume: diaci, gramatici, pisari¹. Cel mai întrebuițat este cel de *diac* (în special în epoca lui Ștefan cel Mare), apoi acela de *gramatic* și în rândul al treilea cel de *pisar*. Foarte adesea însă, ca și în Muntenia, acești scriitori de documente nu poartă niciun titlu. Ei își pun numai numele de botez și arată că au scris actul².

Cele trei denumiri, pisari, diaci, gramatici, date scriitorilor de documente, nu corespundea la o deosebire de atribuții și

¹ Aci e locul să se discute cuvântul *procelnic* care a fost tradus de Hașdeu prin *gramatic*, așa dar asimilat cu celelalte trei nume. În documentele din timpul lui Alexandru cel Bun apare printre martori un boier Stoian Procelnic care câteodată e numit simplu Procelnic. Forma cea dintâi, cuprinzând și numele Stoian, se găsește în următoarele documente: 1404 (Hurmuzaki, I, 2, 826), 1407 (*ibid.*, 827-8); 1407 Martie 8 (Melchisedec, *Huși*, 3-6); 1410 Septembrie 22 (*Arh. ist.*, I, 2, 12); 1412 Aprilie 5 (Hurmuzaki, I, 2, 832); 1420 Aprilie 25 (Venelin, 60-62). Forma cea de a doua „Procelnic”, se găsește în documentele următoare: 1410 Iunie 28 (*Surete*, I, 195-7); 1421 (Hurmuzaki, I, 2, 514); 1423 Martie 12 (*Surete*, I, 199-200); 1423 Martie 31 (*Surete*, I, 21-3). Ce însemnează cuvântul Procelnic? Hașdeu l-a tradus, după cum am spus, prin gramatic (*Arh. ist.*, I, 2, 12), iar Picot și Bengescu îl consideră tot una cu logofătul (o. c., p. 80). Ghibănescu în lista de dregători pe care a publicat-o în *Uricariul* XVIII îl trece odată la un loc ca diacul, gramaticul și pisarul, așa dar îl asimilează acestora (p. 526); pe urmă însă îl așează printre boierii fără titluri sau cu titluri nesigure. În asemenea condiții, e greu de știut care e adevărata părere a dumsale. Kaluzniacki afirmă că procelnic înseamnă în latinește lector; intrucât însă această funcție nu e constatată în Moldova, el îl consideră ca *nume de persoană* (Hurmuzaki, I, 2, 827 nota 2). De această ultimă părere e și I. Bogdan care trece pe Procelnic în indicele documentelor lui Ștefan, printre numele de persoană. Ne raliăm la părerea acestor doi din urmă și considerăm cuvântul *Procelnic* ca un nume de persoană. Credem că pe zisul boier din vremea lui Alexandru îl chema Stoian Procelnic, după cum alții de pildă, se numeau: Stanislav Rotampan, Balița Bârlici, Bratul Straovici (documentul din 1404 în Hurmuzaki, I, 2, 826), etc.—. Un argument în sprijinul acestei păreri, neobservat până acum, îl formează documentele în care se dă numai numele *Procelnic*. Dacă acest cuvânt ar însemna un titlu de dregătorie, ca vistiernic, spătar, logofăt, e inexplicabilă atunci lipsa numelui de botez (Stoian) a acestui dregător. În documentele noastre — afară de foarte rari excepții (vezi documentele din 1454, August 25 și 1459 Aprilie 4 (respectiv Orest Popescu p. 8-9 și Bogdan, *Doc.*, II, 268), nu se dă numai titlul dregătoriei, fără să se indice și persoana care-l poartă; contrariul însă, adică indicarea persoanei, fără titlul dregătoriei se întâlnește în schimb adeseori. Dacă Procelnic e un nume de persoană cum am admis, atunci menționarea lui în documentele de mai sus e cu totul naturală. Diacul pune pe Procelnic între boierii martori, după cum pusese și pe alții cu numele Negru, Dan, Isaia, Stan, Budul, Corlat, etc. (vezi de pildă documentul din 1421, Hurmuzaki, I, 2, 514).

² Vezi de pildă documentul din 1423 Februarie 17 (*Surete*, V, 1-2); 1428 Aprilie 15 (*Uricar*, XVIII, 1-2); 1434 Aprilie 24 (Hurmuzaki, I, 2, 852); 1442 Martie 8 (*Arh. ist.*, I, 1, 74-5), etc.

rang ierarhic ci aveau valoare egală, designând una și aceeași categorie de scriitori¹. Dovada se poate face urmărind diferitele titluri purtate de același scriitor. Să luăm de pildă cazul lui Vulpaș. Acesta e numit *gramatic* în documentul din 26 Maiu 1449². Peste 4 ani, la 20 Iulie 1453 are titlul de *pisar*³ și tot astfel e numit el și la 15 Iunie 1456⁴. La 12 Aprilie 1458 e *diac*⁵; același titlu îl poartă și la 8 Decembrie 1466⁶. În sfârșit peste 4 ani la 1 Aprilie 1470 e numit din nou *gramatic*⁷, titlu pe care-l avusese la început, în 1449⁸. Așadar Vulpaș are succesiv următoarele denumiri: gramatic, pisar, diac, gramatic. Trebuie să admitem că ele aveau valoare egală căci altfel e inadmisibil ca, la sfârșitul carierei, Vulpaș să-și reia vechiul titlu din tinerețe. Dacă însă diac, pisar, gramatic înseamnă același lucru, atunci această alternanță e perfect explicabilă. Ea înseamnă în cazul acesta numai o simplă variație formală, iar nu una de atribuții sau ierarhică. Un alt scriitor, Tudor poartă succesiv titlurile de gramatic⁹, diac¹⁰, pisar¹¹, deci în altă ordine decât Vulpaș. E o nouă dovadă că aceste titluri nu corespundeau vreunei gradații ierarhice, ci designau una și aceeași categorie de subalterni.

Numărul acestor scriitori de documente era relativ ridicat. Într'un document din 27 Octombrie 1452¹², ultimii dintre martori sunt „scriitorii noștri Pan Toader Prodan și Dobrul și Cârstea și Vulpaș”. La aceștia patru trebuie să se adauge și scriitorul actului care e Stefco pisarul¹³. Într'alt document din 15 Iunie 1456, lista de martori se termină deasemenea prin „pisarii noștri: pan Toader Prodan, și Dobrul și Cârstea și Vulpaș și Soliman și ceilalți toți”. Stefco scrie actul¹⁴. Cons-

¹ I. Bogdan, *Doc.*, II, 589, dă egalitatea grămătică=diaci.

² Pârvan, *Alexândrel*, 117.— Pentru acest Vulpaș vezi și Nicolaescu, *Doc.* 121-2, notița.

³ *Ibid.*, 123.

⁴ Hurmuzaki, II, 2, 669-670.

⁵ Bogdan, *Doc.*, I, 9-11.

⁶ *Ibid.*, 113.

⁷ *Ibid.*, 146.

⁸ Faptul că Vulpaș poartă în 1458 Martie 15, titlul de subcancelar nu schimbă raționamentul nostru.

⁹ Doc. din 1442 Mai 8 (*Arh. ist.*, I, 1, 123); 1443 Mai 28 (*Surete*, V, 115-6).

¹⁰ Doc. din 1445, Februarie 18 (*Uricar*, XI, 57-9); 1445, Aprilie 5 (*Uljanickij*, 66-7).

¹¹ Doc. din 1452, Decembrie 21 (Pârvan, *Alexândrel*, 121); 1456 Iunie 15 (Hurmuzaki, II, 2, 669-70).

¹² Pentru dată vezi Pârvan, *Alexândrel*, 120. Data 1451 din *Uricar* e greșită, cf. *Uljanickij*, 77-8.

¹³ *Uljanickij*, 77-8; *Uricarul*, XI, 72-4, are lectura greșită: „scriitorul nostru”.

¹⁴ Hurmuzaki, II, 2, 669-70. cf. *Uljanickij*, 86-88.

tatăm așadar pomeniți 6 pisari, în afară de „ceilalți toți”. Adăogându-i și pe aceștia, credem că numărul de 10 diaci nu e exagerat pentru cancelaria dela începutul domniei lui Ștefan. Pentru redactarea actelor latinești trebuie să fi fost un diac special printre aceștia zece. În timpul lui Ștefan, întâlnim un „Gregorius literatus” care trimetea domnului scrisori în latinește¹. E posibil să fi fost și un diac pentru limba turcă: Soliman din documentul de mai sus ni se pare că era indicat pentru rolul acesta. Desigur, cancelaria moldoveană, ca și cea munteană, n'a avut la început în secolul XIV, numărul de diaci și organizarea pe care o constatăm în timpul domniei lui Ștefan. Ca orice instituție, ea a mers dezvoltându-se: s'au stabilit anumite practici de cancelarie, formularul documentelor a devenit mai precis, cu un cuvânt cancelaria domnească s'a dezvoltat paralel cu dezvoltarea generală a țării.

Veniturile. Cele ce am spus în privința aceasta despre logofătul muntean, se aplică și celui din Moldova. Cancelaria domnească de aci lua și ea o sumă anumită pentru actele pe care le emitea, sumă care varia probabil după sigiliul ce se aplica² și după felul actului. Nu ni s'au păstrat însă, sub acest raport, știri din secolul XV. Cunoaștem numai un document din 26 Iulie (1604) și acela nu ne dă de cât o vagă idee de veniturile logofătului și ale diacilor. În zisul document se arată cheltuiala pe care au făcut-o „ficioii lui Iosif din Munteani” cu prilejul unei judecăți pentru stăpânirea satului Munteani. Ea e repartizată în felul următor: ...5 taleri ferie marelui logofăt... 1 ug ispisoaace... taleri am dat uricarului Băseanul... un cal marelui logofăt, de 20 de taleri pentru această nevoie și o iapă logofătului fiindcă a făcut ispisoaace de mărtorie...³. Din acest document se vede că una din părți «ficioii lui Iosif» dă logofătului și subalternului său uricarul, pentru facerea ispisoaacelor atât bani cât și plată în natură (cai). Nu se precizează însă cât anume se plătea pentru un ispisoc, cât pentru un hrisov⁴. Rămâne ca noi documente să aducă mai multă lumină în privința aceasta⁵.

¹ Hurmuzaki, XV, 77.

² În cancelaria din timpul lui Ștefan, se întrebuințau trei feluri de peceti domnești: pecetea mare, mijlocie și mică. Vezi Bogdan, *Doc.*, la descrierea fiecărui document, în parte.

³ *St. și Doc.*, XI, 48.

⁴ Într-un document cu data 1 Maiu 1648, privitor la o vânzare de moșie, se spune că prețul vânzării este de „optu galben și un leu de zapis, bani de argint”. (*Surete*, III, 51-2). Cum însă acest zapis nu provine din cancelaria domnească (cumpărătorul urmează „să-ș facă și ispisoc domnescu”) nu știm decă taxa arătată mai sus „un leu de zapis” se potrivea cu acea oficială.

⁵ Se lua *gloabă* pentru actele false: dovadă cazul din 1631 când un călugăr falsificând un uric, a fost „prădat” sau globit pentru fapta sa. (*Arh. ist.*, I, 1, 106).

Un alt izvor de venit îl constituiau și hotărnicirile pentru executarea cărora, logofătul primea o anumită sumă. Un document din 18 Noembrie 1642, așadar posterior epocii de care ne ocupăm, dar care poate arunca lumină și asupra ei, ne dă oarecare lămuriri în această privință. E vorba de cheltuielile făcute cu prilejul unei hotărnicii: „Așijderea și din ce au cheltuit la dumnealui logofăt cel mare pentru stâlpiri și la noi cibotile noastre...” spune vornicul de gloată hotarnic, fără să precizeze însă ce anume sume s'au primit¹.

Dimitrie Cantemir ne spune despre veniturile marelui logofăt următoarele: Pe când Moldova era înfloritoare, [logofătului] îi era dată administrarea [cetății] Moncastron, care azi se cheamă Akkerman; după ce ea însă a fost luată dela Moldova de către Turci, i s'a dat drept plată dijma ținutului Cernăuților². Documentele secolului XV, cunoscute azi, nu permit o verificare a acestei afirmări. Ele nu ne spun nimic despre acest drept al logofătului de a administra Cetatea-Albă și de a se folosi de veniturile pe care le producea o atare administrare³. Nu știm deci dacă acest drept a existat sau nu. Afirmatia lui Cantemir trebuie privită cu rezervă, rămânând ca să fie dovedită pe cale documentară. Rezerva e cu atât mai justificată, cu cât *Descriptio Moldaviae*, pe lângă informația exactă și de primul ordin pe care ne-o dă, cuprinde și inexactități sau erori⁴.

Originea. Între logofătul moldovean și cel muntean se constată o foarte mare asemănare: ambii au aceeași atribuție principală și poartă același nume. Această asemănare se explică, credem, printr'o influență exercitată de Muntenia, formația politică mai veche, asupra Moldovei care s'a constituit mai târziu ca stat. O influență directă bizantină ni se pare exclusă; ea neexercitându-se asupra Țării Românești, cu atât mai puțin se poate admite aceasta pentru Moldova care era și mai îndepărtată de Bizanț.

¹ *Surete*, III, 123-4.

² *Descriptio Moldaviae*, p. 78.

³ Nici Miron Costin, nu ne spune nimic în privința aceasta.

⁴ Giurescu, *Cursul Descr., Mold.*, p. 543-4. (Corespunde paginilor 139-140 din partea a doua.)

VISTIERUL

Tara-Românească. Vistierul e constatat documentar, pentru întâia dată, la 8 Ianuarie 1394 în hrisovul privitor la donațiile făcute de Mircea mănăstirii Cozia. Printre martori figurează doi vistieri: protovistierul Popșor și vistierul Șerban¹. A doua oară îl întâlnim în documentul din 11 Maiu 1409: alături de Șerban vistierul din documentul precedent, apare unul nou, Manciu². La 28 Martie 1415 găsim în lista de martori, între alții și pe „protovistierul Popșor“³. La 10 Iunie acelaș an întâlnim pe vistierul Micul⁴ și de aci înainte vistierul figurează în mod obișnuit printre martorii actelor domnești.

Numele. În majoritatea documentelor slave, el poartă numele de vistier sau vistiernic (висти́ръ, висти́рникъ). În unele din ele i se dă titlul de protovistier (прото̀висти́ръ)⁵ care nu înseamnă însă mai mult decât vistier. Dovada o avem în alternanța acestor două titluri aplicate aceluiaș personaj. Mihail e „protovistier“ la 17 Maiu 1421⁶, vistier la 21 Noemvrie acelaș an⁷, iar în 1424 Noemvrie 10⁸ are din nou titlul de protovistier. Cele două titluri nu corespund așa dar la o deosebire ierarhică. În documentele latinești e numit thesaurarius⁹.

¹ Nicolaescu, *Aldea*, p. 6, nota.

² Miletić, 119-121.

³ Bogdan, *Un chrisov*, 110-111.

⁴ *Ibid.*, 112-4.

⁵ Documentele din 1394 Ianuarie 8 (Nicolaescu, *Aldea*, p. 6 nota); 1415 Martie 28 (Bogdan, *Un chrisov*, 110-111); 1421 Mai 17 (Bogdan, *Brasovul*, 10); 1424 Noemvrie 10 (Bogdan, *Brasovul*, 24); 1437 August 13 (Venelin, 78-9); 1493 Iunie 3 (Ștefulescu, *Tismana*, 200-1); 1496 August 1 (Miletić, 135-7); 1498 Aprilie 15: прото̀висти́рник (Miletić, 138).

⁶ Bogdan, *Brasovul*, 10.

⁷ *Ibid.*, 13.

⁸ *Ibid.*, 24.

⁹ Document din 1460 Martie 2 (Bogdan, *Brasovul*, 326); 1507 Decemvrie 3 (*Ibid.*, 354-5).

Atribuțiile. Numele latinesc al acestui dregător ca și cel greco-slav ne arată care îi erau atribuțiile: Vistierul avea în grija lui tezaurul sau vistieria țării. Mai mult însă decât atâtă nu ne spun documentele secolului XV. Del Monte ni-l descrie astfel: „Marele vistier este șeful vistieriei (camerae); dregătorie mare și foarte avantajoasă. Slujba lui este: să numere și să sigileze toți banii aduși, să-i dea cui sunt de dat, să primească chitanțe și să dea socoteală, acuma principelui iar mai înainte senatului (divanului); să facă provizii de postavuri, mătăsării, stofe aurite,.....de purpură, etc. și de zibeline și alte blăni prețioase, atât pentru principe, cât și pentru daruri. Tot de el depinde a muta impozitele obișnuite de la un sat la altul”¹. Această descriere ne arată că vistierul cumula două atribuțiuni: 1) El era pe de o parte administratorul financiar al țării 2) pe de alta „vistierul” domnesc în sensul etimologic al cuvântului. În cea dintâi calitate, el primea sumele de bani ce se strângeau din țară, făceau plățile necesare, ținea socotelile și repartiza impozitele. În cea de a doua, el avea grijă să aprovizioneze curtea domnească cu vesminte, stofe, blănuri prețioase. Această a doua atribuție se apropie de înțelesul primar, etimologic al titlului de vistier. (gr. βεστιαριον din lat. vestis haină).

Rangul ierarhic. Cel dintâi document în care apare vistierul, hrisovul din 8 Ianuarie 1394, menționează doi dregători de acest fel. Primul, protovistierul Popșor, ocupă locul al 11 în lista de martori mireni, având înaintea lui pe Stănilă banul și 9 boieri fără titlu. Cel de al doilea, Vistierul Șerban urmează imediat lui Popșor, are așa dar locul al 12-lea². În hrisevul din 11 Maiu 1409³ în care apar deasemenea doi vistieri, observăm o situație asemănătoare. Primul, Șerban, ocupă locul al cincilea în lista de martori, având înaintea lui pe ban și trei boieri fără titluri. Cel de al doilea, Manciu, e însă ultimul în lista de martori⁴. În documentul din 28 Martie 1415 protovistierul Popșor e al treilea pe lista de martori, având înaintea lui dintre dregătorii arătați prin titluri, iarăși numai pe ban⁵. În documentele care urmează, locul vistierului nu este fix. Uneori vine după logofăt, având la rândul-i, după el pe spătar. Aceasta în special de pe la 1480 înainte, nelipsind însă nici în epoca anterioară⁶.

¹ *Mag. ist.*, V, 53, cf. traducerea dela p. 43. — Înțelesul termenului *tabinos* ne este necunoscut; bănuim însă că înseamnă o anumită stofă. Du Cange nu-l menționează.

² Nicolaescu, *Aldea*, p. 6, nota.

³ Miletič, 119-121.

⁴ Se exceptează logofătul care potrivit practicei de cancelarie amintite mai sus, era trecut în mod obișnuit la finele documentului.

⁵ Bogdan, *Un chrisov*, 111-112.

⁶ Vezi documentele din 1415 Iunie 10 (Bogdan, *Un chrisov*, 112-4); 1421 Noemvrie 10 (Bogdan, *Brasovul*, 24); 1431 Ianuarie 30 (ibid., 1472, Aprilie 3: spătarul însă nu-i trecut printre martori (Venelin, 111-112); 1482 Iulie 13 (Lapedatu, *Vlad*, 71); 1483 Iunie 1 (Venelin, 124-6); 1483 Iunie 5 (*Arch. ist.*, I, 1, 37); 1485 Aprilie 5 (Ștefulescu, *Doc.*

Alteori spătarul e așezat înaintea vistierului, mai cu seamă până la 1480¹. În general, afară de unele excepții, în parte explicabile², vistierul e citat înaintea paharnicului, stolnicului, comisului și postelnicului. El ocupă așadar locul al patrulea, după ban, dvornic și logofăt, loc pe care-l împarte adeseori cu spătarul. Acești doi dregători aveau, se pare, în secolul XV, același rang ierarhic. În locul al patrulea îl arată și Del Monte³ ceiace dovedește că vistierul și-a păstrat rangul ierarhic până în secolul XVII.

Dregătoria de mare vistier era unică. Afară de trei documente pe care le vom analiza mai jos, toate celelalte arată numai câte un singur mare vistier în funcție. Cele trei documente care fac excepție sunt: unul din 8 Ianuarie 1394, altul din 1409, al treilea din 3 Decembrie 1507. În cel d'întâi găsim pe protovistierul Popșor și îndată după dânsul pe vistierul Șerban. E posibil ca acesta din urmă să fi fost vistier al doilea, Popșor fiind vel vistier. Deasemenea se poate ca Șerban să fi ieșit din funcție și diacul să nu-i fi adăogat particula lămuritoare. Aceleași ipoteze se aplică și celui de al doilea document, din 1409, în care întâlnim pe Șerban și pe Manciu. În cel de al treilea document, întâlnim un „Kalothe thesaurarius” ocupând locul al 11 în lista

26); 1489, Mai 22 (Lapedatu, *Vlad*, 73); 1491, Septembrie 3 (Venelin, 29-30; 1492, Mai 6 (Lapedatu, *Vlad*, 74); 1492, Iulie 9 (Filitti, *Arhiva*, 18); 1493 Aprilie 10 (Ștefulescu, *Tismana*, 198-200); 1494 Februarie 16 (Filitti, *Arhiva*, 201); 1495 Iunie (Ștefulescu, *Doc.* 37-8); 1499 Iunie 15 (Venelin, 133-4); 1500 Aprilie 23 (Ștefulescu, *Doc.* 42-3).

¹ Vezi documentele din 1422 Octombrie 23 (Bogdan, *Brasovul*, 17); 1420-31 (Ștefulescu, *Tismana*, 177-8); 1437 August 10 (*St. și Doc.*, VII, 46-7); 1437 August 13 (Venelin 78-9); 1439 Sept. 8 (*Arh. ist.*, I, 1, 84-5); 1441 Iunie 30 (Venelin 87-9); 1447 August 8 (*St. și Doc.*, V, 169); 1451 August, 1 (Filitti, *Arhiva*, 16); 1451 (Miletić 123-4); 1456, Aprilie 15 (*Arh. ist.*, I, 1, 142); 1467 Ianuarie 15 (Miletić, 125); 1471 Ianuarie 25 (Venelin 95-6); 1483 Ianuarie 17 (Lapedatu, *Vlad*, 71); 1487 Noiembrie 27 (Ștefulescu, *Doc.* 29); 1488 Aprilie 1 (Lapedatu, *Vlad*, 72); 1489 Octombrie 2 (Ștefulescu, *Tismana*, 196-7); 1490 Iulie 26 (*Arh. ist.*, I, 1, 6-7); 1505 Iunie (Nicolaescu, *Doc.* 231-4).

² Documentul din 1431 Noiembrie 17 (Nicolaescu, *Doc.*, 209-11), are pe Vlaicu stolnic și Barbul paharnic înaintea lui Stanciu vistier; se pare însă că acest Stanciu era vistier al doilea: vezi mai jos p. ; 1439, August 2 (Ștefulescu, *Tismana*, 181-3) Șerban vistierul are înaintea lui pe Dimitrie spătar și pe Semen stolnic. Intrucât Șerban era vistier de puțin timp (în 1437 August 13 e Coico protovistiar, Venelin, 78-9), în timp ce Semen era stolnic vechi (e constatat în 1432 Ianuarie 20: Hurmuzaki, I, 2, 573-4), de aceea diacul trece pe acesta din urmă înainte: 1460 Martie 2 (Bogdan, *Brasovul*, 326): Alb thesaurarius e înaintea logofătului, spătarului și celorlalți dregători; 1468 Maiu 18 (Ștefulescu, *Doc.*, 118), Deatco stolnicul e înaintea vistierului; 1493 Iunie 3 (Ștefulescu, *Tismana*, 200-1) Tudor protovistier are înaintea lui pe Danciu comis. Aceasta se explică însă prin importanța personală a lui Danciu care era unul din frații Craiovești.

³ *Mag., ist.*, V, 53.

de martori și un „Alb thesaurarius“ în locul al 15-lea¹. Cel din-tâi, Calotă, revine ca martor atât în documente anterioare² cât și posterioare³; el era probabil vistierul în funcție. În privința celui de al doilea, chestiunea e mai dificilă. Găsim un „Alb thesaurarius“ într'un document din 2 Martie 1460⁴; credem însă — din cauza intervalului între cele două date — că nu e tot una cu Alb vistierul din 1507. Se mai întâlnesc în documentele anterioare și alți doi dregători cu același nume: e Alb spătarul din 1460⁵ care apare cu aceiași dregătorie și în documentul din 20 Aprilie 1496⁶. E deasemenea Alb comisul pomenit în documente între 5 Aprilie 1485⁷ și 1 Aprilie 1488⁸; el devine pe urmă stolnic (documentele din 11 Septembrie 1489⁹ — 1496 Aprilie 20¹⁰). Nu avem dovezi spre a-l identifica pe Alb vistierul din 1507 cu unul din acești doi omonimi ai săi. Se pot face însă și asupra lui cele două ipoteze formulate pentru Manciuul din 1409. E posibil adică să fi fost sau vtorii vistier sau biv vel vistier. Oricum ar fi, numai pe baza acestor trei cazuri, nu se poate afirma că exista în secolul XV un al doilea mare vistier. Documentele, în marea majoritate a lor, nu ne arată, după cum am spus, decât un singur dregător de acest fel.

Subalternii. Marele vistier avea sub ordinele lui mai mulți subalterni. În primul rând venea vistierul al doilea sau vtorii vistier, apoi vistierul al treilea sau treti vistier. Nu-i găsim menționați nici pe unul nici pe celălalt în listele de martori ale documentelor din secolul XV, deoarece în general, în aceste liste nu se treceau decât marii dregători. Subalternii erau cuprinși în cuvintele „boieri mici“ din formula de încheiere „credința tuturor boierilor noștri mari și mici“ care se întâlnește mai rar în documentele muntene, foarte des însă în cele mol-

¹ Bogdan, *Brașovul*, 354-5.

² Documente din 1505 Iulie 2 (Ștefulescu, *Doc.*, 59); 1504 Noemvrie (Miletič, 141-5); 1504 Iunie 12 (Miletič, 143).

³ Documente din 1508, Noemvrie 11 (Ștefulescu, *Doc.*, 61-2); 1508 Decemvrie 23 (*ibid.*, 63, cf. *Sursele*, I, 321).

⁴ Bogdan, *Brașovul*, 326.

⁵ Miletič, 128-9.

⁶ Lapedatu, *Vlad*, 76.

⁷ Ștefulescu, *Doc.*, 26. Vezi doc., din 1487 Iulie 31 (Lapedatu, *Vlad*, 72); 1487 Noemvrie 27 (Ștefulescu, *Doc.*, 29); 1488 Februarie 4 (Lapedatu, *Vlad*, 72).

⁸ Lapedatu, *Vlad*, 72.

⁹ Miletič, 131-3. Vezi doc. din 1489 Octomvrie 2 (Ștefulescu, *Tismana*, 196-7); 1490 Iulie 26 (*Arh. ist.*, I, 1, 6-7); 1491 Septembrie 3: cu lectura greșită „Ană“ în loc de Albu (Venelin, 129-30); 1492 Mai 6 (Lapedatu, *Vlad*, 74); 1492 Iulie 9, (Filitti, *Arhiva*, 18); 1493 Aprilie 10 (Ștefulescu, *Tismana*, 198-200); 1494 Februarie 16 (Filitti, *Arhiva*, 201); 1495, Aprilie 19 (Lapedatu, *Vlad*, 76), 1495 Iunie (Ștefulescu, *Doc.*, 37-8), etc.

¹⁰ Lapedatu, *Vlad*, 76.

dovene. Aceasta însă nu înseamnă că ei nu existau în secolul XV. — Corespunzători diacilor sau gramaticilor din cancelaria domnească erau *logofeții de vistierie*. Nici pe aceștia nu-i găsim pomeniți în documentele secolului XV; cu toate acestea, trebuie să admitem în mod necesar existența lor. Din raportul lui Del Monte aflăm că erau trei logofeți de vistierie. „Fiecare dintre ei primește cele ce sunt de primit și le scrie; dă cele ce sunt de dat și le scrie. Lucrează pe rând, unul după altul, fiecare câte o lună”¹. Am întâlnit asemenea logofeți de vistierie într’un document din 1620 privitor la o iertare de rumânie. Printre martori sunt și „Sima și Radul logofeții de vistierie” (сѣма і радѣа логѣицѣи вѣ кнѣтѣи.)². Într’un zapis din 27 Septembrie 1629, privitor la o vânzare de vie, e trecut ca martor „Dumitru logofet ot visterie”³. În afară de logofeții de vistierie, e probabil să mai fi existat și alți subalterni mai mici, așa cum se constată mai târziu⁴. În privința lor însă nu avem știri: nici documentele, nici izvoadele narrative nu ne spun nimic.

În sate era o categorie de locuitori numiți *vistieri* sau *vistiernice* care ascultau de marele vistier. Într’un zapis de vânzare din 1626-7 se spune că martori „a fost oameni bone de sato de Săcoiani anome Nechifor vest[ierul] și Toma vest[ierul] și O[n]ciul vest[ierul]”⁵. Un document din 1673 ne vorbește de *vistierniceii* din Bălțați și Faurei cari alcătuiau o *ceată*. Se spune: „Dumitru, Nistor.... și alți *cetași vistierniceii* toți”⁶. Despre acești *vistieri* din sate sau *vistiernice*, Del Monte ne spune următoarele: „Vistierul cel Mare are sub sine Vistierniceii, în țară, care trebuie să-i dea daruri, să meargă la război și să plătească impozite”⁷. Ei constituiau așadar o breaslă, întocmai ca și postelniceii, spătăreii, comișeii, având o organizare militară, pe cete.

Veniturile marelui vistier nu pot fi determinate, pentru epoca veche, deoarece ne lipsește cu totul informația. Suntem deci reduși la ipoteze. E probabil ca în afara darurilor pe care le primea dela subalterni (vezi mai sus), el să fi avut și o parte anumită din sumele de bani ce se strâneau din țară.

Originea. Numele acestui dregător, ca și acela al logofătului, ne îndreaptă spre Bzanț. La curtea imperială de acolo, se afla, în secolul IX, un demnitar numit *ὁ πρωτοβεστιάριος* care avea în grija sa „vestiarul” particular al Împăratului. (οἰκειαχὸν βεστιά-

¹ *Mag. ist.*, V, 53.

² Ștefulescu, *Doc.*, 405, Idem, într’un document asemănător din aceeași zi (*ibidem*, 413).

³ Bianu, *Doc.*, 166.

⁴ Fotino, III, 482; trad. Sion, III, 280.

⁵ *Ibid.*, 143.

⁶ Giurescu, *Cursul Descriptio Moldaviae*, 282-3.

⁷ *Mag. ist.*, V, 54.

ριον)¹. Acest vestiar, după cum îl arată numele, constituia garde-roba privată imperială și în acelaș timp, era probabil și un tezaur². Scrierea „De officiis“ din secolul XIV, pune pe *protovestiar* printre cei mai înalți demnitari bizantini, în locul al 6 lea, între panhipersevast (ὁ πανυπερσεβαστος) și marele duce (ὁ μέγας δούξ)³.

Dela Bizantini, titlul a fost împrumutat atât de Sârbi cât și de Bulgari. La cei dintâi, el se întâlnește curând după 1300 și designează, ca și la noi, pe șeful întregii organizații financiare a țării, pe «ministrul de finanțe» cum spune Jireček⁴. Protovestiarul sârb purta și titlul de „kaznac“ sau „veliki kaznac“ (în documentele latinești „comes camerarius“). În epoca lui Ștefan Dușan, titlul obișnuit e însă cel b'zantin „protovestiar“⁵. La Bulgari găsim deasemeni un dregător cu acest titlu⁶. Materialul documentar redus care se cunoaște nu ne dă însă nici o indicație asupra atribuțiunilor lui. Jireček arată ca «ministru de finanțe» bulgar pe logofăt; despre atribuțiunile protovistierului nu spune nimic⁷. E greu de precizat drumul pe care a ajuns la noi denumirea de protovistier și modelul care s'a avut în vedere în Țara Românească la întemeierea acestei dregătorii. Ni se pare mai probabilă o influență sârbă, deoarece într'acolo ne îndreaptă studiul altor dregători ca logofătul, vornicul, paharnicul. Cu toate acestea, nu e exclus și un împrumut dela Bulgari. Observăm încă odată că nu poate fi vorba de precizie matematică în aceste probleme de influențe culturale, deoarece materialul documentar e cu totul insuficient; trebuie deci să ne mulțumim deocamdată cu simple apropieri și sugestii.

Moldova. Prima mențiune despre acest dregător se întâlnește în documentul din 11 Februarie 1401: al nouălea între martori este „Horaiț vistiernic“⁸. În actul din 1404 prin care Alexandru cel bun și boierii făgăduiesc ascultare lui Vladislav Iagello, întâlnim din nou pe vistiernic⁹; de aci înainte el e trecut în mod obișnuit printre martorii hrisoavelor domnești.

¹ J. Bury, p. 125; cf. Schlumberger, 601-2.

² Bury, 125.

³ ed. Bonn, p. 8.

⁴ *Staat*, p. 16; cf. *idem*, II, 66.

⁵ *Staat*, p. 16.

⁶ Jireček, *Bulgaren*, p. 386.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Surete*, VIII, 81-2. Pentru dată vezi Onciul, *Datele...* p. 215.

⁹ Hurmuzaki, I, 2, 826. — În două documente din anul 1409 (*Arh. ist.*, I, 2, 11-12 și Wichenhauser, *Moldava*, 56), precum și în alte două din 1410 (*Surete*, I, 1-2 și *Arh. ist.*, I, 2, 12), se constată că unul

Numele. În documentele slave e numit de obicei vistiernic (вистѣрникъ, вистѣрникъ, вистѣрникъ, вистѣрникъ, вистѣрникъ, etc.), câteodată însă și vistier (вистѣръ) ¹. În unele documente i se adaogă și particula великий ². În cele latinești el poartă sau denumirea greco-slavă wysihernik ³ sau aceea latină: thezaurarius ⁴. Într-o scrisoare, redactată în limba germană, i se zice „Schatzmeister“ ⁵.

Atribuțiile vistierului moldovean se aseamănă cu cele ale vistierului din Țara Românească. El este șeful întregii administrații financiare a țării și are în păstrarea sa vistieria domnească. Primele trei izvoare narrative, Brzeski ⁶, Bandini ⁷ și Paul de Alep ⁸ nu ne dau detalii în privința aceasta; ele ne spun numai că în afară de marele vistier, exista și un al doilea și un al treilea vistier. Interpoziția atribuită lui Misail Călugarul ni-l descrie

din martori, Stan, are atât titlul de vistiernic cât și cel de postelnic. Aceasta înseamnă că la un moment dat, în anii 1409-10, cele două dregătorii au fost atribuite unui singur boier; avem deci un caz de cumul de dregătorii. Gh. Popovici, care nu cunoștea, se vede, documentele din 1401 și 1404, a interpretat însă acest cumul în altfel. El spune următoarele: „Vistiernicia la începutul domniei lui Alexandru Vodă pare a nu fi existat. În anul 1408... videm apărând titlul de vistiernic pentru prima oară și anume atribuit postelnicului: Stan postelnic și vistiernic. Această citațiune o întâlnim și [în] documente din anul 1409 și 1410. Din anul 1411, acest cumul nu se mai arată; vистиernicia apare ca un oficiu separat” (Ms. cu titlul: „Începuturile boeriilor moldovinesci” (5 file) la Academia Română). — Observăm în primul rând că documentul din 1408 la care face aluzie Popovici e probabil acela dat de Alexandru cel Bun mănăstirii Moldovița din 18 Noembrie 6917. În cazul acesta însă data e 1409 nu 1408 de oarece anul începe la 1 Ianuarie (C. Giurescu, *Cronologie*). Dar această chestiune a datei are o importanță secundară. Important e faptul că vistierul apare chiar dela începutul domniei lui Alexandru cel Bun, în documente din 1401 și 1404. Așa dar, această dregătorie nu a fost înființată de Alexandru cel Bun, cum crede Popovici, ci e anterioară lui. După cum am spus și mai înainte (p. 27) credem că el a fost unul din cei dintâi dregători ai statului moldovenesc, de oarece corespundea unei necesități stringente: aceea a organizării financiare a țării.

¹ Vezi de pildă, documentul din 10 Maiu 1466 (Bogdan, *Doc.*, I, 99-101).

² Vezi, de pildă, documentele din 1462 (ЮГА ВЕЛИКИЙ ВИСТѢРНИКЪ) Bogdan, *Doc.*, I, 70; 1476, Ianuarie 25 (*ibid.*, 211); 1476 Iunie 1 (*ibid.*, 215); 1476 Iunie 29 (*ibid.*, 216).

³ Documentul din 12 Iulie 1499 (Bogdan, *Doc.*, II, 441).

⁴ Documentele din 10 și 17 Iulie 1468 (Bogdan, *Doc.* II, 299 și Hurmuzaki, XV, 67).

⁵ [1504?] Noembrie 1, Suceava: „Schurcha des Voyvode Schaczmeister” serie Bistrițenilor. (Hurmuzaki, XV, 169).

⁶ *Cronice inedite*, p. 233.

⁷ Anale XVI, p. 313. Acest izvor dă însă în mod greșit echivalența: „visiernik seu cubicularius”.

⁸ Ed. Belfour, I, p. 76; cf. *Arh. ist.*, I, 1, 170.

astfel: „Vistiernic mare, ispravnic pre socotele ce se fac să se ia din țară și grijind și dând lefe slujitorilor și purtătoriu de grijă a toată cheltuiala curții și a oaspeți ce vin în țară și toate catastifile țării pre mâna lui”¹. Miron Costin nu adaogă nimic nou cu privire la atribuțiile vistierului. El ne spune că acest dregător „are în sarcina sa izvodul țării întregi „omnium ordinum”, adună „tributa”, haraciul pentru Turci și toate celelalte „expensa”². De la Dimitrie Cantemir aflăm un amănunt nou; nu știm însă întrucât e valabil și pentru secolul XV. Amănuntul este că marele vistier „ține cheile destinate ținerii sfaturilor și numai pentru acest cuvânt capătă locul al optulea între consilieri, dar de altfel între dânsii nu are nici scaun, nici glas. Dacă însă se discută în sfat chestiuni bănești, el obișnuiește să asiste, nu atât ca să-și dea părerea, ci ca să audă hotărârile celorlalți și să le execute”³.

După cum se vede, toate izvoarele ne vorbesc de atribuțiile financiare ale marelui vistier. Niciunul din ele însă nu ni-l arată și în a doua ipostază, pe care o întâlnisem la vistierul muntean, aceia indicată de sensul etimologic al cuvântului. În epoca lui Cantemir, diferențierea se făcuse deja: grija veșmintelor domnului revenea „cămărașului dinăuntru”⁴. Nu se poate ști, cu materialul documentar cunoscut azi, dacă această diferențiere exista încă din secolul XV sau dacă ea a avut loc mai târziu. În ce ne privește, înclinăm spre cea de a două ipoteză.

Rangul ierarhic. Dimitrie Cantemir, Miron Costin și interpolația atribuită lui Misail Călugărul, cu un cuvânt izvoarele narrative care înșiră pe dregători după rangul lor ierarhic⁵, dau câte și trele, următoarea succesiune: postelnic, spătar, paharnic, vistier, stolnic și comis⁶. Să vedem, din analiza documentelor, dacă situația era aceeași, din punct de vedere ierarhic, și în secolul XV. Vom împărți documentele, după cum am făcut și pentru vornicul moldovean, în trei grupe: 1) Documentele din timpul lui Alexandru cel Bun (1400-1432), 2) De la Alexandru

¹ Ureche-Simion Dascălul, ed. Giurescu, p. 22, aparat.

² *Arh. ist.*, I, 1, 170.

³ *Descriptio Moldaviae*, p. 79.

⁴ *Ibid.*, p. 86.

⁵ Brzeski, Bandini și Paul de Alep nu pun pe dregători întotdeauna după rangul lor ierarhic. Astfel de pildă, Brzeski pune pe spătari după aprozi, armași, pitari, ceea ce e inexact din punct de vedere ierarhic (*Vechile Cronice*, p. 233). Bandini trece pe vistiernic înaintea spătarului și paharnicului, iar pe comis după sluger (în ms., greșit: sugsir, *Anale*, XVI, 313-4). Paul de Alep așează deasemenea pe marele vistier înaintea spătarului, paharnicului și vornicului (ed. Belfour, I, p. 75; cf. *Arh. ist.*, I, 2, 75). Așa dar, aceste trei izvoare nu ne dau indicații sigure cu privire la rangul ierarhic al dregătorilor.

⁶ Vezi respectiv *Descriptio Moldaviae*, p. 78-9; *Arh. ist.*, I, 1, 170, Ureche-Simion Dascălul, p. 22-23, aparat.

cel Bun până la Ștefan (1433-1457), 3) Documentele lui Ștefan cel Mare (1457-1504).

În cea dintâi grupă, spătarul și comisul nu apar între martorii actelor domnești; așadar, nu putem cerceta raportul ierarhic al vistierului decât față de postelnic, paharnic sau ceașnic, și stolnic. O analiză amănunțită a documentelor din acest timp ne dovedește că diacii nu aveau un *criteriu precis* în înșirarea diferiților martori. Această înșirare nu se făcea numai după importanța ierarhică a diferitelor dregătorii, ci era influențată și de alți factori, pe care i-am arătat mai înainte (p. 12-13). Vedem astfel în documentele din vremea lui Alexandru cel Bun că vistiernicul e citat într-o sumă de feluri contrarii unele altora: 1) După stolnic și ceașnic¹, 2) Înaintea lor², 3) După stolnic, ceașnic, postelnic³, 4) Înaintea lor⁴, 5) După stolnic⁵, 6) Înaintea lui⁶. În asemenea condiții, documentele nu ne dau nici un ajutor pentru stabilirea rangului ierarhic al vistierului.

Confuzia persistă și în a doua grupă de documente (1433-1457) când se adaugă spătarul și comisul care nu fuseseră citați mai înainte. Față de spătar, vistierul e citat în două feluri: când înaintea lui⁷, când după el. Trebuie relevat însă că acest ultim caz se întâlnește mai des⁸, și el ne îndreaptă spre ordinea pe care o vom găsi în documentele lui Ștefan cel Mare. Față de comis raportul e mai precis: Diacii pun întotdeauna pe acest dregător după vistier⁹. După cum se vede, nici din a

¹ Documentele din 1409 Aprilie 18 (*Arh. ist.*, I, 2, 11-12); 1409 Noembrie 18 (Wickenhauser, *Moldava*, 56); 1410 Septembrie 22 (*Surete*, I, 1-2); 1419 Aprilie 8 (*Arh. ist.*, I, 1, 110); 1428 Aprilie 15 (*Uricar*, XVIII, 1-2).

² Documentul din 1429 Aprilie 25 (Venelin, 60-2).

³ Documentul din 1411 Aprilie 14 (Wickenhauser, *Moldava*, 57-9).

⁴ Documentele din 1428 Iulie 8 (*Arh. ist.*, I, 1, 121); 1431 Februarie 6 (*Arh. ist.*, I, 1, 122-3); — Numai înaintea postelnicului și stolnicului (ceașnicul lipsește), în documentul din 1418 Ianuarie 15 (Orest Popescu, 3-4).

⁵ Documentele din 1412 Aprilie 5 (Hurmuzaki, I, 2, 832); 1423 Martie 31 (*Surete*, I, 21-3).

⁶ Documentul din 1401. Februarie 11 (*Surete*, VIII, 81-2).

⁷ Documentele din 1434 Aprilie 21 (Hurmuzaki, I, 2, 852); 1443 Martie 6 (Hurmuzaki, I, 2, 889; cf. Uljanickij, 60-1); 1443 Mai 14 (Hurmuzaki, I, 2, 882-3); 1452 Decembrie 21 (Pârvan, *Alexândrel*, 121); 1456 Iunie 15 (Hurmuzaki, II, 2, 669-70; cf. Uljanickij, 86-88).

⁸ Documentele din 1442 Mai 8 (*Arh. ist.*, I, 1, 123); 1443 Mai 18 (*Ispisoace*, I, 17-18); 1443 Mai 28 (*Surete*, V, 115-6); 1445 Februarie 18 (Uljanickij, 64-6; cf. *Uricar*, XI, 57-9); 1445 Aprilie 5 (Uljanickij, 66-7); 1445 Iulie 15 (Uljanickij, 67-8; cf. *Uricar*, XI, 62-3); 1445 August 8 (Melchisedec, *Notițe*, 98-101; cf. *Uricar*, IX, 137-8); 1448 August 22 (Uljanickij, 74-5); 1453 Iunie 2 (Uljanickij, 80-2; cf. *Uricar*, XI, 76-8); 1454 Ianuarie 1 (Pârvan, *Alexândrel*, 121); 1455 Iulie 2 (Uljanickij, 84-5; cf. *Uricariul* XI, 9-11, care dă data 20 Iulie).

⁹ Documentele din 1422 Mai 8 (*Arh. ist.*, I, 1, 123); 1443 Mai 28 (*Surete*, V, 115-6); 1443 Mai 14 (Hurmuzaki, I, 2, 882-3); 1443

doua grupă de documente nu se poate scoate o concluzie precisă asupra rangului ierarhic al vistierului.

Situația se schimbă însă sub Șt fan cel Mare. Marea majoritate a documentelor din acest timp ne arată următoarea succesiune a boierilor dregători: spătar, vistier, postelnic, ceașnic (sau paharnic), stolnic, comis¹. După cum se vede, în vremea lui Ștefan cel Mare, vistierul vine îndată după spătar și înaintea postelnicului². Cei trei dregători de caracter prin excelență domestic: ceașnicul, stolnicul, comisul, vin după postelnic, sunt deci cu atât mai mult inferiori vistierului. Dar acest rezultat diferă de ordinea ierarhică de mai târziu, constatată în cele trei izvoare narative amintite. În secolul XVII, postelnicul este superior ca rang ierarhic atât spatarului cât și vistierului; acesta din urmă e precedat chiar și de paharnic. Se constată așadar, sub acest raport, o deosebire însemnată față de secolul XV. Această constatare ne oferă și un exemplu mai mult de greșeala care s'ar face aplicând, fără critică, epocii vechi, izvoarele târzii din secolele XVII și XVIII.

În general, documentele secolului XV au numai câte un vistier în lista de martori. Am întâlnit însă și unele cazuri când apar doi dregători de acest fel. Așa sunt documentele din 31

Mai 30 (Hurmuzaki, I, 2, 884-5); 1447 Octomvrie 10 (*Surete*, V, 118); 1452 Decemvrie 21 (Pârvan, *Alexândrel*, 121); 1455 (Hurmuzaki, II, 2, 629; pentru dată vezi Pârvan, *Alexândrel*, 125; cf. Uljanickij, p. 85), etc.

¹ Se constată și câteva excepțiuni dela această succesiune: 1) În câteva documente, ordinea ceașnicului, și postelnicului e intervertită: unul vinde în locul celuilalt. (Vezi de pildă documentele din 1467 Ianuarie 10, Bogdan, *Doc.*, I, 119 și 1470 August 10, Bogdan, *Doc.*, II, 310). Și în aceste documente însă, vistierul vine tot îndată după spătar. 2) În primele două documente date de Ștefan, am întâlnit următoarea succesiune: postelnic, vistiernic, stolnic, ceașnic, comis. cf. doc. din 1467 Ianuarie 1 (Bogdan, *Doc.*, I, 117-8); 1467 Iulie 10 (*ibid.*, II, 299); 1469 Iunie 5 (*ibid.*, I, 136); 1487 Martie 5 (*ibid.*, I, 294); 1487 Oct. 7 (*ibid.*, I, 305). Câte odată vistierul e trecut înaintea spătarului (doc. din 1466, Iunie 21 (Bogdan, *Doc.*, I, 104); 1470 Aprilie 1 (Bogdan, *ibid.*, I, 146). Aceste cazuri constituie însă excepții.

² Superioritatea spătarului ca rang ierarhic față de vistier rezultă și din următoarea observare: În intervalul 5 Septemvrie 1458-20 Septemvrie 1479, deci timp de 21 de ani, vistiernicul e acelaș Iuga, pe când în dregătoria de spătar se schimbă cinci boieri: Sacăș (1458-1469 Fevr. 9), Bodea (1469 Iunie 5-1470 August 10), Vrâncean, (1471 Aug. 13-1472 Iulie 1), Mihău (1473 Sept. 13-1475 Apr. 25) și Costea (1478 Fevr. 11-1479 Septemvrie 18. Cu toate că Iuga e dregător vechiu în funcție, pe când Vrâncean, Mihău și Costea sunt spătari de puțină vreme, diacul îi trece totuși înaintea lui. Aceasta înseamnă că îi erau superiori în grad ierarhic. Mai înseamnă de asemenea că se stabilise în cancelaria moldoveană un criteriu precis în ce privește înșirarea martorilor din hrisoavele domnești.

Martie 1423¹ și 6 Februarie 1431² în care găsim pe „Stan vistiernic” și „Iacuș vistiernic”. Deasemenea, actul din 23 Februarie 1448 în care apar „Micul vistiernic” și „Petre vistiernic”³. S’ar putea presupune că la acele date dregătoria de vistiernic era dublă; credem însă că adevărata explicație e alta: unul din cei doi vistieri era în realitate fost sau biv vel vistier, diacul însă nu a adăogat cuvenita particulă. În primele două documente, Stan pare a fi în această situație. E constatat în mod sigur⁴ ca vistiernic dela 3 Aprilie 1412⁵ până la 20 August 1422⁶. În documentul din 17 Februarie 1423 nu mai apare: în locul lui, vistiernic este Iacuș⁷. Probabil că la această dată, Stan ieșise din funcție: era deci biv vel vistier. În cazul acesta, documentele din 31 Martie 1423 și 6 Februarie 1431 nu mai prezintă nici o dificultate⁸. În ce privește actul din 23 Februarie 1448, propunem aceeași explicație: unul din cei doi vistieri, probabil Micul⁹, ieșise din funcție; diacul însă nu a arătat aceasta.

Subalternii. Marele vistier avea ca subaltern imediat și ca ajutor al său pe vtori vistier. Nu-l găsim în documentele din secolul XV, deoarece, după cum am mai spus, dregătorii subalterni erau trecuți în lista de martori numai în mod excepțional. Îl menționează însă în 1523 boierul Cârje în cuvântarea adresată regelui Poloniei. El spune anume că voevodul său a trimis la ambasadorul turcesc pe „vtori logofăt și pe vtori vistier”¹⁰. În afară de vistierul al doilea, mai era și un vistier al treilea sau treti-vistier. Nu l-am întâlnit nici pe el în documentele se-

¹ *Surete*, I, 21-3.

² *Arh. ist.*, I, 1, 122-3.

³ Bogdan, *Contribuțiuni*, p. 637-8.

⁴ Zicem: „în mod sigur” de oarece întâlnim un „Stan postelnic și viestiernic” încă dela 18 Aprilie 1409 (*Arh. ist.*, I, 2, 11-12); nu știm însă dacă e același cu Stan vistiernicul din 1412-1422.

⁵ *St. și Doc.*, V, 530-1.

⁶ *Arh. ist.*, I, 1, 132. Vezi și doc., din 1412 Aprilie 5 (Hurmuzaki, I, 2, 832); 1418 Ianuarie 15 (Orest Popescul, p. 3-4); 1419 Aprilie 8 (*Arh. ist.*, I, 1, 110); 1420 Aprilie 25 (Venelin, 60-62).

⁷ *Surete*, V, 1-2. Tot ca vistier apare el și în documentul din 15 Aprilie 1428 (*Uricar*, XVIII, 1-2).

⁸ S’ar mai putea da o explicație, anume: Iacuș să fi fost vtori vistier și diacul să fi om’s. cum s’a mai constatat, particula lămuritoare. Aceasta ni se pare a fi explicația și pentru scrisoarea din 17 Septembrie [1482-1483] în care sunt pomeniți 2 vistiernici: Chiracola, „vistiernic și vameș” și Bucium „vistiernic și vameș”. Cel dintâi, Chiracola e arătat ca vistier în funcție în documentele din anii 1480-1483. (Bogdan, *Doc.*, I, 270-286.) Pe cel de al doilea, Bucium, nu-l mai găsim menționat nicăieri. El era probabil vistier al doilea.

⁹ Întâlnim la 18 Februarie 1448 (*Uricar*, XI, 6-7) pe un Micula vistiernic, care poate fi același cu Micul din 23 Februarie. — Celălalt vistier, Petre, revine într-un document posterior din 26 Maiu 1449. (Pârvan, *Alexândrel*, 117).

¹⁰ *Arh. ist.*, I, 1, 10.

colului XV Prima mențiune cunoscută nouă este aceea a lui Brzeski, în 1566¹. În afară de acești doi subalterni, mai era și cămărașul de vistierie, pomenit prima oară într'un document din Ianuarie 1519². Nu cunoaștem mai de aproape atribuțiile lui³.

Corespunzători logofeților de vistierie din Țara Românească, erau *diacii de vistierie* în Moldova. La 6 Decembrie 1490 Ștefan confirmă unui astfel de diac, numit Avram, (свѣтъ нашѣмоу панѣ аврамѣ дѣяксъ въ вѣстѣрѣкѣ) a șasea parte din satul Oniceni, de cumpărătoare⁴. Numarul acestor diaci nu poate fi precizat din lipsă de știri documentare.

Prin sate erau apoi o sumă de vistiernici care alcătuiau o breaslă boierească ce asculta de marele vistiernic. Erau împărțiți în cete, ca și în Țara-Românească, având în fruntea fiecăreia câte un vâtaf⁵. Știrile pe care le avem despre acești vistiernici datează din secolul XVI⁶ și XVII⁷; ei însă existau de mai înainte, după cum ne dovedesc spătareii, vorniceii, păhârniceii, documentați în secolul XV⁸. Acești vistiernici mer-

¹ *Vechile cronice*, p. 233. — În 1599 August 28, Eremia Moghilă întărește lui Toader Boul treti vistiernic și jupănesii sale, moșie de cumpărătoare în Nisporești (*Surete*, II, 5-6). Un „Pană treti vistiernic”, cumpără moșie la 1625 Decembrie 22, (*Ispisoace*, II, 176-7).

² *Arh. ist.*, I, 1, 37-8.

³ S-ar putea să corespundă „cămărașului de catastive” de mai târziu, ale cărui atribuțiuni erau înerea registrelor de cheltuieli private ale domnului; tot el făcea și plata soldaților, al căror catalog, cu numele fiecăruia, îl avea în păstrare. (Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, 86).

⁴ Bogdan, *Doc.*, I, 442-3.

⁵ Document din 1607 Mai 21: „Ionașco vâtaf de vistiernicei (вѣтаѣ за вѣсѣ.) împreună cu alți boieri dau mărturie pentru o vânzare de moșie (*Ispisoace*, II, 57), cf. actul de întărire domnească din Iunie 1607 în care titlul e întreg: вѣтаѣ за вѣстѣрничи (*ibid.*, 58); 1623 Iunie 20: Lupan vâtaf de vistiernicei (*Ispisoace*, II, 152-4); 1628 Ianuarie 10: Acelaș „Lupan vâtaf de vistiernicei din Scobinjeni” împreună cu alții dau un zăpis de mărturie (*Surete*, II, 270).

⁶ Document din 1542 Mai 17. Petru Rareș întărește lui Petre Cărcă pârăcalabul satul Hlipiceni pe Jijia cumpărat cu 840 zloți tătarești dela „sluga noastră Oniul vistiernicel, (свѣтъ нашѣмъ внюлѣ вѣстѣрничѣл) (*Ispisoace*, I, 64).

⁷ Documente din: 1610 Mai 3: Lazăr vistiernicul, Nekita vistiernicul, și alții se părăsesc în divan cu Pătrașco căpitan pentru ocină în Bădești (*Surete*, II, 76); 1619 Mai 14: Drăgan vistiernicul cumpără moșie; între martori e: „Necoar vistiernicel”; 1621 Iulie 3: „Marco vistiernicel” din Bășeani, martor la o vânzare (*Ispisoace*, II, 141); 1621 Iulie 12: Cozma vistiernic de Bărjoveani. Ștefan vistiernic [de Săcuian], (*Bianu. Doc.*, 63); 1623 Ianuarie 20: „Vasilie vistiernicel” (*ibid.*, 78); 1627 Noembrie 13: Martori într'un zăpis de vânzare: „Pănteleu vist de Hârlicesti și Pătrașco vist. din Zberăști... și Cozma vist. de Aldești (*Isp.*, II, 188-9). — Un sat „Vistiernicii” pe Răut într'un document din 1623 Noembrie 29 (*Ispisoace*, II, 158).

⁸ Vezi p. 88-9.

geau la război sub comanda marelui vistier, iar în timp de pace se pare că aveau și anumite atribuțiuni de caracter fiscal¹. Precizări nu putem da, cu documentele cunoscute azi.

Veniturile. În privința veniturilor vistierului moldovean, trimitem la cele spuse sub acelaș paragraf la vistierul muntean (vezi mai sus, p. 113).

Originea. Ipoteza cea mai probabilă, ca și pentru vornic și logofat, este tot o influență munteană. Primii domni moldoveni. Bogdan și Lațc când au întemeiat dregătoriile moldovenești, au avut în vedere pe cele muntene. Așa se explică, în chipul cel mai potrivit, asemănarea ca denumire și atribuțiuni.

---

¹ Ghibănescu, vorbește totuși de aceste îndatoriri fiscale, ca de un lucru cunoscut, precis: „vistierniceii, care pe lângă îndatoririle lor fiscale, puteau să as'te la măsurătoare, adeverind semnele și măsurile". (Surete, II, 143). Nu cunoaștem documentele pe care se sprijină această afirmație, așa încât nu știm ce temei poate avea.

SPĂTARUL.

Țara-Românească. Prima mențiune despre acest dregător este în des amintitul hrisov din 8 Ianuarie 1394: între boierii martori, figurează în locul penultim Sin spătarul, având înaintea lui pe ban, cei doi vistieri, stolnicul, paharnicul și 9 boieri fără titluri¹. În hrisovul din 10 Iunie 1415, dela Mircea cel Bătrân, găsim pe „Vasea spătar“ în locul al noulea, după vornic, ban, logofăt, vistier și patru boieri fără titluri². A treia oară l'am întâlnit pe spătar într'un document din 23 Octomvrie 1422³. De aci înainte, acest dregător revine în mod curent în lista de boieri martori.

Numele. Denumirea obișnuită în documentele slave este spatar (спатаръ, спатар) foarte rar spătar (спѣтаръ, спѣтар⁴). De două ori am întâlnit termenul мечоношъ⁵ al cărui înțeles corespunde exact lui gladifer. În documentele latinești se întrebuițează forma: spatarius⁶.

Există patru documente din secolul XV în care se citează câte doi spătari împreună, între boierii martori. Primul caz de acest fel e în actul din 15 Aprilie 1456 prin care Vladislav înțărăște boierului Mogoș mai multe sate. Între martori sunt „Dimitru și Stoian spătari“⁷. Pe Dumitru îl întâlnim și în documentele anterioare, având aceiași dregătorie⁸, pe Stoian însă nu.

¹ Nicolaescu, Aldea, p. 6, nota.

² Bogdan, *Un chrisov*, 112-4.

³ Bogdan, *Brașovul*, 17.

⁴ Documentele din 1504 Iunie 15: БОГДАН СПѢТАРЪ (Ștefulescu, *Doc.*, 56); 1531 Decemvrie 17: ДРЖИЧ СПѢТАР (*ibid.*, 99).

⁵ Documentele din 5 Ianuarie 1432: Stoica mecionoșa (Nicolaescu, *Aldea*, 28-9) și 1 August 1496: Stroe мечоноша (Miletić, 135-7.)

⁶ Documente din 1436 Iulie 16: „Demetrium zpatar“ (Hurmuzaki, XV, 22); 1504 Iulie 18: „familiaris noster Daan spatarius (Bogdan, *Brașovul*, 349); 1507 Decemvrie 3: Danczul spatarius (*ibid.*, 354-5); 1460 Martie 2: Ywan spotar (*ibid.*, 326 cf. Hurmuzaki, XV, 53-4).

⁷ *Arh. ist.*, I, 1, p. 142.

⁸ Vezi, de pildă, documentele din 1451 August 1. (Filitti, *Arhiva*, 16); 1447 August 8 (*St. și Doc.*, V, 169); 1439 Septemvrie 8, (*Arh.*

În hrisovul din 4 Iulie 1476, tot de confirmare, diacul trece printre boierii martori pe „Manea Negrul și Drăghici spătari”¹; ei nu se mai întâlnesc în această dregătorie nici în documentele anterioare, nici în cele posterioare. La 13 Iulie 1482 găsim pe „Dumitru și Cega spătari”² iar la 8 Septemvrie 1492 pe „Stroe și Milco spătari”³. Cum se explică aceste menționări a câte doi spătari împreună. Se pot face mai multe ipoteze:

1) Unul din cei doi dregători era în realitate fost sau biv vel spătar; diacul însă potrivit obiceiului de cancelarie amintit, n’a adăogat particula lămuritoare. Împotriva acestei ipoteze se ridică obiecțiunea următoare: În asemenea cazuri, cei doi dregători nu sunt citați împreună, ci unul după celălalt, sau la oarecare distanță, în lista de martori.

2) Unul din cei doi spătari era vtori spătar sau al doilea și diacul deasemenea nu menționează particula respectivă. Aceiași obiecție ca și la ipoteza precedentă⁴.

3) Dregătoria de spătar e dublă în a doua jumătate a secolului al XV, adică reprezentată prin doi spătari de acelaș rang. În sprijinul acestei ultime ipoteze vine analogia cu cei doi stratornici sau postelnici din aceeași jumătate a secolului XV (vezi mai departe p. 158). Deasemenea cazul celor doi b ni olteni în funcție în același timp (vezi mai sus, p. 44-5). Împotriva ei însă se poate invoca argumentul că celelalte documente nu au decât un singur spătar⁵. Așa stând lucrurile, nu ne pronunțăm

isl., I, 1, 84-5); 1439 Aug. 2. (Ștefulescu, *Tismana*, 181-3); 1437 August 13 (Miletič, 122-3, cf. Venelin, 78-9); 1437 August 10 (*Sl. și Doc.*, VII, 46-7); 1437 Aprilie 23 (*Sl. și Doc.*, XII, 276-8).

¹ Venelin, 118-9.

² Lapedatu, *Vlad*, 71.

³ Nicolaescu, *Doc.*, 240-1.

⁴ Aceste ipoteze s’ar potrivi mai de grabă la două documente din vremea lui Vlad Călugărul în care apar deasemenea câte doi spătari. În cel dintâi document, ca data 15 Iunie 1493, domnul întărește „dregătorului... d’n casa domnului mele jupânului Hranitul spătar — *праща-телею... изъ кажи грами жшанъ хранилца чатаръ* două sate. Pe de altă parte, în lista de martori găsim pe „Stroe spătar” (Ștefulescu, *Doc.*, 35-6). În cel de al doilea document, din 9 Martie (anul nu e arătat de editor; pare a fi însă 1483, judecând după divan; cf. doc. din 1 Iunie acest an la Venelin, 124-6), domnul întărește „dregătorului din casa domnului mele jupân Mihai spătar”. o treime din satul Ruși. Intre martori e Vlad’slav spătar (Filitti, *Arhiva*, 17-18). — Nu e exclus însă ca și aici să avem de a face tot cu câte doi mari spătari în funcție.

⁵ În documentul din 1 August 1451 (Filitti, *Arhiva*, 16) găsim pe Dumitru spătar și pe Stanciu spătar în locurile al 7-lea și al 9-lea din lista de martori. Primul se întâlnește ca spătar în timpul domniei lui Vlad Dracul (documente din 8 August 1447: *Sl. și Doc.*, V, 169-1441 Iunie 39; Venelin, 87-9; 1439 Septemvrie 8: *Arh. isl.*, I, 1, 84-5); cel de al doilea, Stanciu, revine ca spătar și în alt document din 1451 (Miletič, 123-4). În cazul când ambii sunt în funcție, se mai adaogă

deocamdată pentru niciuna din cele trei ipoteze. Rămâne ca material nou documentar să arate pe cea adevărată.

Atribuțiile. În privința atribuțiilor lui, documentele nu ne dau de cât o simplă indicație; aceia care rezultă din însuși numele de spătar: El era dregătorul însărcinat cu purtarea spătei domnești. Trebuie deci să ne adresăm izvoarelor târzii. Iată ce spune Del Monte: „Spătarul cel mare adică ducele de război (Campi Dux) sau generalul suprem; toată oastea călare e sub îngrijirea lui. Pe câmpul de război e cel dintâi după principe, afară de ban și de vornic. Sub el sunt toți călărașii cari trebuie să-i dea daruri în fiecare an”¹. Paul de Alep, însoțitorul patriarhului Macarie, ne înfățișează pe marele spătar (μέγας σπαθάριος) ca fiind „comandant suprem al tuturor trupelor.”² Același lucru afirmă și Miron Costin: „La Munteni cap al oastei până acum este marele spătar.”³ După cum vedem, cele două izvoare narrative din urmă prezintă pe marele spătar ca fiind comandant suprem al întregii armate. Ele se deosebesc deci întrucâtva de primul izvor, potrivit căruia spătarul comanda numai asupra armatei călare. Inclînăm mai degrabă spre părerea lui Del Monte, de oarece el are o informație mai precisă. Del Monte și Miron Costin însă nu pomenesc nimic de atribuția inițială a spătarului, aceia de purtător al spătei domnești, dela care s'a format și numele dregătoriei. E încă un exemplu, pe lângă cel relevat mai înainte, la logofăt (p. 102) de omisiunea notei esențiale, tocmai fiindcă e esențială, deci cunoscută de toți. Se pune acum întrebarea: A avut spătarul din capul locului această atribuție de comandant al cavaleriei sau s'a dezvoltat ea din aceia de purtător al spătei domnești? Știrile de care dispunem nu ne dau răspuns la această întrebare.

Subalternii. Documentele secolului XV nu pomenesc de un vtor spătar sau al doilea. E însă sigur că el a existat în această epocă, după cum exista un vtor logofăt, un vtor vornic, etc. Spătarul al doilea ținea locul marelui spătar care nu servea la curtea domnească decât la solemnități și la sărbătorile mari. Sub el era treti-spătar sau al treilea; nici acesta nu e însă dovedit documentar în secolul XV. Aceiași lipsă de știri și în ce privește spătăreii din sate, care formau, ca și vistierniceii, logofeteii, vorniceii, o breaslă boierească, având o organizare militară pe cete, cu vatafi în frunte⁴.

un caz la cele 4 de mai sus, de natură puțin deosebită însă: cei doi spătari nu mai sunt citați împreună, Dumitru și Stanciu, ci în locuri deosebite.

¹ *Mag. ist.* V, 44.

² Ed. Belfour, I, p. 76; cf. *Arh. ist.*, I, 2, 75.

³ *Arh. ist.*, I, 1, 170.

⁴ Vezi despre ei, *Istoriile*, p. 174; cf. mai departe, p. 131.

Veniturile. Despre veniturile marelui spătar aflăm știri prețioase la Del Monte. El ne spune că acest dregător primește daruri anuale dela călărașii cari se află sub comanda sa. Ei sunt împărțiți în „cruci“ în care intră, dacă e mai bogat, un singur călăreș, dacă sunt mai săraci, doi, trei sau patru. Dela fiecare cruce, spătarul capătă anual câte „un leu, o baniță (modium) de grâu și una de orz, un car de fân și un car de lemne“¹. Se pune întrebarea acuma, întrucât se aplică aceste știri ale lui Del Monte care scrie la 1688, secolului XV. Chiar însă dacă ele nu s'ar potrivea epocii anterioare, tot trebuie să admitem că spătarul primea anumite daruri dela diferiții subalterni ai săi.

Originea. Denumirea spătar se poate explica în două feluri: 1) Ca un derivat românesc din *spată*², după cum avem șetrar din șatră, portar din poartă, morar din moară. Forma spată se găsește adesea în vechile texte românești³. Iată, de pildă două exemple din cronograful lui Mihail Moxa: α8 ΑΒΛΑΤΚ ΣΠΑΤΑ ἱερχασκκ πρε Α ἱαπα τδρχασκκ⁴ și κ8 σπατα ιιη κ8 κρχαρε δε εκιηε⁵. 2) Ca un împrumut din gr. σπαθάριος.

La Bizanț, în secolul IX, σπαθάριος constituia un titlu nobiliar, o demnitate, iar nu o funcție și era conferit cu o insignă: o spadă cu mâner de aur⁶. Atari titluri nobiliare mai erau πρωτοσπαθάριος și σπαθαροκανδιδάτος, având ca insemne, respectiv un colier de aur cu pietre scumpe și un lanț special de aur⁷. Aceste titluri erau foarte răspândite: Schlumberger afirmă că ele se găsesc pe circa două treimi din pecețile bizantine păstrate și provenind dela personagiile neeclesiastice⁸.

Πρωτοσπαθάριος era însă și numele unui *dregător* bizantin și anume al celui care comanda cele trei corpuri de „spatari“ (οἱ βασιλικοὶ σπαθάριοι), „candidați“ (οἱ βασιλικοὶ κανδιδάτοι) și „mandatari“ (οἱ βασιλικοὶ μανδάτορες) imperiali⁹. El era un dregător important, trecut de Philotheos în Kletorologion-ul său, în al șaselea rang între dregătorii domestici¹⁰. Pe vremea lui Pseudo-Codinos însă, prôtospatarul nu mai avea nici o atribuție: rămasese un simplu titlu¹¹. În lista lui Pseudo-Codinos, el ocupă

¹ *Mag. ist.*, V, 44.

² Nu din *spadă*, cum crede Xenopol, *Ist. Rom.*, III, 229. Ar fi trebuit în cazul acesta să avem spadar, spădar, și această formă, în afară de o singură excepție (documentul din 5 Octombrie 1443: σπαδαρά, *Arh. ist.*, I, 1, 113) nu se întâlnește în documentele noastre.

³ Hașdeu, *Cuvente*, I, 303.

⁴ *Ibid.*, I, 376.

⁵ *Ibid.*, I, 438. Vezi și alte exemple la Pușcariu, *Etym.*, 148.

⁶ Bury, p. 22.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Schlumberger, p. 589.

⁹ Bury, 111-112.

¹⁰ *Ibid.*, p. 123.

¹¹ Ed. Bonn p. 38: νῦν δὲ οὐδεμίαν ὑπηρεσίαν ἔχει.

locul al 34-lea între 'Ο πρωμικῆριος τῆς αὐλῆς și 'Ο μέγας ἀρχων¹.

La Bulgari, documentele cunoscute azi nu arata între demnitari pe spatar sau protospatar. Jireček care dă o lista a acestor demnitari (logofăt, protosevast, protovestiar, protostrator, vehki primikiur, etc.) nu trece între ei și pe spătar sau protospatar². Acelaș l. cru și la Sârbi. Nu am întâlnit nici la curtea sârbească, nici la cea croată, un dregator cu acest nume.

Faptul că documentele nu-l menționează, nu înseamnă însă implicit că un atare dregator n'a putut să existe la Slavii de sud. Trebuie să se observe că știrile despre organizarea curții bulgare sunt cu totul insuficiente; în ce privește cele sârbești, Jireček se exprimă în feul următor: „Die Nachrichten über die Hofämter sind selbst aus dem 14. Jahrhundert sehr fragmentarisch; die Bedeutung der Titel wenig bekannt, von neuen Historikern nur durch Kombinationen erläutert“³. În asemenea condiții, nu se poate formula o concluzie definitivă; se pare însă că nici Sârbi, nici Bulgarii n'au avut între dregătorii lor pe spatar sau protospatar⁴.

Dar dacă acest titlu n'a existat la Slavii de sud, atunci, spre a explica la noi o influență bizantină, ar trebui să admitem că ea s'a exercitat direct, fără intermediari, ceea ce e puțin probabil. Mult mai plauzibilă ni se pare ipoteza unui titlu de formație românească, dela *spatā* care provine el însuși din latinul *spatha*⁵. În sprijinul acestei ipoteze vine și argumentul că denumirile σπαθᾶριος și πρωτοσπαθᾶριος constituiau la Bizanț titluri nobiliare care se aplicau la categorii întregi de demnitari; ele nu aveau accepțiunea specială a spătarului nostru (dregătorul care poartă spata domnească). Credem așadar că titlul de spătar e un termen românesc, format în limba noastră, iar nu împrumutat din greacă.

Moldova. Prima oară⁶ îl găsim într'un act din 24 Aprilie

¹ *ibid.*, p. 6-13.

² Jireček, *Bulgaren*, 386.

³ Jireček, *Staat*, I, p. 16.

⁴ Nu știm pe ce se sprijină I. Bogdan când afirmă că „funcțiunea spătarului, o demnitate foarte veche“ a fost „introdusă în Țara-Românească din Bulgaria“ (*Răzeni*, p. 434). El nu citează nici un izvor în sprijinul acestei afirmațiuni.

⁵ Pușcariu, *Etym.*, 148. — I. Bogdan afirmă că „spata“ n'a fost un cuvânt popular la Români „de și dela întemeierea Principatelor încoace acest cuvânt trebuie să fi fost bine cunoscut la curte, căci era în legătură cu funcțiunea spătarului...“ (*Răzeni*, 434). Nu vedem de ce n'a putut fi spatā un cuvânt cunoscut și în popor, nu numai la curte. El se întâlnește și în textele vechi românești (vezi mai sus p. 25). Tiktin p. 1467 îl constată în texte populare.

⁶ Melchisedec, *Huși*, 149-150 a publicat un document dela Iliăș și Ștefan, cu

1434: Dieniș spătarul încheie lista martorilor¹. În documentele următoare, spătarul apare în mod obișnuit printre dregătorii martori.

Numele. În documentele slave el e numit de obicei spatar (спатаръ); uneori și spătar (спѣтаръ)². O singură dată am întâlnit forma excepțională spadar (спадаръ)³. În cele latinești, se păstrează forma „spatarius, spatharius“⁴.

Atribuțiile. În privința documentelor, se pot repeta cele spuse pentru spătarul muntean: În afară de indicația pe care o constituie însuși numele dregătorului, ele nu ne dau alte știri. Brzeski arată că spătarul moldovean corespunde dregătorului numit miecznik în Polonia; ei dă și numărul de trei spătari⁵. La Bandini găsim echivalența „spatar scilicet armiger“ și aceeași indicație cu privire la numărul lor ca și la Brzeski⁶. Interpolarea atribuită lui Misail Călugărul îl definește astfel: „spătariu mare și stăroste de Cernăuți și cu obiceiul îmbrăcat la zile mari cu haină scumpă domnească și dvorbitoriu, cu arme domnești incins, la spatele domnului, într'acele zile.“⁷ O mai bună descriere a atribuțiilor spătarului găsim la Miron Costin: „Marele spătar polonește miecznik, în ceremonie și la sărbătoare pășește „immediate“ după domn, în haină aurită și o mitră „ad commemorationem“ de coroană princiară, care nu i se cade de a purta „in hoc statu“, mai având sabia principelui atârnată de umărul stâng și buzduganul în mână: două „insignia“ cum că domnul are „jus gladii.“⁸ O descriere similară găsim și la Dimitrie Cantemir: „Spătar mare, supremul purtător de sabie al Domnului, este șeful slujitorilor spătăriei... În zilele de sărbători mai mari, care se numesc δεσποτικαι, împodobit cu o haină aurită și cu un coif bătut cu pietre scumpe, [spătarul] obișnuiește să ție sabia

data 6940/1432, în care apare spătarul printre martori. Onciul, *Datele*, 219 nota, controlând originalul documentului la Arhivele Statului a constatat însă că data era deteriorată și că mai urma ceva după M (40). Documentul trebuie să fie din timpul domniei comune a lui Iliș și Ștefan (27 August 1435–29 Martie 1443).

¹ Hurmuzaki, I, 2, 852.

² Documente din 1497 Martie 15 (Bogdan, *Doc.*, II, 111); 1499 Iulie 12 (*ibid.* 425); 1499 Septembrie 15 (*ibid.* 136); 1499 Noiembrie 20 (*ibid.* 150) etc.

³ Documentul din 5 Octombrie 1448 (*Arh. ist.*, I, I, 113). — Credem că termenul Мечник din documentul cu data 8 Martie 1442 trebuie tradus prin spătar iar nu săbiar, cum face Hașdeu (*Arh. ist.*, I, I, 74); cf. Мечоноу мuntean și miecznik-ul polon.

⁴ Documente din 1459 Aprilie 4 (Bogdan, *Doc.*, II, 268); 1499 Iulie 12 (*ibid.* 441).

⁵ *Cronice inedite*, p. 233.

⁶ *Anale*, XVI, p. 313.

⁷ Ureche-Simion Dascălul, p. 22, aparat.

⁸ *Arh. ist.*, I, I, 170.

domnului, în timp ce acesta ascultă slujba în biserică sau stă la masă¹.

După cum se vede, izvoarele narative, cu excepția—explicabilă de altfel— a lui Paul de Alep, prezintă toate pe marele spătar ca pe dregătorul care poartă, la solemnități, sabia sau spata domnească și buzduganul. El are deci aceleași atribuții ca și demnitarul numit miecznik în Polonia². Pe de altă parte, el se deosibeste de spătarul muntean care pe lângă atribuția colegului său moldovean, ajunsese să aibă și comanda asupra cavaleriei. În Moldova, dela finele secolului XVI înainte, comandant al armatei era marele hatman. La întrebarea dacă în secolele XIV, XV și XVI în bună parte, atribuția hatmanului nu era cumva îndeplinită de spătar, ca și în Țara-Românească, am dat răspunsul mai înainte. Am arătat anume că înainte de înființarea hătnăniei, comanda armatei o avea vornicul sau, după 1560, vornicii. Așadar, nu constatăm la spătarul moldovean atribuțiuni speciaie militare, așa cum avea spătarul din Țara-Românească. Deosebirea de atribuții a fost relevată de altfel încă de la Miron Costin. El spune că în Țara-Românească, dregătoriile sunt identice cu cele moldovene: excepție fac numai banul și *spătarul*³.

Majoritatea documentelor au în lista de martori un singur spătar. Sunt însă câteva în care apar câte doi, ceea ce ar putea să fie interpretat în sensul că spătăria era o dregătorie dublă. Pentru a vedea dacă această interpretare e veridică sau nu, se impune o cercetare mai amănunțită a acelor documente. Primul de acest fel are data 1436: e actul prin care boierii lui Iliș jură credința regelui Vladislav al Poloniei, în aceleași condiții ca și domnul lor. Între acești boieri, găsim spre sfârșit pe un Alexandru spătar și, despărțit printr'un boier fără titlu de acesta, pe Iliș spătar⁴. Urmează apoi o serie de patru documente, două din 1438 (17 Ianuarie⁵ și 17 Februarie⁶) și două din 1439 (12 Martie⁷ și 2 Iulie⁸), având fiecare între martori pe Petre spătarul și Alexandru spătarul. Într'un act din 24 Februarie 1442⁹ întâlnim pe Ioanș spătar și pe Iliș spătar, în-

¹ *Descriptio Moldaviae*, p. 79; cf. p. 93, capitolul privitor la ceremonii: În biserică „la dreapta domnului stă spătarul, cu spata (gladium) domnească pe umăr și cu sabia (ensem) în mână. Pascu traduce pe ensis prin topuz. (*Descriptio Moldaviae*, traducere de G. Pascu, Buc. 1923, p. 116).

² Kutrzeba, p. 20. — Într-o scrisoare din Noemvrie 1502 a lui Ștefan cel Mare către starostele de Lemberg, i se dă spătarului Clănău chiar acest titlu de „myecznyk“ (Bogdan, *Doc. II*, 463-4.)

³ *Arh. ist.* I, 1, 171.

⁴ Hurmuzaki I, 2, 865-7.

⁵ *St. și Doc.* VI, 125.

⁶ *Arh. ist.* I, 1, 5.

⁷ *Uricar*, XVIII, 13-14.

⁸ Hurmuzaki I, 2, 876.

⁹ *Ibid.*, 878.

trăitul din 6 Martie 1443¹, pe Dieniș spătar, pe Petre spătar și pe Alb spătar. Toate aceste șapte documente sunt însă din timpul domniei comune a lui Iliș și Ștefan, despre care știm că aveau fiecare dregători săi. (vezi mai sus p. 81-82). Prezența a doi spătari printre martori se explică deci foarte ușor: fiecare din cei doi voievozi își avea pe al lui. Dieniș, primul din cei trei spătari ai documentului cu data 6 Martie 1443 credem că era în realitate biv vel spătar²; diacul însă nu a adăugat particula lămuritoare. Urmează apoi un document dela Alexandrel, având data 7 Septemvrie 1453³. Intre boierii martori găsim pe Alb spătarul și pe Șandru spătar. Pe cel dintâiu l'am întâlnit în această dregătorie cu zece ani mai înainte, la 6 Martie 1443; cu același titlu apare și în documentele posterioare, din 1 Ianuarie 1454⁴ și 8 Februarie 1455⁵. Cât despre Șandru, nu-l mai întâlnim cu titlul de spătar⁶, nici în documentele anterioare, nici în cele posterioare. E probabil ca unul din acești doi dregători—mai de grabă Șandru,—să fi fost biv vel spătar la 7 Septemvrie 1453. Aceiași supoziție facem și despre unul din cei doi spătari, Gangur⁷ și Micul⁸, ai documentului următor, din [15 Iunie] 1456.⁹

Dela Ștefan cel Mare avem trei documente în care sunt citați câte doi spătari. În primele două, din 15 Aprilie 1463 și 12 Septemvrie 1464¹⁰ întâlnim pe Alb spătar și Saciș spătar; despre cel dintâi, Alb spătarul, trecut atât în documentele anterioare¹¹) cât și în cele

¹ *Ibid.* 880.

² Il întâlnim ca spătar în documentul din 24 Aprilie 1434 (Hurmuzaki, I, 2, 852). În documentele următoare, până la 6 Martie 1443, el nu mai apare în această dregătorie: spătari în acest timp sunt Petru, Alexandru, Ioanș și Iliș. Foarte posibil ca, la data documentului nostru, el să fi fost biv vel spătar.

³ *Uricarul*, XI, 8-9.

⁴ Pârvan, *Alexândrel*, 124.

⁵ *Ibid.* 125.

⁶ El e probabil unul și același cu boierul „Șandru dela Dorohoi“ care revine des ca martor în documentele anterioare. (1453 Iunie 20: Uljanickij, 80-82 cf. *Uricar*, XI, 76-8; 1453 Ianuarie 26: *Arh. ist.* I, 1, 102-4; 1453 Ianuarie: *Uricar*, XVIII, 21-22; 1452 Decemvrie 21: Pârvan, *Alexândrel*, 121 etc.). Un „Șandru aprod“ la 26 Mai 1449, între martorii unui document dela Alexandrel (Pârvan, *Alexândrel*, 117) (deasemenea în doc. din 5 Iunie 1449: Șandrica aprodul, Uljanickij, 75-6; 18 Februarie 1448: Șandrică aprodul, Uljanickij, 70 cf. *Uricar*, XI, 6-7) pare să fie același cu Șandrica gramaticul din 1443 (două doc. din 6 Martie: Hurmuzaki I, 2, 8-0; cf. Uljanickij, 60-1). Nu știm însă dacă e același boier cu Șandru dela Dorohoi și Șandru spătarul.

⁷ Il vom întâlni printre boierii lui Ștefan, la început fără titlu (doc. din 15 Septemvrie 1466 — 20 Octomvrie 1469: Bogdan, *Doc.* I, 111-139), apoi ca pârălăb de Orhei (doc. din 1 Aprilie 1470: Bogdan, *Doc.* I, 146-59).

⁸ Un Micul vistiernic la 23 Februarie 1448 (Bogdan, *Contribuțiuni*, 637-8); nu știm dacă e unul și același boier cu Micul din 1456.

⁹ Hurmuzaki, II, 2, 169-70; cf. Uljanickij, 86-88.

¹⁰ Respectiv Bogdan, *Doc.* I, 74 și 84.

¹¹ Documente din 14-2 Septemvrie 18 (Bogdan, *Doc.* I, 59); 1462 Aprilie 22

posterioare¹ fără titlu de dregătorie, putem spune cu siguranță că era biv vel spătar: el ocupase această dregătorie cu mai bine de douăzeci de ani înainte, în 1443. Spătar în funcție era Saciș care ocupă această funcție timp de 11 ani, din 1458² până în 1469³. În cel de al treilea document, dela Ștefan, din Octomvrie 1491, găsim pe Marco spătarul, căruia domnul îi întărește stăpânirea unui sat, și pe Clănău spătarul, trecut între martori⁴. Acesta din urmă era mare spătar în funcție: documentele din anii 1486-1503 ne-o dovedesc. Marco nu e citat niciodată între boierii martori ai lui Ștefan: el trebuie să fi fost, după toate probabilitățile, vreun subaltern, spătar al doilea sau al treilea⁵.

Din această analiză, putem scoate următoarea concluzie: Documentele secolului XV în care găsim citați câte doi spătari, nu constituie, prin aceasta, dovada dregătoriei duble. Cea mai mare parte din aceste documente primesc ușor o altă explicație, fie prin practicile de cancelarie amintite (omiterea de către diaci a particulelor biv și vtori sau treti), fie prin *dedublarea temporară* a dregătoriei or în timpul domniei comune a lui Iliăș și Ștefan. Restul documentelor — în număr de patru — pot de asemenea primi o explicație satisfăcătoare prin zisele practici de cancelarie, fără să fim nevoiți a recurge la ipoteza unei dregătorii duble. Cu atât mai mult, cu cât cei doi dregători în chestiune nu sunt citați împreună, cum e cazul cu spătarii și mai ales stratornicii sau postelnicii din Țara-Românească. Așadar, putem afirma că în Moldova secolului XV, în afară de scurta perioadă a domniei comune a fiilor lui Alexandru cel Bun, spătăria n'a fost o dregătorie dublă.

Rangul ierarhic. De această chestiune am vorbit atunci când am cercetat pe acela al vistierului (vezi mai sus, p. 116-118). Arătam acolo că în documentele din epoca 1433-1457, spătarul e trecut în lista de martori în două feluri: când înaintea vistierului — cazul cel mai frequent — când după el. Cazul cel dintâi devine regulă în documentele lui Ștefan cel Mare: în marea majoritate a lor, spătarul precede pe vistier, postelnic, ceașnic, stolnic și comis. Acest rang ierarhic nu va rămâne însă mereu acelaș: în secolul XVII, toate izvoarele narative dau întâietate postelnicului

(*ibid.*, 54); 1462, Aprilie 20 (*ibid.*, 52-3); 1460, Decemvrie 5. (*ibid.* 41); 1460 Iulie 3 (*ibid.* II, 276) etc.

¹ Documente din 1464 Noemvrie 2 (Bogdan, *Doc.* I, 86); 1465 Martie 3 (Bogdan, *Doc.* I, 88); 1465 Aprilie 11 (*ibid.* I, 90); 1465 Decemvrie 13 (*ibid.* I, 92) etc.

² Document din 13 Februarie (Bogdan, *Doc.* I, 6-7).

³ Document din 9 Februarie (*ibid.* 134). La 5 Iunie, spătar e Bodea (*ibid.* 136).

⁴ Bogdan, *Doc.* I, 471.

⁵ Cu greu s'ar putea admite ca el să fi fost spătar sub vreunul din predecesorii lui Ștefan, Alexăndrel, Bogdan sau Petru Aron. Nu am întâlnit între boierii acestora pe niciunul cu numele de Marco, apoi și intervalul de timp, până în 1491, e prea mare spre a se admite o asemenea ipoteză.

față de spătar. E încă un exemplu de evoluția pe care a suferit-o gradațiunea ierarhică a dregătorilor noștri.

Subalternii. Pe vremea lui Brzeski, adică pe la jumătatea secolului XVI, existau trei spătari: un spătar mare, un vtori și un treti spătar¹. Credem că aceeași situație se poate admite și pentru secolul XV, deși nu avem dovezi documentare în acest sens². În afară de acești subalterni imediați, erau spătăreii, despre care găsim o mențiune în documentele lui Ștefan cel Mare. La 5 Iunie 1472, domnul confirmă lui Roman spătărelul (*кассак нашамс романс спатарелс*), o parte din satul Miclăușani, pe care o avea de danie³. Alte știri nu mai avem despre acești spătărei în secolul XV⁴.

Veniturile. În privința veniturilor spătarului, atât Miron Costin⁵ cât și Cantemir⁶ afirmă că el se bucura de jumătate din veniturile stărostiei Cernăuților. Documentele cunoscute azi nu ne arată dacă aceeași situație era și în secolul XV.

Originea. Problema originii numelui acestui dregător comportă două soluții: sau se admite un împrumut dela Țara-Românească, sau e considerat ca un termen creiat în Moldova, dela acelaș cuvânt spată, ca și în principatul vecin. Adăogăm că cea dintâi ipoteză are în favoarea sa analogia cu celelalte titluri împrumutate (vornic, logofăt, vistier). Afirmația lui Miron

¹ *Vechile cronicе*, p. 233.

² O dovadă indirectă poate constitui documentul din 13 Septembrie (1500-1503) prin care Ștefan roagă pe Brașoveni să ajute pe spătarul Totrușeanu (*нашого вкранаго коарина, пана тотрушана спатарк*) să cumpere mai multe furnituri militare (scări de șea, săbii, arme, funii) și să-l scutească de vamă. (Bogdan, *Doc.* II, 467-8.) Între spătarii care figurează ca martori în documentele lui Ștefan nu întâlnim pe niciunul cu numele Totrușan; el nu e deci mare spătar. Și deoarece această dregătorie nu era dublă, trebuie să admitem că Totrușan era, probabil, vtori sau treti spătar. I. Bogdan, comentând acest document, spune că „Totrușan spătarul e, după toate probabilitățile, identic cu logofătul Totrușan din vremea lui Ștefăniță... În ultimii ani ai domniei lui Ștefan cel Mare, el a putut să fie spătar al doilea sau spătărel”. Se știe că diacii nu adăogau întotdeauna la titlurile de boierie și diferitele particule care determinau exact rangul sau calitatea de fost dregător. Nu e de mirare deci că Totrușan n'are particula vtori sau treti. Că ar fi fost spătărel, ni se pare mai greu de admis, deoarece am văzut că diacul dă acestor subalterni titlul lor, iar nu acela de spătar.

³ Bogdan, *Doc.* I, 172.

⁴ Sunt pomeniți însă adesea în documentele și zapisele secolului XVII: 1600 Iulie 1 „Io Eremia Moghilă... scriem slugii noastre lui Moghilă spăt. de Vivoreani” poruncindu-i cum să procedeze într'o pricină privitoare la o ocină din Vivoreani (*Surete*, V, 235); 1605 Februarie 18: Se menționează un zăpis de mărturie dat, între alții, de Dumitru spătărel și lhnat spătărel (*Surete*, VI, 92-4); 1635 Septembrie 19: Vasile voevod scrie „la sluga dumnii meale, la Grapă spăt. din Cerăteani” să cerceteze o pricină dintre Beacă parcălab deo parte și Mereuță cu fratele său, de alta. (*Surete*, III, 196.)

⁵ *Arh. Ist.* I, 1, 170.

⁶ *Descriptio Moldaviae*, p. 79.

Costin care spune că dregătoria de spătar „e luată dela împărății bizantini”¹, credem că nu poate fi primită. Am arătat mai înainte motivele care ne împiedică să admitem un împrumut bizantin pentru Țara-Românească; ele pot fi invocate cu același temei și pentru Moldova.

¹ *Arh. ist.* I, 1, 170.

PAHARNICUL.

Tara-Românească. Paharnicul e citat pentru prima oară în hrisovul din 8 Ianuarie 1394 privitor la donațiile făcute de Mircea Coziei. După cei doi vistieri și după stolnic, figurează între martori „Costea picernic”¹. A doua oară îl întâlnim în documentul din 10 Iunie 1415, la sfârșitul listei de dregători, după spătar, stolnic și comis². În hrisovul lui Dan II din 10 Noemvrie 1424, el ocupă locul penultim între martori, având după el pe comis³. De aci înainte, paharnicul e trecut în mod obișnuit în lista de martori dregători.

Numele. În documentele slave, forma obișnuită este пѣхарникъ; mai rar se întâlnește și forma пахарникъ⁴. În cele latinești e numit „pincerna”⁵ sau „magister pincernarum”⁶.

Atribuțiile paharnicului rezultă din însuși numele pe care-l are: el era dregătorul care oferea de băut domnului, umplând și paharele la oaspeți. Corespunde așadar demnitarului numit paharnic în Bosnia, pohárnok mester în Ungaria, πικρέρννης la Bizanț, Mundschenk în Germania, échançon în Franța, etc.

Del Monte descrie atribuțiile paharnicului în felul următor: „Paharnicul cel mare adică Pincerna care oferă vin domnului la solemnitățile cele mari. E o dregătorie de mare cinste și folos.”⁷ Tot el ne spune că marele paharnic mai are și alte atribuțiuni

¹ Nicolaescu, *Aldea*, p. 6 nota.

² Bogdan, *Un chrisov*, 114.

³ Bogdan, *Brașovul*, 24.

⁴ Documentele din 1430 Septemvrie 16 (*Arh. ist.*, I, 1, 73; publicat și de Ștefulescu, *Doc.* 15-17 și *Surete*, I, 280-1); 1468 Mai 18 (Ștefulescu, *Doc.* 18; cf. *Surete*, I, 283.) — În învățăturile lui Pseudo-Neagoe întâlnim și termenul credinciari (κρεδινιῶν) pe care I. Bogdan, *Râzeni*, 416, îl explică printr-o romanizare a polonezului kredencarz (paharnic, Mundschenk). Cuvântul arată că acest dregător lua „credința” sau se încredința, gustând vinul oferit domnului, ca să nu fie otrăvit sau de rea calitate.

⁵ Document din 3 Decemvrie 1507 (Bogdan, *Brașovul*, 354-5).

⁶ Document din 2 Martie 1460 (*ibid.*, 326).

⁷ *Mag. ist.* V, 45.

anume : comandă corpul de oaste al Roșilor¹. Această ultimă știre privește însă pe paharnicul dela sfârșitul secolului XVII. Nu avem nici o dovadă că, și cu două sute de ani mai înainte, situația ar fi fost identică².

Rangul ierarhic. În privința rangului ierarhic, documentele secolului XV ne arată că paharnicul venea la locul al șaselea, după ban, vornic, logofăt, vistier și spătar. El împărțea însă acest loc cu stolnicul : în lista de martori întâlnim uneori pe paharnic înaintea stolnicului³, alteori contrariul⁴. Iată două exemple din multele ce se pot aduce : 1) Într'un hrisov din 8 Aprilie 1437, dregătorii sunt înșirați în ordinea aceasta : Micle paharnicul, Semen stolnicul, Badea comisul⁵; peste câteva zile, la 23 Aprilie, ordinea celor dintâi doi e schimbată : Simeon (recte Semen) stolnicul, Miclea paharnicul, Badea comisul⁶. 2) La 1 Iunie 1483 avem următoarea listă : Hârgotă paharnicul, Danciul stolnic, Stanciul comis⁷; peste patru zile, la 5 Iunie : Danciul stolnic, Hârgotă paharnic, Stanciul comis⁸. Egalitatea ca rang ierarhic a paharnicului și a stolnicului e ușor explicabilă : acești dregători au atribuții de acelaș caracter. Cu timpul însă se produce o diferențiere : paharnicul ajunge superior stolnicului. Del Monte dă celui dintâi rangul al șaselea, deci ca și în secolele anterioare ; stolnicul însă e trecut în locul al nouălea, având înaintea lui pe clucer și comis⁹. Documentele secolului XVII deasemenea pun pe paharnic înaintea stolnicului¹⁰.

Subalternii marelui paharnic : nu sunt menționați în documentele secolului XV. Nu întâlnim nici pe vreun vtori sau treti paharnic, nici pe păhărniceii. Existența lor în acea epocă ni se pare însă în afară de îndoială. A trebuit să existe un vtori și un treti paharnic pentru mesele domnești obișnuite ; paharnicul cel mare servea numai la sărbători și împrejurări deosebite. Păhărniceii sau paharnicii din sate apar adesea ca martori în

¹ *Ibidem*.

² Del Monte și zice : „acuma (nunc) el este peste Roșii“, ceea ce arată, credem, că mai înainte n'avea această atribuție.

³ Documente din 1451 (Miletić, 123-4) ; 1456 Aprilie 15 (*Arh. ist.* I, 1, 142) 1472 Aprilie 3 (Venelin, 111-2) ; 1482 Iulie 13 (Lapedatu, *Vlad*, 71) ; 1483 Ianuarie 17 (*ibidem*) ; 1485 Aprilie 5 (Ștefulescu, *Doc.* 26).

⁴ Documente din 1431 Noemvrie 17 (Nicolaescu, *Doc.* 209-11) ; 1432 Ianuarie 20 (Hurmuzaki, I, 2, 573-4) ; 1464 Iulie 10 (Ștefulescu, *Tismana*, 190) ; 1471 Ianuarie 25 (Venelin, 95-6) ; 1487 Iulie 31 (Lapedatu, *Vlad*, 72) ; 1488 Aprilie 1 (*ibid.*).

⁵ Bogdan, *Brașovul*, 73.

⁶ *St. și Doc.*, XII, 276-8.

⁷ Venelin, 124-6.

⁸ *Arh. ist.*, I, 1, 37.

⁹ *Mag. ist.*, V, p. 33 și 46.

¹⁰ Exemple numeroase se pot găsi în orice colecție de documente interne. (Iorga, Ghibănescu, Ștefulescu).

documentele secolului XVII¹ și li se dă titlul de boieri. Astfel într'un zăpis din 14 Decemvrie 1623, se spune că la vânzare, „se-au tâmplat de-au fost mulți boiari măturie“ și printre ei se citează: „Mihai peh(arnicul) ot Buești; Marco peh. ot Brătiiani“². Într'altul din 16 Mai 1632, vedem printre martori pe „Barbul pah., Cioană pah., Necuia paharnic din Ogruni“³. „Le-pădat păhărnicele din Săcășori“ vinde la 1 Octomvrie 1650, opt pogoane de vie și ocina din capul Comorăi, căpitanului Mogoș⁴. Un „Pană paharnic din Căpreni“ e pomenit ca martor la vânzare într'un zăpis din 16 Octomvrie 1642⁵, un „Matei peh. din Drăgoiani“ la 26 Noemvrie 1665⁶. Acești paharnici din sate alcătuiau o breaslă boierească. Lor le era dată în seamă strângerea dării numite „bani de păhărnice“ care se lua dela vinul vândut prin sate și orașe. În privința aceasta avem un document foarte clar din 17 Ianuarie 1627 prin care Alexandru vod scutește satul Flămânzești al mănăstirii Argeș de zisa dare. Domnul spune: „să fie satul sventei mănăstiri anume Flămânzeștii în pace și slobod de bani de păhărnice de cătră paharnici, nemic de vinure câte se vor vende acoloa în sat și în țigănie să nu dea, nici să meargă păharnicii acolo, pentru că am ertat d. mea cum au fost ertat și de părintele d. mele și de alți domni mai denainte vreme. Derept aceia și voi păharnicilor care veți îmbla acolo pentru păhărniciia... voi să vă feriți de satul sventei mănăstiri... și de țigănie... numai să vă luați păhărniciia de cârcimele den oraș, iar în sat nemic să nu mergeți“⁷.

Acești paharnici aveau o organizare militară, pe cete cu vătafi în frunte, ca și vistierniceii, și ascultau de marele paharnic. Del Monte ne spune că ei „merg asemenea călări la război ca și călărașii“⁸.

Veniturile. Despre veniturile marelui paharnic, dealtfel ca și a celorlalți mari dregători, ne lipsesc cu totul știrile pentru secolul XV. Del Monte afirmă, după cum am văzut, că păhărniciia era „o dregătorie de mare cinste și folos“. El adaogă însă: „acuma (id est: 1688) însă e de nimic“⁹. Tot el ne spune că

¹ Există și un document din 16 Iunie 1493, în care se spune că domnul a luat dela „Datco și Radul paharnici“ jumătate din satul Izvorani, dându-le altceva în schimb. În lista de martori dregători este trecut „Dumitru paharnic“. E probabil ca cei doi dintâi să fi fost subalterni dela curtea domnească sau păhărnici din sate. Am avea în cazul acesta o mențiune a lor încă din secolul XV.

² Bianu, *Doc.*, 90.

³ Ștefulescu, *Doc.*, 455-6.

⁴ Șurete, III, 127.

⁵ Ștefulescu, *Doc.*, 497.

⁶ Ștefulescu, *Doc.*, 564.

⁷ *Arh. ist.*, I, 1, 103.

⁸ *Mag. ist.*, V, 44-5.

⁹ *Ibid.*

păhârniței „fură odată avuți și dădeau multe daruri paharnicului”¹. După toate probabilitățile, aceeași situație trebuie să fi fost și mai înainte. E probabil deasemenea ca darea numită „bani de păhârnicie” să fi constituit unul din veniturile acestei dregătorii, să fi fost adică dată, în parte sau ch'ar în întregime, marelui paharnic și subalternilor săi.

Originea. Cuvântul peharnic, paharnic este de origine slavă. În vechea slavă găsim paharnikŭ, în serbo-croată peharnik, în cehă poharnik², Ungurii au forma pohárnok³. Dregătorul care îndeplinea atribuția paharnicului nostru se numea la Bulgari epikernij (din gr. επικέρνης)⁴, la Croați în secolul XI vinofoč (în documentele latine: jupanus pincernarius)⁵, la Sârbi în epoca lui Dușan, enohijar (din gr. ονοχός)⁶. În Bosnia, el poartă la mijlocul secolului XIII, același nume ca și la noi, *peharnik*⁷. Faptul că imensa majoritate a documentelor noastre au forma *peharnik* ne face să ne îndreptăm privirile spre Serbia și Bosnia. Se pare că noi am împrumutat acest termen din serbo-croată, de unde am luat și cuvântul pahar⁸.

Moldova. Prima mențiune cunoscută azi despre paharnicul sau ceașnicul moldovean este în documentul din 1407 prin care Alexandru, împreună cu boierii săi, confirmă actul încheiat cu regele Poloniei în 1404. Între acești boieri se află și „Bârlici Stan ceașnic”⁹. A doua oară îl întâlnim în așezământul comercial acordat negustorilor din Lemberg la 8 Octomvrie 1407. Ultimul dintre martori este Iliș ceașnicul¹⁰. În documentele următoare, ceașnicul este unul din dregătorii martori obișnuiți.

Numele. În documentele slave acest dregător este numit de obicei ceașnic чашиник; se întrebuințează uneori însă, în epoca lui Ștefan cel Mare, și denumirea paharnic, пахарник¹¹. În do-

¹ *Ibid.*, 45.

² Miklosich, *Etym. Wörterbuch der slavischen Sprache*, Wien, 1886, p. 234.

³ *Ibidem*.

⁴ Jireček, *Bulgaren*, 386.—În lista de demnitari bulgari publicată în Hurmuzaki I, 2, 805-812 găsim pe „monahul Silvestru, paharnicul marelui țar Alexandru (μωναχου σιλвестру... епикерни великаго царѣ ѿванна александра.)

⁵ Jireček, *Staat*, I, 14-15.

⁶ *Ibidem.*, p. 19.

⁷ *Ibidem.*, p. 16.

⁸ Pentru acesta din urmă vezi Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române în Dacoromania*, III, p. 223.

⁹ Hurmuzaki, I, 2, 827-8.

¹⁰ *Arch. ist.*, I, 1, 130-2; cf. Kaluzniacki, 13-15.

¹¹ Vezi de exemplu, documentele din 1462 Sept. 18 (Bogdan, *Doc.* I, 59); 1463 Aprilie 15 (*ibid.*, 74); 1464 Noemvrie 2 (*ibid.*, 86); 1465 Aprilie 11 (*ibid.*

cumentele latine i se spune odată tisifer¹, altă dată, într'o formă mixtă ungaro-slavă poharnig².

Atribuția ceașnicului moldovean este aceeași ca și a paharnicului din Țara-Românească: el este dregătorul care servește sau „derege” domnului paharele cu vin, la masă, în sărbători și împrejurări deosebite. Aceasta e definiția pe care o găsim atât la Paul de Alep³ cât și în interpolația atribuită lui Misail Călugărul⁴. Miron Costin ne dă ceva mai multe amănunte: „Marele paharnic, polonește podczaszy assistit în festivitatibus, la masa princiară, îmbrăcat cu caftan aurit și încins cu mătășă roșie; el toarnă primul pahar și apoi cuparul polonește czesnik îndeplinește acest oficiu până la ridicarea mesei”⁵. Acelaș lucru ne spune și Dimitrie Cantemir: „Marele paharnic (supremus pincerna) în zilele de sărbătoare, dă (întinde) domnului primul pahar de vin”⁶. După cum se vede, la sfârșitul secolului XVII și începutul celui de al XVIII, „serviciul” mesei domnești era mai complicat: Paharnicul oferea numai primul pahar, cuparul pe celelalte.

Acesta din urmă însă este un dregător relativ nou; nu-l întâlnim menționat înainte de a doua jumătate a secolului XVI⁷. Până a nu se înființa cuparul, e probabil că marele paharnic servea, la sărbători și în împrejurări deosebite, tot timpul mesei. Înainte de a oferi domnului paharul cu vin, paharnicul gusta el însuși spre „încredințare” ca vinul să nu fie cumva otrăvit sau rău⁸.

În câteva documente din prima jumătate a secolului XV, se constată, în lista de martori, câte doi ba uneori și trei ceașnici. Astfel în două documente dela Alexandru cel Bun, găsim între

90); 1466 Fevruarie 18 (*ibid.*, 93); 1467 Oct. 2 (*ibid.*, 123); 1468 Oct. 2 (*ibid.*, 133), etc. Pentru echivalența celor doi termeni vezi, de pildă, documentul din 10 Octomvrie 1618 în care boierul Mihail Furtună numit „vel cășnic” în text, îschălește „φουρτοβνα παχάρνοικ (Bianu, *Doc.*, 42).

¹ Document din 12 Iulie 1499 (Bogdan, *Doc.* II, 441).— Bandini, *Anale*, XVI, 313, are: „poharnik nempe pocillator”.

² Document din 10 Iulie 1468 (Bogdan, *Doc.* II, 299; și în Hurmuzaki, XV, 67).

³ Ed. Belfour, I, p. 75; cf. *Arh. ist.*, I, 2, 75.

⁴ Ureche-Simion Dascălul, p. 22, aparat.

⁵ *Arh. ist.*, I, 1, 170.

⁶ *Descriptio Moldaviae*, 79.

⁷ Prima mențiune cunoscută nouă e într'un document din 4 Octomvrie 1591 în care se vorbește de „Sandru” din Ruși, fiilorul cupariului” (*Arh. ist.*, I, 1, 105). Un „Ion” sco cupar” într'un document din 6 Martie 1599 (*Surete*, II, 284; cf. și p. 286).

⁸ Iată ce spune în privința aceasta Paul de Alep descriind un ospăț dat de domn patriarhului de Antiohia, Macarie: „Lângă [domn] stau nemișcați paharnicul și alți servitori... Paharnicul turna vin domnului și Patriarhului în cupe asemenea și de câte ori beau, toți se sculau în picioare... Prezintănd un pahar domnului, paharnicul gusta întâi el însuși și apoi îl dă” (ed. Belfour, I, p. 56; cf. *Arh. ist.*, I, 2, 66).

martori de fiecare dată, pe Isaia ceașnic și pe Negrilă ceașnic¹. Intr'un act dela Iliăș din 17 Iulie 1436, diacul trece pe Băloș ceașnic și Albul ceașnic². La 23 Fevruarie 1448, constatăm că între boierii dregători sunt trei ceașnici: Costea, Băloș și Petre³. Cum se explică această prezență a mai multor dregători de acelaș fel? Trebuie mai întâi să reamintim că în timpul domniei comune a lui Iliăș și Ștefan, fiecare din cei doi domni și-a avut dregătorii săi. Deasemenea, în timpul domniei comune a lui Ștefan și Petru. Intr'un document din 6 Martie 1443, pe lângă Ivan Balcian, ceașnicul lui Ștefan, figurează între martori și Tador, ceașnicul lui Petru voevod (нанъ тадоръ чашникъ петра воєводина[х]) precum și Sima, vornicul lui Petre voevod (нанъ симъ дворникъ петра воєводинах)⁴. Așa dar prezența a doi ceașnici în intervalul 1435-1443 a domniilor comune amintite, e explicabilă. Pentru celelalte documente, trebuie să se ție seamă de practicile de cancelarie amintite: diacii nu adăogau întotdeauna particulele *biv* și *utori*. Cu aceste explicațiuni, prezența a doi și trei ceașnici în documentele din prima jumătate a secolului XV nu mai prezintă nimic anormal. În afară de domniile comune amintite, a existat de fapt numai un singur mare ceașnic în funcție, așa cum se constată în a doua jumătate a aceluiaș secol, în timpul lui Ștefan cel Mare.

Rangul ierarhic. În privința aceasta, studiul documentelor din secolul XV ne duce la concluziile următoare: În vremea lui Alexandru cel Bun, ceașnicul alternează ca așezare în lista de martori față de stolnic: uneori îl precede⁵, alteori îl urmează⁶. Situația e aceeași și în documentele din intervalul 1433-1457; se observă totuși că primul caz (ceașnicul trecut înaintea stolnicului) e mai frequent decât al doilea⁷. Această tendință de înălțare ca rang ierarhic a ceașnicului față de stolnic se desăvârșește apoi în vremea lui Ștefan. În marea majoritate a do-

¹ Doc. din 1423 Fevruarie 17 (*Surete*, V, 1-2); 1426 Oct. 15 (*Iorga, Ostași*, p. 131-2).

² Hurmuzaki, I, 2, 870.

³ Bogdan, *Contribuții*, 637-8.

⁴ Hurmuzaki, I, 2, 880.

⁵ Vezi de exemplu documentele din 1410 Septembrie 22 (*Surete*, I, 1-2); 1419 Aprilie 8 (*Arh. ist.* I, 1, 110); 1423 Martie 31 (*Surete*, I, 21-3); 1424 Fevruarie 16 (*Surete*, I, 14-15); 1427 Decembrie 4 (*Surete*, V, 110-111); 1427 Decembrie 23 (*Ispisoace*, I, 3-4); 1428 Aprilie 15 (*Uricar*, XVIII, 1-2); 1428 Decembrie 28 (*Wickenhauser, Moldava*, 83-4).

⁶ Vezi de exemplu documentele din 1409 Aprilie 18 (*Arh. ist.* I, 2, 11-12); 1409 Noiembrie 18 (*Wickenhauser, Moldava*, 55); 1410 Fevruarie 15 (*Wickenhauser, Moldava*, 56-7); 1411 Aprilie 14 (*ibid.* 57-9); 1421 Aprilie 25 (*Venelin*, 60-2); 1428 Iulie 8 (*Arh. ist.*, I, 1, 121); 1428 Iulie 24 (*Uricarul*, II, 251-3); 1429 Iunie 1 (*Arh. ist.*, I, 1, 121-2); 1429 Septembrie 1. (*Ms. Acad. Rom. No. 4606*, f. 8); 1431 Decembrie 23 (*ibid.* f. 13); 1431 Fevruarie 6 (*Arh. ist.*, I, 1, 122-3).

⁷ L'am întâlnit în 22 de documente, față de 16 care au cazul cel de al doilea.

cumentelor acestui voevod, ceașnicul precede pe stolnic, semn al unui rang ierarhic superior¹. În epoca următoare se păstrează această situație: izvoarele narative mai însemnate ale secolului XVIII pun toate pe ceașnic înaintea stolnicului².

Subalternii. În documentul din 1436 de care a fost vorba și mai înainte, găsim între boieri pe un Băloș подчашии³. Acest titlu poate fi tradus prin „subceașnic” sau ceașnic al doilea. Băloș în realitate era însă vel ceașnic. Ca atare îl întâlnim atât în domniile anterioare⁴ cât și posterioare⁵; el trebuia să aibă deci aceeași situație și în 1436. Titlul de подчашии care poate înșela la prima vedere, se explică prin aceea că documentul, scris la Lemberg și destinat regelui Poloniei Vladislav, se datorește, după toate probabilitățile, unui diac polon⁶. În Polonia însă, dregătorul corespunzător vel ceașnicului nostru se numea tocmai așa подчашии, după cum ne spune Brzeski⁷ și Miron Costin⁸; trebuie deci să traducem zisul cuvânt prin vel ceașnic, nu subceașnic, cum s'ar părea la prima vedere.

Un vtorii ceașnic nu e menționat în documentele secolului XV. Existența lui în acea epocă ni se pare însă mai presus de îndoială. După cum exista un stolnic al doilea, constatat documentar la 1436 (vezi mai jos p. 146) așa trebuia să existe și un paharnic al doilea, care servea la mesele obișnuite. E de-a-semenea foarte probabil ca la acesta să se fi adăos de timpuriu și un treti ceașnic sau al treilea. În afară de acești trei dregători, Dimitrie Cantemir ne spune că la curte mai erau și 24 de

¹ În câteva documente, mai ales dela începutul domniei, găsim și ordinea inversă, stolnicul precedând pe ceașnic. Vezi de pildă, documentele din 1457 Septemvrie 8 (Bogdan, *Doc.* I, 3-5); 1457 Sept. 13 (*ibid.* II, 258); 1462 Mai 15 (*ibid.* I, 56); 1467 Ianuarie 1 (*ibid.* I, 117-8); 1468 Iulie 10 (*ibid.* II, 299 cf. p. 511); 1469 Iunie 5 (*ibid.* I, 136); 1487 Mart 5 (*ibid.* I, 294).

² Ureche-Simion Dascălul p. 22, aparat; Miron Costin în *Arh. ist.* I, 1, 170; Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, p. 79.

³ Hurmuzaki, I, 2, 865-7; cf. Uljanickij, 50-52.

⁴ Documente din 1435 Octomvrie 18 (Hurmuzaki, I, 2, 859-60; pentru dată vezi Giurescu, *Cronologie*, p. 739); 1433 Iunie 4 (Hurmuzaki, I, 2, 840); 1433 Februarie 26 (*Uricarul*, XX, 96-7); 1433 Ianuarie 17 (*Surete*, I, 163-4); 1432 (*Rev. ist. arh. fil.* VII, 370-1).

⁵ Documente din 1436 Iunie 24 (*Uricar*, XIV, 59-61; cf. *Ispisoace*, I, 9-11); 1436 Iulie 17 (Hurmuzaki, I, 2, 870; cf. Uljanickij, 48-9); 1436 August 17 (*St. și Doc.* XIX, 11); 1437 Aug. 19 (Uljanickij, 54-55; cf. *Uricarul*, XI, 4-6); 1438 Ianuarie 17 (*St. și Doc.* VI, 125); 1438 Februarie 17 (*Arh. ist.* I, 1, 5); 1439 Martie 12 (*Uricar*, XVIII, 13-14); 1439 Iulie 2 (Hurmuzaki, I, 2, 876; cf. Uljanickij, 57-8); 1442 Februarie 24 (Hurmuzaki I, 2, 878; cf. Uljanickij, 58-9).

⁶ Numele diaconului nu se arată; sunt însă o sumă de indicii în redacția documentului care pledează pentru originea polonă: 1) Numele boierilor formate prin adăogarea terminațiunii -ski la numele tatălui sau al moșiei 2) Titlul de cancelar dat logofătului Dionisie (Диниско канцлеръ) 3) ac la de рнтерн dat boierilor.

⁷ *Vechile cronice*, 233.

⁸ *Arh. ist.*, I, 1, 170.

păhărnicei cari „asistă la masă și dau musafirilor domnului pahare cu vin”¹. Acești subalterni sunt constatați documentar din timpul lui Ștefan cel Mare. La 26 Noemvrie 1490, domnul arată că a cumpărat un sat Glodenii cu 150 de zloți tătarești dela Sima păhărnicele (сима наш сима пххрничел), Toma păhărnicele (тома пххрничел) și alți proprietari². Se pune acum întrebarea dacă păhărnicei erau numai acești subalterni dela curtea domnească sau dacă ei nu formau cumva, în afară de aceștia și o breaslă boierească, mult mai numeroasă, în sate. Credem că se poate răspunde afirmativ. În secolul XVI și XVII constatăm, prin sate, o sumă de acești păhărnicei cari vând moșie, cumpără și sunt citați ca martori prin zapise. Astfel e „Mihociu păhărnicele” care vinde la 7 Aprilie 1548 moșie în Ceretoea pentru 70 de zloți tătarești³; Ion Brahă păhărnicele din Volovăț care cumpără patru case și patru jireabii în Botoșani dela Ionașco păhărnicele din Horodnic⁴; Onil păhărnicele în Dumușeni, care dă împreună cu alții un zapis de măturie⁵; în sfârșit „Lazor Blidar păhărnicele ot Blidereni ot vlos Toutruș” care împreună cu fetele lui, vinde moșia de pe Căiuțul mare⁶. Acești păhărnicei din sate formau întocmai ca și vistierniceii, comișeii, spătăreii, etc. o breaslă aparte din punct de vedere fiscal, având o organizare militară pe cete și depinzând de marele paharnic.

Veniturile. Atât Miron Costin⁷ cât și Dimitrie Cantemir⁸ ne spun că marelui paharnic îi era dată administrarea ținutului Cotnari; el se bucura deci de veniturile ce rezultau din această administrare. Cantemir mai arată încă un izvor de venit al acestui dregător. El afirmă anume că „nimănu-i în toată țara, nu i este îngăduit să-și culeagă via, până ce n'a căpătat mai întâi voie de la marele paharnic, voie pe care acesta obișnuiește s'o dea la patrusprezece ale lunii Septemvrie, după ce a primit un mic dar; din aceasta are de obicei, un venit destul de mare”⁹. Rămâne să se constate întrucât aceste afirmațiuni se aplică secolului XV.

¹ *Descriptio Moldaviae*, p. 87.

² Bogdan, *Doc.* I, 438). Acești doi păhărnicei sunt citați și într'alt document din aceeași zi (*ibid.* 438).

³ *Ispisoace*, I, 89-92.

⁴ *Surete*, II, 223.

⁵ *Ibid.*, 226

⁶ Bianu, *Doc.* 59. Vezi deasemenea un „Pătrașco păhărnicele martor într'un document din c. 1600 (*Surete*, II, 17); un „Gheorghiță păhărnicele” care vinde moșie la 1 Iunie 1603 (*Ispisoace*, II, 22-3): un „Simion păhărnicele ot Băbi-ceani” martor într'un zapis din 2 August 1629 (Bianu, *Doc.* 163); un „Condrea păhărnicele” din Rugi martor la o vânzare de ocină (*Surete*, IV, 313) cf. zapisul din 1627 Noemvrie 13: Zahariia pah. din Zberăști și Gligorcea pah. din Costeani sunt între martori.

⁷ *Arh. ist.*, I, 170.

⁸ *Descriptio Moldaviae*, p. 79. •

⁹ *Ibid.*

Originea. Am văzut că numele obișnuit al acestui dregător, în secolul XV, este *ceașnic*, nu paharnic ca în Țara-Românească. Acest termen care provine din *čaša* (ποτήριον, Kelch, Becher)¹ este de origine slavă. În vechea cehă găsim forma *čašnik* (azi *čišnik*), în polonă *czesnik*: la ambele neamuri el designă pe dregătorul cu aceleași atribuții ca ale paharnicului nostru (Mundschenk, pincerna)². La Slavii de sud, Berneker nu-l menționează. După toate probabilitățile, Moldovenii au împrumutat acest termen de la Poloni, de la care au luat și cuvântul *ceașcă* (*czaszka*).

¹ Berneker, 137.

² *Ibidem.*, cf. Kutrzeba, p. 20; Zernicki-Szeliga, p. 10-11.

STOLNICUL

Țara-Românească. Acest dregător apare întâia oară în hrisovul din 8 Ianuarie 1394: îndată după cei doi vistieri vine stolnicul Bratu¹. În documentul din 10 Iunie 1415² e citat ca penultimul dintre martori. A treia oară l'am întâlnit în hrisovul lui Dan II din 10 Noemvrie 1424 în care „Manea Stolnicul“ e trecut înaintea paharnicului și comisului³. În documentele următoare, stolnicul figurează în mod obișnuit printre dregătorii martori.

Numele. În documentele slave el poartă întotdeauna numele de *столникъ*; în scrisoarea latinească din 2 Martie 1460, dela Dan pretendentul, e numit „magister mensarum“⁴.

Atribuțiile. În privința atribuțiilor acestui dregător, documentele nu ne dau nici o lămurire, în afară de aceea care se poate scoate din însuși numele lui. Del Monte ne arată pe stolnic ca „șef al bucătăriei“ domnești (*praefectus culinae*)⁵. Marele stolnic avea o atribuție de acelaș caracter ca și paharnicul: la sărbători sau solemnități, el dispunea mâncarea pe masa domnească și o servea domnului, după cum paharnicul servea băutura. Corespunde așadar demnitarului numit *ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ δεσπότης* la Bizanț⁶, stolnik în Polonia⁷, Truchsess sau Küchmeister în Germania⁸, *күхмистр* în Lituania⁹, etc.

Rangul ierarhic. Ca rang ierarhic, am arătat mai înainte că stolnicul pare să fi fost egal în secolul XV cu paharnicul. Documentele din acea vreme îl citează când înaintea acestuia, când după el. În secolul XVII constatăm însă că se produsese o diferențiere: paharnicul ajunsese superior stolnicului.

¹ Nicolaescu, *Aldea*, p. 6, nota.

² Bogdan, *Un chrisov*, 112-4.

³ Bogdan, *Brașovul*, 21.

⁴ *Ibid.*, 326; cf. Hurmuzaki, XV, 53-4. În celelalte documente latinești, stolnicul nu e trecut printre martori.

⁵ *Mag. ist.*, V, 46.

⁶ Bury, p. 125-6.

⁷ Kutrzeba, p. 20.

⁸ Isaacsohn, p. 22-28.

⁹ Bogdan, *Doc.*, II, 401-3.

Subalternii. În zilele obișnuite, în locul marelui stolnic, servea la masă unul din subalternii lui: stolnicul al doilea sau al treilea. Nu-i găsim menționați în documentele secolului XV; credem însă că se poate admite existența lor în acea vreme. Del Monte ne spune că marele stolnic „are sub el pe marele Șufar (sciuforum magnum: șeful bucătarilor) care e boier și mulți alți stolnici”¹. Șufarul pare a fi un dregător târziu; vom vorbi de el cu altă ocazie. Stolnicii „mulți” de care pomeneste Del Monte, credem că sunt stolniceii cari serveau la masa domnească, aducând mâncărurile și împărțindu-le la comesenii. În afară de aceștia, mai erau stolniceii din sate. Asupra lor cunoaștem câteva documente din secolul XVII, care ne arată că ei strângeau dijma din peștele prins în Dunăre și bălțile de lângă Dunăre. La 10 Decembrie 1622, Radu Mihnea, întărind mănăstirii Znagov gârlele de pe moșia Spanțovul și zeciuiala din pește, spune următoarele: „și să fie în pace de stolnicii, să n’aibă nimeni treabă cu acele gârle d’pre ocina mănăstirii”². Stolnicii de care e vorba se pare însă că nu au executat întocmai porunca. De aceea, domnul revine asupra ei la 14 Iunie a anului următor: „ție Iordane ce ești stolnic la Cornățel. După aceea-ți dau în știre domnia mea pentru rândul sfintei mănăstiri dela Snagov, că au venit călugării de se-au jeluît naintea domniei mele, cum te amesteci și în gârlele mănăstirii ce sânt pre ocina Spanțovul, *nu fii numai bălta și Dunărea cum au fost leagea*. Și ție-am mai fost scris domnia mea și de alt rând carte ca să te veghi de gârlele mănăstirii”³. La 1 Maiu 1658, Mihnea al III întărește mănăstirii Xenofon dela sfântul munte slăpânirea peste satele Reclca și Seliștea Plopului, scutite de dări, și peste un pod și mai multe bălți de pește, dela care călugării vor avea să ia tot venitul: „iar stolniceii cari vor fi pe bălțile de la Dunăre, nici o treabă să nu aibă cu ele”⁴ (а столничии которѣе хокетъ кити по клатъ въ на дунѣв ници трѣби ме те х да не иматъ). Din aceste documente rezultă că stolniceii aveau dreptul să ia zeciuiala numai din peștele prins în Dunăre și în baltă. În legătură cu acest drept, aflăm dela Fotino că pescuitul în baltă Grecii era rezervat exclusiv marelui stolnic. Acest privilegiu constituia *venitul* lui⁵. Intrucât însă Fotino e un izvor foarte târziu, știrea nu se poate primi pentru epoca anterioară decât sub rezervă.

Originea. Cuvântul stolnic (столникъ) format dela stol (столъ) masă, este de origină slavă. Miklosich îl constată în rusă (столь-

¹ Mag. ist., V, 46.

² Bianu, Doc., 77.

³ Ibid., 85.

⁴ Originalul la mănăstirea Xenofon din muntele Athos. Copie fotografică la profesorul G. Millet, Paris.

⁵ III, 496.

ник), bulgară (столник), cehă (stolnik) și polonă (stolnik) cu înțelesul pe care-l are și la noi: dapifer, Truchsess. În sârbă îi dă ca termen corespunzător трпезник și-l explică prin чинорник дворски за столок¹. Despre dregătorul numit stolnic s'au emis două păreri: 1) Jireček afirmă ca el este comun Țării Românești și Rusiei², fără să amintească ceva de vre-o influență sud-slavă. Istoricii Român, Xenopol³, Onciul⁴, Iorga⁵ cred căte și trei că dregătoria e de origine bulgară, admit deci o atare influență la noi. *Documentar*, nu se constată un dregător cu numele de stolnic, nici la Bulgari⁶, nici la Sârbi⁷. Din moment însă ce termenul există la cei dintâi, trebuie să admitem și existența dregătorului respectiv⁸. În ce ne privește, credem că termenul a fost împrumutat de la Bulgarii vecini, o influență rusească, polonă sau cehă fiind *exclusă* pentru Țara-Românească.

Moldova. Prima mențiune despre stolnicul moldovean este în documentul din 18 Noemvrie 1393, dela Roman voevod. Între martori se află, în locul al șaselea, și precedând pe vornic „Iurie stolnicul”⁹. A doua oară îl întâlnim la 11 Februarie 1401, într'un hrisov dela Alexandru cel Bun: aci e ultimul dintre dregători¹⁰. În documentele următoare, stolnicul apare în mod obișnuit printre boierii martori.

Numele. Ca și în Țara-Românească, numele obișnuit în actele slave este столник¹¹; în cele latinești e numit odată „dapiffer”¹²; în alte două rânduri se întrebuințează tot numele slav stolnic¹³.

¹ *Dictionnaire*, p. 812-3.

² *Staat*, p. 15: Der Walachei und Russland gemeinsam sind klučar (klyuč, Schlüssel) und stolnik (stol, Tisch).

³ *Ist. Rom.*, III, 227.

⁴ *Cursul 1920-I*, p. 285.

⁵ *Gesch. des rum. Volkes*, I, 253.

⁶ Nu-l menționează nici Jireček, în nici una din lucrările sale.

⁷ *Idem*. La Sârbi exista însă un dregător numit ставик (dela staviti, aufstellen) care după Mikušković și Novaković corespunde bizantinului δ έπι τής τραπέζης. (*Staat*, I, p. 16-7).

⁸ Faptul că nu e dovedit *documentar* se datorește poate și materialului istoric restrâns de care dispune vechea istorie bulgară, în special în ce privește dregătorii.

⁹ *Rev. ist. arh. fil.*, VII (1894) p. 367-8.

¹⁰ *Surete*, VIII, 8.-2. Pentru dată vezi Onciul, *Datele*, p. 215. Cf. C. C. Giurescu, *Les manuscrits...* p. 11-12.

¹¹ Am întâlnit odată și forma столоник (doc. din 1407, Hurmuzaki, I, 2, 827-8).

¹² Document din 1499, Iulie 12 (Bogdan, *Doc.*, II, 441).

¹³ Document din 4 Aprilie 1459 (*ibid.*, II, 268) și 10 Iulie 1468 (*ibid.*, II, 299; cf. Hurmuzaki, XV, 67).

Atribuțiile acestui dregător sunt identice cu acelea ale stolnicului din Țara-Românească. Bandini îl definește ca „praefectus culinae et mensae”¹. În această calitate el avea supravegherea bucătăriei domnești, iar la zile mari și sărbători, servea la masă, punând înaintea domnului mâncărurile. În restul anului, atribuția aceasta revenea subalternilor săi: stolnicul al doilea și al treilea². Interpolarea atribuită lui Mihail Călugărul ne spune următoarele despre atribuțiile marelui stolnic: „La zile mari și la veselii domnești, îmbrăcat în haine domnești și viind înaintea bucatelor domnești, le tocmește pre masă înaintea domnului cu tipsiile și dvorbitoriu într’acele zile”.³ Miron Costin adaogă amănunte despre costumul acestui dregător și despre subalternii lui: „Marele stolnic la solemnități stă la masa domnească, îmbrăcat cu caftan cu flori de aur, ad instar” stofei numite lama și încins cu o mătase roșie. De el depind grădinarii, pescarii și toate lacurile de lângă Prut și Nistru, cele de lângă Dunăre fiind răpite de către Turci”⁴. Dela Dimitrie Cantemir aflăm că marele stolnic „șeful întregii bucătărie a Domnului și a tuturor servitorilor ei” servea la masă, la solemnități, numai „până la al treilea pahar”⁵. Acest amănunt de ceremonial ne arată, ca și în Țara-Românească, o diferențiere a „serviciului” a cărei început e însă greu de fixat în timp.

Întâlnim uneori în documentele moldovenesti, între martorii dregători, câte doi stolnici în același timp. Astfel la 17 August 1436 găsim pe Domocuș stolnicul și Berindei stolnicul⁶; la 8 Martie 1442 pe Bogdan stolnic și Berindei stolnic⁷, la 1443 Mai 28 pe Bogdan și pe Radu Pisc⁸. Într’un document din 23 Aprilie 1448 apar trei dregători de acest fel: David, Toader și

¹ Anale, XVI, 314.

² Stolnicii erau responsabili dacă mâncarea era rea sau otrăvită. În letopisețul lui Miron Costin, povestindu-se încercarea de otrăvire a vornicului Bucioc de către Gaspar Vodă, se spune că acesta din urmă, spre a nu trezi bănuiele, a simulat și el otrăvirea: „A doua zi s’au făcut războlit și Gaspar Vodă, dând vina stolnicilor că au făcut bucatele cotlite”. (*Letopisește*, I, 270).

³ Ureche-Simion Dascălul, p. 23, aparat. — Paul de Alep nu pune în lista sa de dregători și pe stolnic. Are însă câteva rânduri despre un dregător numit „ashyi”, sau μέγας καλλάριος în grecește și tabbakh-bashi în turcește. Atribuțiile acestuia ne fac să credem că el e tot una cu stolnicul. Într’adevăr, iată cum îl prezintă Paul de Alep: „Ashyi sau μέγας καλλάριος sau Tabbakh-Bashi adecă primul bucătaru, de câte ori venea cu mâncarea dusă de servitori, totdeauna o prezenta domnului, ridicând capacul. Dacă îi plăcea, domnul o punea dinainte în tăcere și mânca, apoi aducându-se o altă mâncare, dacă nu-i plăcea, domnul ridica ochii ca semn și bucătarul o lua și o pune sub masă (ed. Belfour, I, p. 56; cf. *Arh. ist.*, I, 2, 66).

⁴ *Arh. ist.*, I, 1, 170.

⁵ *Descriptio Moldaviae*, p. 79.

⁶ *St. și Doc.*, XIX, 11.

⁷ *Arh. ist.*, I, 1, 74-5.

⁸ *Surete*, V, 115-6.

Radu Pisc¹. În timpul lui Ștefan cel Mare am întâlnit deasemenea câte doi stolnici: La 12 Septemvrie 1464 apar între martori Zbiară stolnicul și Luca stolnicul². În 1488, voevodul confirmă lui Ion Fruntes stolnic un sat de cumpărătoare; în același timp între martori, diacul trece pe Matei stolnicul³. Aceste repetate exemple dovedesc ele oare că stolnicia era o dregătorie dublă? Credem că se poate da un răspuns negativ. În afară de domnia comună a lui Ilie și Ștefan, când fiecare din domni și-a avut dregătorii săi⁴, în restul secolului XV, n'au existat în același timp câte doi mari stolnici în funcție. Cazurile din documentele de mai sus se pot explica prin practicile de cancelarie de care a fost vorba în repetite rânduri. Unul din cei doi stolnici trebuie să fi fost sau vtori sau biv vel stolnic. Astfel de pildă Domocuș din 17 August 1436 era după toate probabilitățile la acea dată biv vel stolnic. Într'adevăr îl întâlnim ca stolnic încă din primii ani de domnie ai lui Alexandru cel Bun, la 18 Aprilie 1409⁵; se poate deci admite ca după 27 de ani, el să fi părăsit această slujbă, diacul nu a adăogat însă particula lămuritoare. Un exemplu edificator a acestei practice de cancelarie ne oferă cazul lui Bogdan stolnicul din 28 Mai 1443. Documentul examinat izolat pare a arăta că atât Bogdan cât și Radu Pisc erau ambii stolnici în funcție. În realitate însă, cel dintâi ieșise din dregătorie, după cum ne dovedește documentul anterior cu două luni, din 6 Martie în care Bogdan are adevăratul titlu: biv stolnic⁶. Se poate deasemenea, după cum am spus, ca unii din cei doi dregători amintiți în același timp în documente să fi fost în realitate vtori stolnic. Existența acestui subaltern ne e dovedită încă din timpul lui Iliaș. Între boierii săi cari jură credință lui Vladislav al Poloniei e și Berindei stolnicul. Pecetea acestui dregător are însă legenda: печать пана керендѣжъ под-ст[олнико]в⁷, ceea ce ne dovedește că înainte de a fi vel stolnic el fusese vtori sau al doilea stolnic. Acesta, credem, e și cazul lui Luca din timpul lui Ștefan cel Mare. La 12 Septemvrie 1464, el trebuie să fi fost vtori stolnic, deoarece vel stolnic era Zbiară (sau Zbierea). Acesta din urmă păstrează dregătoria și în anu

¹ Uljanickij, 71-2; și în *Uricarul*, XI, 68-70, cu data greșită 1447.

² Bogdan, *Doc.*, I, 4.

³ *Ibid.*, 363-4; cf. un caz similar în documentul din 14 Martie 1489 unde apare Toader stolnicul între vânzătorii unui sat iar în lista de martori Ion Fruntes stolnicul. (Bogdan, *Doc.*, I, 376-7). Alte documente în care întâlnim câte doi stolnici în același timp sunt: 1446 Ianuarie 25 (Uljanickij, 68); 1448 Februarie 23 (Bogdan, *Contribuțiuni*, 637-8); 1449 Septemvrie 15 (*Surete*, I, 276-8).

⁴ Vezi mai sus, p. 81-82.

⁵ *Arh. ist.*, I, 2, 11-12.

⁶ Hurmuzaki, I, 2, 880.

⁷ Hurmuzaki, I, 2, 867.

următor¹; abia în lunie 1466 găsim în locul lui pe Luca². Aceiași ni se pare a fi și explicația lui Fruntes stolnicul din 1488. El trebuie să fi fost vtori, superiorul lui fiind Matei care e constatat ca vel stolnic și în documente precedente³.

Rangul ierarhic. În privința rangului ierarhic al stolnicului, trimitem la cele spuse mai înainte, p. 138-9.

Subalternii. În zilele obișnuite, rolul marelui stolnic era îndeplinit de subalternii săi: vtori stolnic și treti stolnic. Pe cel dintâi îl găsim documentat, după cum am văzut, pe vremea lui Iliăș. Despre treti stolnic nu avem nici o mențiune din secolul XV; credem însă că exista pe vremea lui Ștefan cel Mare⁴. Supt aceștia erau apoi stolniceii care aduceau mâncărurile dela bucătărie la masa domnească și serveau pe boieri. Dimitrie Cantemir dă cifra de 24⁵; nu se poate preciza numărul lor pentru secolul XV. În afara de aceștia, erau stolniceii din sate care alcătuiau o breaslă deosebită, ca și spătăreii, păharniceii, etc. Documentele nu ne lămuresc asupra atribuțiunilor lor; probabil însă că se asemănau în privința aceasta cu stolniceii din Țara Românească. Aproximarea e determinată de numele identic și de spusesele lui Miron Costin care afirmă că de marele stolnic depindeau pescarii și toate lacurile de lângă Prut și Nistru. Am văzut o situație asemănătoare în Țara-Românească. Inversând acum comparația, e foarte probabil ca stolniceii moldoveni să fi avut o atribuție asemănătoare cu aceia a stolniceilor din Muntenia: ei să fi fost adică însărcinați cu strângerea dijmei din pește⁶. Primele știri documentare ce cunoaștem despre stolnicei, sunt din secolul XVI. În 1546, Aprilie. Petru Rareș întărește lui Ioan Golâe stolnicel (иоанъ голъи столничесъ) o cumpărătură în satul Uberești pe Prut⁷. La 24 Septemvrie 1554 „Banul stolnicel“ și alți cetăși cumpără o poiană dela Alexandru Lăpușneanu⁸. În 1563, 1568 și 1577, trei întăriri de stăpânire de moșie lui Lupu stolnicel (лупе столничесъ)⁹.

Un „Isaico stolnicel“ din Movileni e pomenit într'un document din 7 Aprilie 1587¹⁰, un „Simion stolnicel“ către 1600¹¹

¹ Vezi documentele din 3 Martie, 11 Aprilie, 13 Decemvrie (Bogdan, *Doc.*, I, 88-92).

² Bogdan, *Doc.*, I, 104.

³ Din anii 1486-8 (*ibid.*, I, 290-356).

⁴ El e dovedit pe vremea lui Lăpușneanu (*Vechile Cronice*, p. 233).

⁵ *Descriptio Moldaviae*, p. 87.

⁶ Într'un document din Aprilie 1488 se vorbește de „dijma din peștele proaspăt“ ce se va vâna pe hotarul satelor Leucușenii și Dragomireștii. Această dijmă Ștefan o confirmă „Mitropoliei“ de Roman, căreia îi fusese dată de către Alexandru cel Bun. (Bogdan, *Doc.* I, 341-2).

⁷ *Surete*, I, 214-5.

⁸ *Arh. ist.* I, 1, 66-7.

⁹ *Ispisoace*, I, 113, 119-120 și 146.

¹⁰ *Surete*, II, 322-4.

¹¹ *Ibid.* p. 17.

Ionașco stolnicul vinde moșie la 22 Martie 1618¹. Astfel de exemple s'ar putea înmulți; întrucât ele nu ne dau însă știri noi despre acești subalterni², socotim suficiente pe cele de mai sus. Trebuie să se observe însă că citatele de mai sus nu ne lămu-resc întotdeauna dacă e vorba de stolniceii dela curtea dom-nească sau cei din sate.

Veniturile. În privința veniturilor stolnicului, primele știri, de altfel destul de vagi și acestea, sunt dela Dimitrie Cantemir. Ni se spune anume că în afară de alte venituri, i se dau stolni-cului și anumite provizii din bucatăria domnului³. Rămâne ca această afirmație să se verifice și pentru epoca veche.

Originea. Am văzut că termenul stolnic se constată în rusă, polonă, cehă și bulgară, având acelaș înțeles ca și la noi (da-pifer, Truchsess). Pentru Moldova, o influență cehă, rusă sau bulgară ni se pare exclusă din considerente geografice și poli-tice. Termenul a putut veni deci sau din Țara-Românească, organizată mai de timpuriu sau din Polonia, care dăduse curții moldovene și titlul ceașnicului. Nu avem un argument hotărâtor pentru una din aceste două ipoteze; lăsăm așadar problema deschisă.

¹ *Ispisoace*, II, 113.

² Există un document din 10 August 1676 în care stolnicul apare ca agent executor a hotărârii domnești. În zisul document se spune că un anume Posto-lache, împrumutându-se dela Ciudin, țigan din Bârlad, își pusese casa amanet acestuia. Fugind apoi fără să-și plătească datoria, Ciudin se duce la Vodă „ș-am vinit cu un stolnicel de au oprit casăli”, spune el în document (*Surete*, V, 198). Rolul de agent executor pe care-l are aici stolnicul nu credem să fi fost o îndatorire specifică a acestui subaltern, ci una de caracter incidental. Domnul îl va fi trimis pe el, fiindcă se afla mai la îndemână; în lipsa lui, putea trimite pe un alt subaltern. *Deobiceiu*, agenți executori erau *armașii* și uneori *portarii*.

³ *Descriptio Moldaviae*, 79-80.

COMISUL.

Țara-Românească. Comisul e citat pentru prima oară în documentul din 10 iunie 1415¹; a doua oară îl găsim trecut într'un hrisov din 10 Noemvrie 1424 dela Dan II². De aci înainte el apare în mod curent pentru martorii hrisoavelor și cărților domnești.

Numele. În documentele slave e numit întotdeauna *комисъ*, *комисъ*³; în cele latinești *magister agazonum*⁴ adică la fel ca în actele latine din Ungaria.

Atribuțiile. Asupra atribuțiilor acestui dregător, documentele nu ne dau nici o știre; trebuie deci să ne adresăm izvoarelor posterioare, numite de noi narative. Del Monte ne spune următoarele: „Comisul cel mare este șeful staulului; are sub sine un al doilea, al treilea, al patrulea și mulți alți comiși. Datoria lui este să prepare fânul atât pentru grajdurile domnului cât și pentru caii oaspeților”⁵. Așadar comisul avea grijă de cai domnești; el corespunde demnitarului numit *lovaszmester* în Ungaria (*magister agazonum regalium* sau *comes stabulorum* în documentele latine)⁶, *Marschal* în Germania⁷, *koniuszy* în Polonia⁸, *komis* s *konmi* în Bulgaria⁹, *ὁ κόμης τοῦ σταβλοῦ* la Bizanț¹⁰.

¹ Bogdan, *Un chrisov*, 112-4

² Bogdan, *Brașovul*, 24.

³ În secolul XVII am întâlnit în două rânduri (documentele din 10 Martie 1631: *Archiv*, p. 522-3, nota 1; 30 Iulie 1634: Ștefulescu, *Doc.* 464) și denumirea de *комисъ* care trebuie considerată ca o inovație de cancelarie.

⁴ Documentele din 1430 Martie 2: *Bariabach magistro agazonum* (Bogdan, *Brașovul*, 326; cf. Hurmuzaki, XV, 53-4); 1507 Decemvrie 3: *Perwol magister agazonum* (Bogdan, *Brașovul*, 354-6; cf. Hurmuzaki XV, 177-9 care are lectura: *Perwl*).

⁵ *Mag. ist.*, V, 45-6.

⁶ Bartal, 397.

⁷ Isaacsohn, p. 20.

⁸ Zernicki-Szeliga, p. 11; în doc. latinești *agazo*, *magister stabuli*, vezi Cromer, 135.

⁹ Jireček, *Bulgaren*, 386.

¹⁰ Bury, 113-4.

Rangul ierarhic. În privința rangului ierarhic al comisului, iată ce aflăm din documentele secolului XV: Până la apariția stratornicului, constatat documentar prima oară în 1443¹, el e citat, cu o singură excepție, la sfârșitul listei de dregători, după paharnic și stolnic. Excepția o constituie actul din 1415 în care comisul e trecut înaintea acestor doi. După ce apare însă stratornicul sau postelnicul, comisul ocupă în general penultimul loc în lista de martori². Când această dregătorie e ocupată de un boier important ca neam atunci ordinea citării se schimbă. Un exemplu sugestiv în privința aceasta ne oferă Danciul Craiovescu. El a ocupat timp îndelungat funcțiunea de comis, din 1489³ până în 1502⁴. În marea majoritate a documentelor din acest interval, comisul Danciu e trecut înaintea spătarului, paharnicului și stolnicului⁵, deși aceștia, în mod normal, îl preced ca rang ierarhic. — În a doua jumătate a secolului XVII raportul față de postelnic va fi inversat: acesta precede pe comis, de unde mai înainte îi fusese inferior⁶.

Subalternii. Despre subalternii marelui comis nu găsim știri în secolul XV. Nu sunt documentați nici comisul al doilea sau vtorii comis, nici comiseii care aveau *de fapt* în seama lor îngrijirea cailor⁷. Existența lor însă credem că trebuie admisă fără discuție întrucât corespundeau unei nevoi esențiale a curții domnești. E foarte posibil să fi existat încă din secolul al XV și un comis al treilea. Aceiași lipsă de știri și în ce privește comiseii din sate, amintiți în unele izvoare din secolul XVII și XVIII⁸ și care alcătuiau o breaslă ca și spătareii, vistierniceii, etc.

Veniturile. În privința veniturilor marelui comis, documentele păstrează tăcere completă. Del Monte ne spune că mai înainte, comisul „avea venit bun” fără să specifice din ce consta el⁹. Putem admite însă că în acest venit trebuiau să intre, pentru

¹ Vezi mai jos, p. 155.

² Vezi de exemplu documentele din: 1456 Aprilie 15 (*Arh. ist.*, I, 1, 142); 1467 Ianuarie 15 (Miletič, 125); 147 Ianuarie 25 (Venelin, 95-6); 1472 Aprilie 3 (Venelin, 111-112); 1476 Iulie 4 (Venelin, 118-9); 1482 Iulie 13 (Lapedatu, 71); 1483 Ianuarie 17 (*ibidem*); 1487 Aprilie 5 (Ștefulescu, *Doc.*, 26); 1487 Iulie 31 (Lapedatu, *Vlad*, 72), e c.

³ Document din 6998/1489, Septembrie 11 (Miletič, 131-3).

⁴ Filitti, *Craioveștii în Conv. Lit.* LIV, No. 3, p. 197.

⁵ Vezi de pildă doc. din 1492 Mai 6 (Lapedatu, *Vlad*, 74); 1493 Aprilie 10 (Ștefulescu, *Tismana*, 198-200); 1494 Aprilie 1 (Lapedatu, *Vlad*, 76) 1495 Aprilie 19 (*ibid.*, 76).

⁶ Vezi documentele în publicațiile lui Iorga, Ștefulescu, Ghibănescu.

O mențiune despre comisei în *Istoriile Domnilor Țării Românești*, p. 158; Paul de Alep spune despre acești subalterni următoarele: „Merită a fi observat că cei mai mulți comisei, ce poartă grija cailor domnești și bolerești, sunt originari din țara noastră și din Egipt, mahomedani și creștini.” (Ed. Belfour, I, p. 132. Cf. *Arh. ist.*, I, 2, 95).

⁸ *Istoriile*, p. 174; *Fotino*, III, 356; trad. Sion, III, 209.

⁹ *Mag. ist.*, V, 46.

o bună parte, darurile subalternilor, a căror numire depindea de el.

Originea. Cuvântul comis, ca și acela de logofăt și vistier, ne îndreaptă spre Bizanț. Se constată acolo, începând din secolul VI, un dregător numit *ὁ κόμης τῶν βασιλικῶν σταβλῶν*, sub a cărui supraveghere se afla grajdul imperial¹. Dela Bizantinii, titlul și funcțiunea a fost împrumutată de Bulgari, la care constatăm un dregător numit „komis s konmi“ sau „comisul cu caii“². La Serbo-Croați dregătorul respectiv nu poartă numele de comis³, așadar titlul n'a putut fi împrumutat de cancelaria Țării-Românești decât dela Bulgari. E unu de puținele dregătorii pentru care filiația se poate stabili în mod precis.

Moldova. Prima mențiune despre comis e în documentul din 19 Septemvrie 1435, dela Iliăș și Ștefan⁴. Ultimul dintre martorii „Stanciul comis“; el apare în aceeași situație, cu acelaș loc și în actul posterior cu o lună, din 18 Octomvrie⁵. În documentele următoare comisul e unul din martorii obișnuiți. Faptul că acest dregător nu se întâlnește în hrisoave pe timpul lui Alexandru cel Bun, a făcut pe Picot și Bengescu să creadă că el a fost instituit de fiii acestuia, de Iliăș și Ștefan⁶. Aceiași opinie pare a avea și Gh. Popovici⁷. Am arătat mai sus (p. 27) părerea noastră: Comisul a trebuit să fie printre cei dintâi dregători ai statului moldovean, deoarece corespondea unei necesități esențiale a curții domnești. Credem deci, nu numai că n'a fost instituit de fiii lui Alexandru cel Bun, dar că e anterior acestuia.

¹ Bury, p. 113-4. — Această dregătorie nu se află la Pseudo-Codinos.

² Jireček, *Bulgaren*, 386. — Jireček dă aceeași atribuție și *strator*-ului bulgar pe care-l consideră ca „der oberste Stallmeister“ (o. c., p. 386). Să fi existat oare doi dregători bulgari cu nume diferite, dar având aceeași atribuție? Sau ambele denumiri designează în realitate pe unul și acelaș dregător? Lucrul nu e imposibil, date fiind cazurile similare dela noi: paharnic și ceașnic în Moldova, postelnic și stratornic în Țara-Românească.

³ *Staat*, I, 14-15. În documentele latine din Croația (sec. IX-X) el e numit „jupanus cavallarius“ (*ibid*).

⁴ *Arh. ist.*, I, 2, 18-19.

⁵ Hurmuzaki, I, 2, 859-60; pentru dată vezi Giurescu, *Cronologie*, 739.

⁶ *Alexandre...* p. 83

⁷ Zicem „pare“ deoarece textul lui Popovici nu e deajuns de lămurit: „nu cunoaștem până acum documente dela acest domn (i. e. Ștefan) ce ne-ar arăta existența de boieri spătari și comiși. În actele fecierilor lui Alexandru apar aceste două din urmă boierii.“ (*Conv. Lit.*, XX (1886) p. 681). Înseamnă aceasta că ziși dregători, spătarul și comisul, au fost înființați de Iliăș și Ștefan sau numai că ei sunt constatați *documentar* în timpul acestora, deși existau de mai înainte?

Numele. În documentele slave e numite *комисъ, комисъ*; în cele latinești se întrebuițează acelaș titlu¹; odată se dă și echivalența „agazonum magister alias comiss“².

Atribuțiile comisului moldovean sunt asemenea cu ale celui muntean. El e arătat ca „agazonum et stabuli praefectus“ de către Bandini, fără alte lămuriri³. Interpolata atribuită lui Misail Călugărul definește pe comis în felul următor: „Ispravnic pre povodnici și pre toți caii domnești și împodobind povodnicii în podoabe domnești și mergătoriu înaintea povodnicilor și a domnului“⁴. Miron Costin și Dimitrie Cantemir arată obligația pe care o avea comisul să se îngrijească de fânețele care produceau fura. jul necesar. Cel dintâi spune: „Marele comis având sub sine alți doi comiși care poartă grija grajdului; el poartă grija fânețelor și altor furaje pentru caii domnești“⁵. Cel de al doilea dă următoarea definiție: „Comisul mare, șeful grajdului, are în grija sa toate grajdurile Domnului, unelele și servitorii lui, fierarii și meșterii pentru făcutul carelor. E mai mare peste Braniște, o fâneată foarte mare lângă râul Siret și are grijă să se cosească acolo fânul pentru nevoile curții domnești“⁶. E probabil ca atribuția arătată de Dimitrie Cantemir de șef al Braniștei să fi avut o comisul încă dela început. Documente sigure în privința aceasta nu avem însă decât din secolul XVII. La 21 Iunie 1658, Toderașco, vel comis scrie „la feșorii lui“ „la Brânișteri“ poruncindu-le să lase în pace satul clucerului Buhuș⁷. Acelaș ordin și dela „Darie vel comis“ și dela „Frățița vel comis“⁸.

Afară de o singură excepție, toate celelalte documente au, în lista de martori, numai un singur comis. Chiar în timpul domniei comune a lui Iliș și Ștefan nu se constată *documentar* o dedublare a acestei dregătorii, deși ea a putut exista. Excepția de care vorbeam este documentul din 12 Septembrie 1464 în care diacul trece printre martori pe lângă Ion (comisul) și pe un al doilea „Neagu comis“⁹. Ion, cu numele întreg Ion Boureanu, e marele comis în funcție: el e constatat ca atare și în alte documente din acelaș an¹⁰. Neagu e, după toate probabili-

¹ Documente din 1459 Aprilie 4: (sigillum) Boerani comissi (Bogdan, *Doc.*, II, 268); 1468 Iulie 17: Nag comis (Bogdan, *Doc.*, II, 299; cf. Hurmuzaki, XV, 67).

² Bogdan, *Doc.*, II, 441.

³ Anale, XVI, 314.

⁴ Ureche-Simion Dascălul, p. 23, aparat.

⁵ *Arh. ist.*, I, 1, 170.

⁶ *Descriptio Moldaviae*, p. 80.

⁷ Rosetti, *Bohotinul*, p. 217.

⁸ *Ibid.*, p. 219, no. XXXII și XXXIII.

⁹ Bogdan, *Doc.*, I, 84.

¹⁰ Vezi doc. din 28 Aprilie, 11 Iunie și 2 Noembrie (Bogdan, *Doc.*, I, 78-9, 81 și 86).

tățile, vtori comis; în 1465 Martie 3, îl găsim ca vel comis în locul lui Ion Boureșul facut pârălab de Neamț¹.

Rangul ierarhic. Ca rang ierarhic, comisul e inferior tuturor dregătorilor cercetați până acum. În listele de martori a documentelor secolului XV el vine aproape întotdeauna la urmă și e citat, în general, după stolnic². Aceiași situație are el și mai târziu, după cum rezultă din spusele lui Miron Costin³ și Dimitrie Cantemir⁴.

Subalternii. Din analiza documentului cu data 12 Septembrie 1464 rezultă, după cum am văzut, că cel de al doilea comis citat în lista de martori, trebuie să fi fost vtori comis. Acest subaltern avea de fapt grijă de grajdurile domnești, vel comisul servind, ca și ceilalți mari dregători, numai la solemnități și zile deosebite⁵. Nu se constată documentar și existența unui trei comis în secolul XV; dat fiind că Brzeski îl menționează pe vremea lui Lăpușneanu⁶, e foarte posibil că el să fi existat încă din secolul anterior. Vtori și trei comisul erau ajutați de mai mulți comișei, a căror număr nu se poate fixa din lipsă de știri. Prima mențiune cunoscută nouă despre acești comișei e în documentul din 22 Martie 1507 prin care se spune că Ștefan, cel Mare a dăruit jumătate de sat din Bătinești „lui Harvat biv comișel“ (Харватъ бывшомъ комишелъ)⁷. O carte domnească din 21 Decembrie 1573 ne vorbește de un Lazăr comișel (Лазоръ комишелъ) care câștigă un pro es⁸; o alta din 9 Iunie 1607 în-tărește lui Petre comișel (Петри комишелъ) mai multe cumpără-

¹ Bogdan, *Doc.*, I, 88. — Aceiași explicație propunem și pentru comisul Barsu (Барсу комисъ) din documentul cu data 18 Iulie 1470 (Bogdan, *Doc.*, I, 155-6), vel comis în acest timp fiind Neagu care revine în această calitate și în alte documente din această vreme. Barsu e, după toate probabilitățile, un subaltern sau un biv vel comis.

² Excepție fac două documente, unul din [15 Iunie] 1456 (Hurmuzaki, II, 2, 669-70; cf. Uljanickij, 86-8), și celălalt din 12 Septembrie 1464. În cel dintâi înșirarea martorilor e făcută — se pare — cu totul arbitrar: comisul Ezereanu precede pe stolnic, pe doi spătari, pe vornic și pe ceașnic. Schimbarea ordinii s'ar putea explica dacă admitem că Ezereanu avea importanță prin neamul său (cf. cazul similar din Țara-Românească al comisului Danciu Craiovescu care precede în lista de martori, pe spătar, vistier, paharnic) — În documentul din 12 Septembrie 1464 excepția credem că e numai aparentă deoarece Luca stolnicul și Neagu comisul care urmează după Ion vel. comis par a fi în realitate dregători subalterni: vtori stolnic și vtori comis. (Bogdan, *Doc.*, I, 84).

³ *Arh. ist.*, I, 1, 170.

⁴ *Descriptio Moldaviae*, p. 79-80.

⁵ *Ibidem.*, p. 80.

⁶ *Vechile cronice*, p. 233: „Comiși adecă koniuszy, trei“ (id est: vel, vtori și trei comis!).

⁷ *Ispisoace*, I, 47-51.

⁸ *Surete*, II, 274.

turi de moșie în Băseani¹. La 12 August 1619, între martorii la o vânzare de moșie e și „Doniț comișei”².

În afară de acești mici subalterni dela curtea domnească, erau și comișei din sate, împărțiți pe cete, cu câte un vâtaf în frunte și care ascultau de marele comis. Ni s'a păstrat o carte domnească dela Gaspar Gratiani cu data 15 Martie 1620 prin care acesta comunică lui Patrașco Bașotă din Bodești „că s'au jeluît sluga noastră Lupul Prăjescul pre Ionașco vâtaf de comișei din Uscăți, zicând că i-au arat Ionașco... o bucată de hotar”³. Amănunte asupra acestor comișei lipsesc din cauza insuficienței știrilor documentare.

Despre veniturile marelui comis, documentele secolului XV nu ne dau nici o lămurire. Dimitrie Cantemir ne spune că are „un anumit venit” dela fânul cosit în Braniște⁴. În afară de aceasta, mai ia pe fiecare an câte două zeci de galbeni morărit dela morile de pe Siret⁵. Intrucât se poate aplica această ultimă știre secolului XV, rămâne s'o dovedească documentele ce se vor mai găsi.

Originea. Titlul de comis neîntâlnindu-se la Unguri, Ruși și Poloni, supoziția cea mai probabilă este că el a fost luat de Moldoveni din Țara-Românească, a cărei organizare administrativă era mai veche.

¹ *Ispisoace*, II, 61.

² *Ibid.*, 130. Vezi și cartea domnească din 30 Maiu 1621 dată de Alexandru Iliăș lui Cristea aprodul spre a-și apăra moșia de către „Cristea comișei-lul” (*Surete*, II, 189).

³ *Ispisoace*, III, 131. Revine și în documentul din 29 Aprilie 1620 (*ibid.* 136) prin care domnul hotărăște să se facă hotărnicie spre a se curma neînțelegerea. Într'un document posterior, Ionașcu, deși vâtaf de comișei e numit totuși nu mai „comis de în Uscăți” (*ibid.* 136).

⁴ *Descriptio Moldaviae*, p. 80.

⁵ *Ibidem*.

STRATORNICUL SAU POSTELNICUL.

Țara-Românească. Cităm împreună aceste două denumiri, deoarece, după cum vom arăta mai jos, ele se referă la unul și același dregător. Cea dintâi mențiune despre stratornic este într'un document din 1443 prin care Basarab întărește mănăstirii Cutlumuz stăpânirea peste moșiile ei din Țara Românească : ultimul dintre martori e „Dumitru stratornic“¹. A doua oară îl întâlnim în documentul din 15 Aprilie 1456, în care „Radul stratornic“ e deasemenea ultimul dintre martori². În actele următoare acest dregător revine în mod curent, uneori singur, de cele mai multe ori însă câte doi împreună și citați de obicei la sfârșitul listei de martori.

Postelnicul e pomenit pentru întâia oară într'o scrisoare din 2 Martie 1460 a lui Dan pretendentul adresată Brașovenilor. Printre boierii care-l însoțesc și al căror nume se află în zisa scrisoare, este și „Apostol magister lectorum“³, adică Apostol postelnicul. A doua oară întâlnim pe postelnici, căci sunt doi ca și stratornicii, în hrisovul din 17 Ianuarie 1483. La sfârșitul listei de martori, iarăși deci la fel ca stratornicii, sunt citați „Colțea și Rodea postelnici“⁴. De aci înainte postelnicul sau, foarte adesea, postelnicii sunt printre dregătorii martori obișnuiți.

S'a admis până acum în istoriografia noastră că stratornicul și postelnicul erau doi dregători diferiți, primul având rolul de conducător de armată, general, cel de al doilea purtând grija patului domnesc, corespunzând așadar șambelanului din apus⁵.

¹ Originalul la M-rea Cutlumuz din Athos. Copie fotografiată la profesorul G. Millet, Paris.

² *Arh. ist.* I, 1, 142.

³ Bogdan, *Brașovul*, 326; cf. Hurmuzaki, XV, 53-4.

⁴ Lapedatu, *Viad.* 71.

⁵ Iorga, *Gesch. d. rum. Volkes*, I, 253; Acelaș, *Ist. Rom. în chipuri și icoane*, II, p. 150-1; Acelaș, *Scrisori de boieri*, p. II-III; Acelaș, *Hist. des Roum.* p. 114-7; cf. Hurmuzaki, XV, 189, nota 4.

Din cercetarea documentelor am ajuns însă la altă concluzie anume că *stratornic și postelnic sunt două denumiri pentru unul și același dregător*. Să dovedim mai întâi această afirmare.

Dela început e interesant de relevat faptul că aceste două titluri nu le-am întâlnit niciodată împreună. În documentele în care apare stratornicul, nu găsim pe postelnic și viceversa. Pe de altă parte, se constată în documentele dela sfârșitul secolului XV o ciudată alternanță a acestor două titluri : ele sunt purtate în mod succesiv și la mic interval de unul și același boier. Iată un exemplu caracteristic : La 13 Iulie 1482 găsim într'un document pe „Colțea și Rodea stratornici”¹; la 17 Ianuarie 1483 : „Colțea și Radea (recte : Rodea) postelnici”²; la 12 Mai 1483 : „Colțea stratornic”³; la 1 Iunie 1483 : „Colțea și Rodea postelnici”⁴; la 5 Aprilie 1485 : „Colțea postelnic”⁵; la 31 Iulie 1487 : „Colțea și Negru postelnici”⁶; la 27 Noemvrie 1487 : „Neagu și Rodea postelnici”⁷. Cu alte cuvinte : Colțea e numit întâi stratornic ; la șase luni după aceea postelnic ; peste două luni iar stratornic și la urmă din nou postelnic. Tot așa și Rodea : La început e stratornic, după aceea postelnic, apoi din nou stratornic și la urmă iar postelnic. Cum se explică o asemenea alternanță la interval așa de scurt ? Dacă s'ar fi schimbat domnia între timp, s'ar putea spune că a avut loc cu acest prilej o mutare între dregători, deși în forma în care e arătată, o astfel de mutare ar părea cu totul ciudată. Dar această explicație nu poate fi invocată, deoarece în intervalul 1482-1496 e același domn : Vlad Călugărul. Așadar, alternanța nu poate fi explicată printr'o „mișcare” a dregătorilor, rezultat al unei noi domnii. Pe de altă parte nu vedem ce l'ar fi putut îndemna pe Vlad Călugărul să facă pe același boier și la un interval așa de scurt, în două rânduri postelnic și în două rânduri stratornic. Explicația cea mai probabilă este că avem de a face cu două titluri deosebite, pentru una și același dregătorie după cum în Moldova, în cancelaria domnească din timpul lui Ștefan se întrebuițau două titluri : ceașnic și paharnic pentru a designa pe același dregător. Această concluzie capătă și următoarea confirmare documentară : *Dascălii slovenești dela școala domnească din București traduc pe stratornic prin postelnic*. Ni s'a păstrat un document slav din 29 Ianuarie 1500, dela Radul cel Mare, împreună cu traducerea sa românească, făcută în 1754 de Lupu dascălul slo-

¹ Lapedatu, *Vlad*, 71.

² *ibid.*

³ *ibid.*

⁴ Venelin, 124-6.

⁵ Ștefulescu, *Doc.*, 26.

⁶ Lapedatu, *Vlad*, 72.

⁷ Ștefulescu, *Doc.*, 29.

venesc dela zisa școală¹. În aseastă traducere, titlul de „stratornici” dat lui Radul și Dragomir în actul slav, este redat de către traducătorul oficial prin „postelnici”. Ceea ce dovedește că ambii termeni sunt echivalenți. Odată dovedit acest lucru, alternanța titlurilor postelnic și stratornic aplicate unuia și aceluiaș boier, nu mai prezintă nicio particularitate. Ambele însemnând acelaș lucru, fiind echivalente, alternanța lor nu înseamnă o schimbare de dregătorie ci numai una de titlu, pur formală. Colțea și Rodea rămân deci fără întrerupere postelnici sau stratornici, iar nu postelnici și stratornici. Un fenomen similar, după cum am spus, întâlnim în Moldova, în timpul lui Ștefan cel Mare: unul și acelaș boier e numit când ceașnic, când paharnic².

Numele. În documentele slave întâlnim formele *постелникъ* și *страторникъ* (plural: *постелники* și *страторники*) având uneori adăogată și particula vel (*великъ*)³. În documentele latinești acestor titluri le corespund „magister lectorum”⁴ și „cubicularius”⁵.

Atribuția postelnicului reiese atât din numele său slav (dela postel, pat) cât și din cel latin: el era dregătorul care avea grijă de patul și de odaia de culcare a domnului. Corespunde așadar dregătorului numit în actele latine ale Ungariei „cubiculariorum regalium magister”⁶, la Croați postelnic⁷, la Bizanț *ὁ παρακοιμωμενος τοῦ κοιτωνος*⁸, etc.

Del Monte descrie atribuțiunile postelnicului în felul urmă-

¹ Ambele la mănăstirea Cutlumuz, Athos. Căpi fotografice la profesorul G. Millet, Paris.

² Așa de pildă, Ion ceașnicul din 20 Septembrie 1479 (Bogdan, *Doc.* I, 235) e numit paharnic la 17 Aprilie 1480 (*ibid.* I, 239), apoi iar ceașnic la 27 Mai 1480 (*ibid.* I, 241), din nou paharnic la 1 Februarie 1481 (*ibid.* I, 249) și în cele din urmă tot ceașnic (15 Oct. 1481: *ibid.* I, 259).—Un alt caz similar, de titluri duble pentru una și aceeași dregătorie este cu *vornicii de poartă*.

³ Termenul preadstatel *прѣдстателъ* care se întâlnește în două documente de pe vremea lui Matei Basarab (1634 Iulie 30: *пан констандин великин прѣдстателъ*, Ștefulescu, *Doc.* 464 și 1634 Decembrie 25: „Drăgușin și Constantin vtori preadstateli”, Iorga, *Doc. Cantacuzino*, 7—8) e o manifestare sporadică, izolată a diacilor din cancelaria domnească. Cuvântul înseamnă textual „cel ce stă înaintea” și arată o atribuție a postelnicului care într-adevăr sta în divan înaintea domnului, ținând în mână toiagul său de argint; cf. Paul de Alep: Marele postelnic care poartă toiagul de argint *înaintea domnului* (ed. Belfour, I, p. 75-6 cf. *Arh. ist.* I, 2, 75); interpolația atribuită lui Misail călugărul: postelnic mare dvorbitoriu *înaintea domnului* (Ureche-Sîmion Dascălul, p. 22, aparat); Miron Costin: postelnicul *precede* pe domnitor. (*Arh. ist.* I, 1, 170). Termenul *прѣдстателъ* a fost alcătuit de diaci, ținând seamă de zisa atribuție a postelnicului.

⁴ Documentul din 2 Martie 146) (Bogdan, *Brașovul*, 326; cf. Hurmuzaki, XV, 53—4).

⁵ Hurmuzaki, XV, 152.

⁶ Akos v. Timon 174—5; cf. Bartal, p. 398.

⁷ *Staat*, I, 14—15; Jirecek, *Serben*, I, 126—7.

⁸ Pseudo-Codinos, p. 34; cf. Bury, 124—5.

tor: „Marele postelnic adică șeful suprem al curții sau mareșalul țării. Mai înainte era o dregătorie de mare demnitate, cinste și folos... Datoria postelnicului e să introducă persoanele importante la domn. El determină audiența domnului... sub protecția lui sunt multe orașe care acum a's cu totul deșarte”¹. Postelnicul având în grija sa camera de culcare a domnului, fiind așadar prin natura atribuțiilor sale un dregător intim al acestuia, era designat să servească și ca introducător al celor cari aveau de vorbit cu domnul. În aceeași calitate, postelnicul primea și pe trimișii sau ambasadorii străini; era obligat deci să cunoască limbile străine,

Foarte adesea, în lista de martori dela sfârșitul documentelor sunt citați la un loc câte doi postelnici sau stratornici. Astfel la 15 Ianuarie 1467 găsim pe „Stan și Radul stratornici”²; la 3 Aprilie 1472: „Părlitul și Petre stratornici”³; la 12 Iunie și 25 Iulie acelaș an: „Drăghici și Jitiian stratornici”⁴. Am arătat mai înainte documentele în care revin postelnicii Colțea și Rodea; în afară de acestea se mai pot aduce încă multe alte exemple. Cum se explică prezența a câte doi dregători de acelaș fel în listele de martori? De data aceasta nu mai putem invoca practicile de cancelarie amintite la începutul acestei lucrări; din felul cum sunt citați Colțea și Rodea, Drăghici și Jitiian se vede limpede că ambii postelnici sau stratornici erau în funcție în acelaș timp și egali în grad. Căci nu se poate admite ca diacul să fi trecut în mod constant pe marele postelnic la un loc cu un subaltern al lui. Ar fi un caz unic în diplomatica noastră. Explicația cea mai plauzibilă e că avem de a face cu o dregătorie dublă: erau doi postelnici sau stratornici, după cum întâlnim uneori doi bani în Oltenia sau doi vornici în Moldova, dela 1560 înainte.

În privința felului cum își împărțeau munca acești doi dregători, n'avem știri. E posibil să-și fi exercitat atribuțiunile sau pe rând fiecare, câte un anumit timp, sau simultan. De altfel această situație nu a durat mult. Se pare că de pela 1525-30 înainte, unul din cei doi postelnici sau stratornici a fost suprimat, rămânând un singur dregător de acest fel⁵.

Rangul ierarhic. Între marii dregători citați ca martori în do-

¹ *Mag. ist.* V, 47-8.

² Miletic, 125.

³ Venelin, 111-112.

⁴ *St. și Doc.*, VII, 2 -22 și 269.

⁵ În documentul din 10 Iunie 1525 găsim între martori pe „Petriman și Mălaiu vel postelnici” (*St. și Doc.*, VI, 455-6); la 28 Aprilie 1528 pe „Dragul și Mihnea vel postelnici” (Ștefulescu, *Doc.* 90). La 22 Mai 1530 e însă numai Badea postelnicul (*ibid.*, 95-6) și de aci înainte nu mai întâlnim câte doi dregători de acest fel în lista de martori.

cumentele secolului XV, postelnicul ocupă întotdeauna ultimul loc. El vine deci ca rang ierarhic după comis¹.

Subalternii. Documentele secolului XV nu menționează nici un fel de subalterni ai marelui postelnic. Credem însă că se poate considera ca în afară de îndoială, existența unui vtorii postelnic și a mai multor postelniceii după analogia cu stolniceii și păhărniceii.

În afară de acești subalterni cari aparțineau curții domnești erau apoi postelniceii sau postelniceii din sate. Îi întâlnim mai rar în secolul XVI, foarte des în al XVII, ca hotarnici sau martori la vânzări și cumpărări de moșii. Prima mențiune cunoscută nouă este în documentul din 9 Iunie 1520: Între boierii munteni cari așează hotarul între Țara-Românească și Ardeal, găsim pe Stanciul postelnic din Crasna, pe Albul postelnic și pe Bran postelnic din Polovragi². Într'un zapis din 1619 printre martori figurează: Stanciul post. din Padeș și Drosul post. din Lumaș³. Un mare număr de postelnici sunt citați ca martori în actul din 16 Maiu 1632 prin care Leon Vodă confirmă lui Stoica din Urdari, și el postelnic, toate ocinile și ȧiganii lui. Spre a arăta cât de numeroasă era această breaslă de postelnici, dau numele lor: Vladul post. din Bibești, Barbul post. din Poiana, Necula post. din Stângăcea, Pătrașcu post. din Dâlga, Pătru post. din Salce, Mihal post. din Argetouia, Drăghici post. din Fărcășești, Udriște post. din Roșia, Oprea post. din Rogojel, Staicu post. din Ohaba. În afară de aceștia mai sus pomeniți, Dumitrașco post. din Spineni și Dragotă post., acesta din urmă având ȧigani și moșie în patru sate⁴. Așadar, într'un singur document sunt pomeniți 13 postelnici, în 13 sate; unii dintre ei au avere frumoasă. În zapisul cu data 24 August 1649 prin care Drăghici din Pleșoi vinde lui Barbu biv vel ban partea lui de moșie din Mărăcini și Târnava, figurează printre martori nu mai puțin de 10 postelnici⁵. Și astfel de exemple pot fi ușor înmulțite⁶. Acești postelnici formau o breaslă boierească având o organizare pe cete, cu vâtafi în frunte, ca și vistler-niceii, spătăreii. Ei ascultau de marele postelnic.

Veniturile. Despre veniturile acestui dregător nu găsim nici

¹ cf. Paul de Alep, ed. Belfour, I, p. 157: „în sine, un postelnic nu este decât un funcționar secundar”; cf. *Arh. ist.*, I, 2, 108.

² Hurmuzaki, XV, 244-5.

³ Ștefulescu, *Doc.*, 378.

⁴ *Ibid.*, 450-458.

⁵ *Arh. Ott.*, I, p. 417.

⁶ Vezi de pildă, documentul din 12 Ianuarie 1650, în care, dintre 12 boieri hotarnici 6 sunt postelnici (Ștefulescu, *Doc.* 545); între cei 24 de boieri jura-tori citați în actul din 26 Noemvrie 1665 patru sunt postelnici (*ibid.*, 564); cf. doc. din 7 August 1639 (Ștefulescu, *Doc.*, 488-8); 16 Oct. 1642 (*ibid.*, 497-8) etc.

o ştire în documentele secolului XV. Del Monte afirmă că „mai înainte“ postelnicul avea mult folos dela dregătoria sa. Acuma însă, zice el, „toate veniturile acestei dregătorii le-a uzurpat domnul“ (Şerban Cantacuzino!). Din ce constau aceste venituri, Del Monte nu ne spune. El adăogă însă că marele postelnic are „daruri“ dela postelniceii din ţară¹.

Originea. Cuvântul postelnic este de origină slavă. Miklosich îl constată în vechea slavă: постельникъ, în rusă: постельникъ, în bulg: рѣ: постельник, în sârbă: постельник şi în cehă: postelnik, având peste tot acelaş înţeles de chambellan, Beitmeister, Kämmerer². Nu am constatat un dregător cu acest nume la Bulgari, deşi termenul există³.

În privinţa originii termenului stratornic, părerile sunt împărţite: D. Candrea crede că el poate fi explicat din românescul *strat*⁴ care în vechea noastră limbă are şi înţelesul de pat⁵. Ştiind înţelesul cuvântului strat, asimilarea stratornicului cu postelnicul nu mai surprinde. Explicaţia domnului Candrea—dacă e exactă—constituie şi o confirmare filologică a argumentelor, hotărâtoare de altfel, expuse mai sus, în sprijinul identităţii stratornic=postelnic.

D. Iorga este de altă părere. După domnia sa, *stratornic* este bizantinul strator (σπαρτωρ) căruia Slavii i-au adăogat apoi sufixul -nic. Dela Slavii de sud — d. Iorga nu precizează care anume — l-am luat apoi noi⁶.

Între aceste două explicaţii ezităm. Aceia a d-lui Candrea, oricât ar servi tezei ce susţinem, prezintă, se pare, dificultăţi de ordin filologic⁷. Părerea d-lui Iorga e mult mai probabilă din acest punct de vedere.

În ce priveşte dregătorul cu acest nume, întâlnim la Bulgari pe *strator*, având însă după Jireček atribuţiile *comisului* nostru⁸. La Sârbi nu se constată un dregător cu acest nume⁹. În cazul când se admite un împrumut din bulgară, rămâne să se explice cum de s'a dat acest titlu la noi unui dregător cu atribuţiuni diferite de acelea ale dregătorului bulgar respectiv.

¹ Mag. ist. V, 48.

² Miklosich, *Dictionnaire...* p. 600-1.

³ Jireček, *Bulgaren*, 386.

⁴ Comunicare orală pe care mi-a făcut-o în 1922.

⁵ Tiktin, p. 1510. Şi în limba de azi şi-a păstrat acest înţeles (*ibidem*).

⁶ *Hist. des Roumains*, p. 114-7 şi *Ist. Rom. în chipuri şi icoane*, II, 150-1.

⁷ Trebuie să admitem un sufix or + nic (cf. statornic, datornic, agiutornic) similar lui -arnic din slugarnic, uliţarnic, ospătarnic. G. Pascu, *Sufixe româneşti*, Buc. 1916, p. 335-7 nu are acest sufix -ornic, ci numai pe -arnic.

⁸ Jireček, *Bulgaren*, 386.

⁹ Jireček, *Serben*, p. 127; cf. Acelaş, *Staat*, I, 14-15.

Moldova. Prima dată întâlnim pe postelnic în documentul din 1408 prin care Alexandru cel Bun donează biserică sfânta Paraschiva din Roman două sate. Ultimul dintre martori este Stan postelnic¹. O situație identică, ca loc în lista de martori, are acest boier și în documentele următoare, din 18 Aprilie² și 18 Noemvrie 1409³, numai cu deosebirea că el cumulează acum și funcția de vistiernic. În actele următoare postelnicul e unul din martorii obișnuiți.

Numele. Documentele slave dau acestui dregător numele *постельникъ*; într'un document latin se întrebuințează același termen: postelnig⁴; în alte două, găsim pe echivalent cubicularius⁵.

Atribuțiunile. Despre atribuțiunile lui nu aflăm știri în documentele secolului XV. Identitatea ca nume cu dregătorul respectiv din Țara-Românească e un indiciu că el trebuia să aibă și atribuții asemănătoare cu ale acestuia. Într'adevăr, Macarie, în cronica sa, definește pe postelnic ca „păzitorul patului domnesc“ (*царскаго же чортаго хранитель*)⁶, deci la fel ca în Țara-Românească. Aceasta a fost atribuția *esențială* și *inițială* a postelnicului; la ea s'au adăugat apoi și altele, după cum ne arată izvoarele narative ulterioare. De fapt aceste izvoare nici nu pomenesc de atribuția amintită, deoarece în vremea lor, ea nu mai era îndeplinită de către marele postelnic, ci de subalternii săi. Astfel, Bandini dă următoarea definiție: „postelnik nimirum prefectus aulae“⁷. Interpolarea atribuită lui Misail Călugărul îl descrie ca „dvorbitoriu înaintea domnului... părcălab de lași și tâlmăciu de limbi străine“⁸. Știri prețioase aflăm la Miron Costin. Iată ce spune el: „Marele postelnic, ceeace în Polonia se numește marszalek. Cuvântul postelnic derivă dela *постель* adică pat, fiindcă acest funcționar posedă prerogativa de a intra în orice timp în camera principelui ceeace nu se cade nimănui. Postelnicul precede pe domnitor, purtând în mână un toiag masiv de argint. El judecă toată curtea domnească, pe aprozi, pe curteni și pe Turci, fiind dator a ști și turcește. Se bucură de venitul părcălăbiei lașilor“⁹. Cu privire la spusele lui Miron Costin trebuie să facem două observațiuni. Cea dintâi privește felul cum explică el numele postelnicului. Acesta se numea astfel nu fiindcă avea dreptul să intre oricând în camera domnului, ci din cauza atribuției sale inițiale de „păzitor al patului

¹ Melchisedec, *Roman*, 101-2.

² *Arh. ist.* I, 2, 11-12.

³ Wickenhauser, *Moldava* 56.

⁴ Documentul din 1468 Iulie 10 (Bogdan, II, 229; cf. Hurmuzaki, XV, 67.)

⁵ Bogdan, *Doc.* II, 441 și 470-1.

⁶ *Vechile cronicе*, p. 158 și 209.

⁷ *Anale*, XVI, 313.

⁸ Ureche-Simion Dascălul, p. 22, aparat.

⁹ *Arh. ist.* I, 1, 170.

domnese", din care rezultă tocmai zisul drept. Cea de a doua observație privește echivalența pe care o afirmă Miron între postelnicul moldovean și mareșalul polon. Am arătat mai înainte (p. 34-5) că acestui dregător polon îi corespundea în Moldova, în secolul XIV, vornicul. În timpul lui Ștefan, în secolul XV, egalitatea mareșal = vornic e dovedită documentar¹.

Deasemenea Brzeski care scrie pe la 1566 spune că vornicul țării de jos face pe lângă domn și slujba de mareșal². Cum se face atunci că spre sfârșitul secolului XVII, Miron Costin arată corespunzând mareșalului pe postelnic, nu pe vornic. Explicația, pe care o prezentăm însă cu titlul de ipoteză, nu de certitudine, credem că e următoarea: Vornicia dublându-se, o parte din atribuțiile ei, anume dreptul de judecată asupra curții domnești după ce fusese lăsat la început unuia din cei doi vornici—situația constatată în timpul lui Brzeski. — a trecut apoi asupra postelnicului. Aceasta s'a făcut probabil spre a nu se nemulțumi celălalt vornic. Dar cum justiția asupra curtenilor era o atribuție esențială a mareșalului polon³, cum pe de altă parte, acest dregător avea și o altă atribuție asemănătoare cu postelnicul nostru⁴, echivalarea celor doi termeni s'a impus în mod natural lui Miron Costin. De aceea afirmă el că postelnicului nostru îi corespunde mareșalul polon.

Față de Miron Costin, Dimitrie Cantemir dă câteva amănunte noi: „Postelnic mare, șeful suprem al curții, conduce toată curtea și are sub comanda sa pe toți curtenii interni; este șeful curterilor militari de Constantinopol și de Crimeia care se chiamă beșlii. În sfat, la drept vorbind, n'are nici scaun, nici glas, este totuși admis foarte adeseori și aceasta cu voia celorlalți sau din porunca Domnului. În acest caz el este oarecum reprezentantul Domnului și caută ca ceilalți consilieri să decidă de trebuințele țării cât mai repede și după dorințele Domnului. Are administrarea lașilor și judecă pe cetățenii lui. Ca semn al demnității sale poartă la curte un toiag de argint"⁵. Evident, prețioasele amănunte pe care ni le dă Cantemir, de altfel ca și Miron Costin, nu se pot aplica postelnicului din secolul XV, decât sub rezervă, întrucât ele vor fi verificate prin documentele acelei epoci. Remarcăm în privința aceasta că niciunul din aceste două izvoare narrative nu arată atribuția inițială a postelnicului.

Am văzut că în Țara-Românească se constată câte doi postelnici; avem adică de a face cu o dregătorie dublă. În Moldova

¹ Vezi mai sus p. 35.

² *Vechile cronice*, p. 233.

³ Cromer, 115-6.

⁴ Primea pe ambasadorii străini. (Cromer, 115-6).

⁵ *Descriptio Moldaviae*, p. 78-9.

nu e aceeași situație. Aci, marea majoritate a documentelor au în lista de martori dregători, numai un singur mare postelnic. Se întâlnesc și câteva excepții, anume în timpul domniei comune a lui Iliș și Ștefan. Astfel, în documentul din 17 Iulie 1436 găsim pe Stanciul postelnic în locul al 9-lea și pe Șteful postelnic în al 13-lea¹. Din anul 1442 avem două documente de acest fel. În primul, cu data 8 Martie, ambii postelnici au numele de Stanciu²; în cel de al doilea, din 10 August, apare în locul al 11-lea, Stanciul postelnic, iar la urma listei de martori, Radul postelnic³. Aceste documente se pot explica în două chipuri: 1) Sau avem de a face cu doi dregători de acelaș fel, fiecare din coregenți avându-l pe al lui (cf. mai sus, p. 81-2) 2) Sau unul din cei doi postelnici era ieșit din funcție (*biv* vel postelnic) și diacul a omis să adauge particula respectivă. Oricare ar fi explicația adevărată, cert e însă că în afară de zisa domnie comună, se constată numai câte un singur mare postelnic în funcție.

Rangul ierarhic. Cu privire la rangul lui ierarhic aflăm, din studiul documentelor, următoarele: În epoca lui Alexandru cel Bun, postelnicul apare în marea majoritate a cazurilor, ca *ultimul din lista de martori*. Cităm documentele din 1408⁴, 18 Aprilie⁵ și 18 Noembrie 1409⁶, 15 Februarie⁷ și 22 Septembrie 1410⁸, 15 Octombrie 1426⁹, 8 Iulie 1428¹⁰, 1 Iunie¹¹ și 1 Septembrie 1429¹², 23 Decembrie 1430¹³ și 6 Februarie 1431¹⁴. În intervalul dintre moartea lui Alexandru și suirea pe tron a lui Ștefan, locul postelnicului nu mai are stabilitatea din epoca anterioară. Câteodată, el apare tot ca ultimul din lista de martori¹⁵:

¹ Hurmuzaki I, 2, 870.

² *Arh. ist.* I, 1, 74-5.

³ *Ispisoace*, I, 13-14. — Zancea postelnicul de care ne vorbește un document din 13 Martie 1502 și pe care nu l'am găsit nici în divanul lui Ștefan, nici al predecesorilor săi imediați, trebuie să fi fost vtor postelnic sau postelnicel. Ca să fie tot una cu „Zanciul post, (dacă lectura lui Codrescu, *Uricarul*, X, 226-7 nu e cumva greșită, în locul de „Stanciul“) din documentul cu data 3 Ianuarie 1435 (*ibid.*), ni se pare puțin probabil.

⁴ Melchisedec, *Roman*, 101-2.

⁵ *Arh. ist.*, I, 2, 11-12.

⁶ Wickenhauser, *Moldava*, 56.

⁷ *Ibid.*, 56-7.

⁸ *Surete*, I, 1-2 și *Arh. ist.*, I, 2, 12.

⁹ Iorga, *Ostași*, p. 131-2.

¹⁰ *Arh. ist.*, I, 1, 121.

¹¹ *Ibid.*, 121-2.

¹² Ms. Acad., no. 4606, f. 8.

¹³ *Ibid.*, f. 13.

¹⁴ *Arh. ist.*, I, 1, 122-3.

¹⁵ Vezi, de pildă, documentele din 1448 Septembrie 22 (Uljanickij, 70-1; pentru dată vezi Giurescu, *Cronologie*, p. 743-4); 1451 Iulie 31 (Pârvan, *Alexândrel*, I, 9); 1452 Septembrie 7 (*ibid.*, 120); 1455 Februarie 8 (*ibid.*, 125); 1456 Iunie 29 (Hurmuzaki, II, 2, 679-80; cf. Kaluzniacki, 36-9).

aceste cazuri constitule însă acum minoritatea. Uneori, el precede pe ceașnic, stolnic și comis¹, ba chiar pe vistier și spătar². Câteodată e intercalat între unii din acești dregători³; în sfârșit, arareori găsim pus după el chiar și pe un vornic⁴. Această variație se explică prin faptul că înșirarea martorilor nu se făcea numai după ordinea lor ierarhică, ci ținând seamă și de alte considerente (vezi mai sus p. 12-13).

În documentele lui Ștefan cel Mare, în marea majoritate a cazurilor, postelnicul urmează vistierului și precede pe ceașnic, stolnic și comis. Uneori e precedat și de ceașnic⁵, alteori și de stolnic⁶; acestea însă, precum și alte foarte rare variații⁷, sunt excepții. — În rezumat, se pare că evoluția postelnicului ca rang ierarhic a fost, în secolul XV, următoarea: În timpul lui Alexandru cel Bun, el e, ca și în Țara Românească, ultimul dintre dregători; după moartea acestuia însă, postelnicul câștigă în importanță spre a ajunge pe vremea lui Ștefan cel Mare să întrecă pe paharnic, stolnic și comis.

Subalternii. Întocmai ca și la celelalte dregătorii, și atribuția marelui postelnic de păzitor al patului domnesc ajunge cu timpul să fie îndeplinită în mod obișnuit de subalternul său vtor postelnic. Avem, în privința aceasta o mărturie, e dreptul târzie, dar clară, din letopisețul lui Miron Costin. Vorbind de firea lui Miron Barnovski, cronicarul spune următoarele: „Era Barnovski vodă om cu frica lui Dumnezeu de carele mărturisia Toma vornicul, fiind postelnic al doile la dânsul, că în multe nopți l’au zărit pren miezul nopței îngenunchiat înaintea icoanei,

¹ Vezi, de pildă, documentele din 1436 August 17 (*St. și Doc.*, XIX, 11); 1443 Mai 28 (*Surete*, V, 115-6); 1454 August 25 (*O. Popescu*, 8-9); 1455 August 29 (*Rosetti, Bohotin*, 201).

² Vezi, de pildă, documentele din 1442 Mai 8 (*Arh. ist.*, I, 1, 123); 1443 Martie 6 (*Hurmuzaki*, I, 2, 880) 1456 [Iunie 15] (*Hurmuzaki*, II, 2 669-70; cf. *Uljanickij*, 86-8).

³ Vezi, de pildă, documentele din 1442 August 10 (*Ispisoace*, I, 13-14); 1447 Octombrie 10 (*Surete*, V, 118); 1453 Februari 23 (*St. și Doc.*, V, 393-4; cf. *Uricar*, XX, 98-100); 1453 Iulie 20 (*Pârvan, Alexandrel*, 123); 1455 (*Hurmuzak*, II, 2, 659).

⁴ Vezi documentele din 1436 Iunie 24 (*Ispisoace*, I, 9-11; cf. *Uricarul* XIV, 59-61); 1437 August 19 (*Uljanickij*, 54-5); 1438 Ianuarie 17 (*St. și Doc.*, VI, 125); 1439 Martie 12 (*Uricarul*, XVIII, 13-14); 1439 Mai 10 (*Uricarul*, XVIII, 17-18); 1439 Iulie 2 (*Hurmuzaki*, I, 2, 876, cf. *Uljanickij* 57-8); 1443 Mai 18 (*Ispisoace*, I, 17-18). — E posibil ca unii din acești vornici să fie vornici de gloată sau de poartă.

⁵ Vezi, de exemplu, documentele din 1466 Februari 18 (*Bogdan, Doc.*, I, 93); 1466 Septembrie 15 (*ibid.*, 111-112); 1467 Ianuarie 10 (*ibid.*, 119); 1470 August 10 (*ibidem.*, II, 310).

⁶ Vezi de exemplu, documentele din 1466 Iunie 21 (*ibid.*, I, 104); 1487 Octombrie 7 (*ibid.*, I, 305).

⁷ De pildă: 1) postelnicul precede pe vistier: document din 1457 Septembrie 8 (*ibid.*, I, 3-5); 1457 Septembrie 13 (*ibid.*, II, 258). 2) postelnicul precede pe spătar și vistier: document din 1458 Martie 13 (*Bogdan, Doc.*, II, 261-3),

la rugă, cu mare oserdie" ¹. Din secolul XV nu avem știri despre acest subaltern, nici despre postelnicea ²; și fără aceasta însă, credem că existența lor trebuie considerată ca sigură. Se poate să fi existat și un postelnic al treilea.

Veniturile. În privința veniturilor marelui postelnic, atât Miron Costin cât și Dimitrie Cantemir spun că el era și pârcălab de lași: se folosea deci de veniturile acestei pârcălabii. Un izvor de venit constituia apoi și faptul că acest dregător servea și de interpret sau tâlmaci, precum și de introducător la domn. Particularii cari aveau nevoie de el în această calitate, îi răsplăteau, desigur, osteneala. În secolele XIV și XV când domnii erau pământeni, boierii li se puteau adresa deadreptu', în limba românească. Din secolul XVII înainte însă când între domni sunt unii cari nu știu bine românește, cererile boierilor trebuiau să treacă pe la postelnic și aceasta nu se făcea degeaba. Astfel, pentru domnia lui Gaspar vodă găsim o interesantă însemnare în izvodul de cheltuieli a stolnicului Niculache (circa 1628). El spune: „Când au venit Gaspar vodă, dat-am tâlmaciului Nicăi postelnicului o cabaniță cu blană de spinări de râș și cu slic, făcea amândouă 18 ughi" ³. — Suma la care se urcau veniturile postelnicului nu poate fi precizată din lipsă de știri.

Originea. Am văzut mai înainte (p. 160) că termenul postelnic se întâlnește și în rusă cu acelaș înțeles ca și la noi. Credem totuși că scriitorii cancelariei moldovene l'au luat din Țara-Românească, întrucât o influență rusă e mai puțin probabilă în epoca de formare a statului moldovenesc.

¹ *Letopisețe*, I, 297.

² Un *Preda postelnicel din satul Lazuri* vinde paharnicului Socol la 25 August 1624 moșie și cu doi rumâni în sat, în Gemenele. (*Arh. ist.*, I, 1, 15)

³ *Ispisoace*, II, 4.

BIBLIOGRAFIE ȘI ABREVIATIIUNI ¹

- Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, *Anale*
Seria II² și III.
- Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj. *Anuar*
- Archiv für slavische Philologie. *Archiv*
- Arhiva, Organul Societății Științifice și literare din Iași. *Arhiva*
- Arhivele Olteniei. *Arh. Ott.*
- Bandinus (Codex), publicat de V. A. Urechiă în *Analele Aca-*
demiei, vol. XVI. *Bandini*
- Bartal Antonius, Glossarium mediae et infimae latinitatis *Bartal*
regni Hungariae, Lipsca, 1901.
- [Baur, General de], Mémoires historiques et géographiques *Baur*
sur la Valachie, publiés par Mr. de B***, Francfort et
Leipsic, 1778.
- Berneker Dr. Erich, Slavisches etymologisches Wörterbuch, *Berneker*
Erster Band (A-L) Heidelberg, 1908—1913.
- Bianu I., Documente românești, Partea I (1576—1629), Bucu- *Bianu, Doc.*
rești 1907.
- Bogdan I., Vechile cronicе moldovenești până la Urechiă, *Vechile cronicе*
București, 1891.
- Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor, Bu- *Cronice inedite*
curești, 1895.
- Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu *Bogdan, Brașovul*
Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI,
București, 1905.
- Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. I—II, București, *Bogdan, Doc.*
1913.
- Cinci documente istorice slavo-române din Archiva *Bogdan, Cinci do-*
Curții Imperiale din Viena, în *Analele Academiei cumentе*
Române, Memoriile Secțiunii Istorice, vol. XI.
- Un chrisov al lui Mircea cel Bătrân din 10 Iunie 1415, *Bogdan, Un chri-*
în *Analele Academiei...* vol. XXVI, *sov*

¹ Numai la lucrările citate deseri.

² În cele următoare, se specifică numai seria III; celelalte memorii aparțin seriei II.

- Contribuții la istoria Moldovei între anii 1448 - 1458, în *Bogdan, Contribuții*
 Analele Academiei... vol. XXIX.
- Câteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale *Bogdan, Observațiuni*
 cnejilor și boierilor moldoveni în secolul XIV și XV,
 în Analele Academiei... vol. XXIX.
- Inscripțiile dela Cetatea-Albă, în Analele Academiei.. *Bogdan, Inscripțiile*
 vol. XXX
- Documentul Râzenilor din 1484 și organizarea armatei *Bogdan, Râzenii*
 moldovene în sec. XV, în Analele Academiei... vol.
 XXX
- Un document dela Alexandru cel Bun, din 1403, în Con- *Bogdan, Un Doc*
 vorbiri Literare, XXXV (1903) 356-7.
- Brezoianu I., Vechile instituțiuni ale României, București, *Brezoianu*
 1882.
- Bulefinul Comisiei Istorice a României. *Bul. Com. Ist.*
- Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice. *Bul. Com. Mon. Ist.*
- Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale. *Bulletin*
- Bury I. B., The imperial administrative system in the ninth *Bury*
 century with a revised text of the Kletorologion of Phi-
 lotheos, London, 1911.
- Cancel P., Despre rumân și unele probleme lexicale vechi *Cancel. Rumân*
 slavo-române, București, 1921.
- Cantemir D., Descriptio Moldaviae, ediția Academiei Române, *Descriptio Mol-*
 București, 1872: (textul latin). *daviae*
- Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor, idem, Bu- *Cantemir, Hro-*
 curești, 1901. *nicul*
- Caro J., Geschichte Polens, Zweiter Teil, Gotha 1863 (în *Caro*
 colecția: Geschichte der europäischen Staaten, heraus-
 gegeben von A. H. L. Heeren und F. A. Ukert.)
- Codrescu Th., Uricariul, vol. I-XXV Iași 1871-1895. *Uricariul*
- Convorbiri Literare. *Conv. Lit.*
- Cromer M. Polonia sive de situ, populis, moribus, magistra- *Cromer*
 tibus, et republica regni Polonici libri duo, Colonia, 1578.
- Curtea domnească din Argeș (formează anii X-XVI din *Curtea dom-*
 Buletinul Com. Mon. Ist.) București, 1923. *nească*
- Diehl Ch., Etudes byzantines, Paris, 1905.
- Du Cange, Glossarium mediae, et infimae latinitatis, ediție de *Du Cange*
 G. A. L. Henschel, Paris, 1840.
- Engel, J. Chr. von, Geschichte der Moldau und Walachey, *Engel*
 Halle, 1804.
- Fadl Allah Rashid ed-din, ediția E. Blochet cu titlul: Djami *Fadl Allah*
 el-Tévarikh. Histoire générale du monde par Fadl Allah *el-Tévarikh*
 Rashid-ed-din și cu subtitlul: Tarikh-i moubarek-i *Histoire générale*
 ghazani, Histoire des Mongols, Leyden, 1911. *des Mongols*

- Filitti I. C., Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino, București, 1919. *Filitti, Arhiva*
- Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor române, în Arhiva pentru știința și reforma socială, V (1923) No. 1—2.
- Negru-Vodă, în Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, t. IV. *Filitti, Negru-Vodă*
- Banii și Caimacamii Craiovei, în Arhivele Olteniei, No. 13. *Filitti, Banii*
- Φωταγος Δ. 'Ιστορία της πάλαις Δακίας... ἐν Βιέννῃ, 1819, τόμος I'. *Fotino*
- Traducerea de Gh. Sion, București, 1860.
- Fustel de Coulanges, Histoire des institutions politiques de l'ancienne France, t. III (La monarchie franque), ed. 2, Paris, 1905. *Fustel de Coulanges*
- Ghibănescu Gh., Surete și Izvoade, vol. I—IX, Iași, 1906—1914. *Surete*
- Ispisoace și Zapise, vol. I—III, 2, Iași, 1906—1912. *Ispisoace*
- Giurescu C., Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene, București, 1906. *Giurescu, Contribuțiuni*
- Noui contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene, București, 1908. *Giurescu, Noui contribuțiuni*
- Cursul „Descriptio Moldaviae” ținut la Universitate în 1914—5 (editat—cu multe erori însă—de G. Janet.) *Giurescu, Descr. Mold.*
- Despre boieri, București, 1920. *Giurescu, Boieri*
- Despre rumâni, în Analele Academiei, t. XXXV. *Giurescu, Rumâni*
- Câteva cuvinte asupra vechei cronologii românești, în „Convorbiri Literare”, XXXIV, p. 693-714 și 738-745. *Giurescu, Cronologie*
- Giurescu C. C., Les manuscrits roumains de la Bibliothèque Nationale, Paris, 1925. Extrait de la Revue Historique... *C. C. Giurescu, Manuscrits*
- II (1925) no. 1-3.
- Hasdeu B. P., Istoria critică a Românilor, București, 1875. *Hasdeu, Ist. crit*
- Arhiva istorică a României, t. I-III, București, 1865-7. *Arh. ist.*
- Etymologicum Magnum Romaniae, București, 1898. *Hasdeu, Etym.*
- Cuvente den bătrâni, vol. I, București, 1878. *Hasdeu, Cuvente*
- Hurmuzaki, E. de., Documente privitoare la Istoria Românilor. *Hurmuzaki*
- Iorga N. Studii și Documente cu privire la Istoria Românilor. *St. și Doc.*
- Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen, vol. I-II, Gotha, 1905. (în colecția Geschichte der europäischen Staaten, herausgegeben von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert, W. v. Giesbrecht und K. Lamprecht.). *Iorga, Gesch. d. rum. Volkes*
- Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, Gotha, 1908-1913. (în aceeași colecție.). *Iorga, Gesch. d. osm. Reiches*
- Histoire des Roumains et de leur civilisation, Bucarest, 1922. *Iorga, Hist. d. Roum.*
- Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie, 2 vol., Bucarest, 1915-1916. *Iorga, Hist. Roum. Trans.*
- Cronicile muntene, în Analele Academiei, t. XXI.
- Istoria Românilor în chipuri și icoane, vol. I-II, București, 1905. *Iorga, Chipuri și icoane*

- Scrisori de boieri, Vălenii de Munte, 1912. *Iorga, Scrisori*
 Ostași de la Prut..., în *Analele Academiei*, XXXVI. *Iorga, Ostași*
 Carpații în luptele dintre Români și Unguri, în *Analele Academiei*, XXXVIII. *Iorga, Carpații*
 Documente privitoare la familia Cantacuzino, București, 1902. *Iorga, Doc. Cantacuzino*
 Isaacsohn S., Geschichte des preussischen Beamtentums von Anfang des 15 Jahrhunderts bis auf die Gegenwart, I, Berlin, 1874. *Isaacsohn*
 Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini, publicată de G. Ioanid, București, 1859. *Istoria*
 Jireček C., Geschichte der Bulgaren, Prag, 1876. *Jireček, Bulgaren*
 Geschichte der Serben, I-II, Gotha, 1911 și 1918 *Jireček, Serben*
 Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, *Jireček, Staat*
 Studien zur Kultargeschichte des 13-14 Jahrhunderts, in *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse*, Band LVI (1912).
 Kaluzniacki Em., Documenta moldawskie i multanskie. We Lwowie, 1878. *Kaluzniacki*
 Kern A., Deutsche Hofordnungen des 16 und 17. Jahrhunderts, 2 vol., Berlin, 1905, 1907. *Kern*
 Koch Paul, Die byzantinischen Beamtentitel von 400 bis 700, Jena, 1903. *Koch*
 Kogălniceanu M., Cronicile Romaniei sau Letopiseștele Moldaviei și Valahiei, București, 1872. *Letopisește*
 Krumbacher K., Geschichte der byzantinischen Litteratur, ed. 2, München, 1897. *Krumbacher*
 Kutrzeba Dr. Stanislaus, Grundriss der polnischen Verfassungsgeschichte, Berlin, 1912. *Kutrzeba*
 Laurian A. Treb. și Bălcescu N., Magazinul istoric pentru Dacia, vol. V, București, 1847. *Mag. ist.*
 Lapedatu Al., Vlad Vodă Călugărul, București, 1903. *Lapedatu, Vlad*
 Politica lui Radul cel Mare în „Lui Ion Bianu“, București, 1921. *Lapedatu, Radul*
 Lavissee E., Histoire de France. t. III, 2, (de Ch. V. Langlois), Paris, 1901. *Lavissee*
 Letopiseșul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595) întocmit după Grigorie Ureche vornicul, Istratie Logofătul și alții de Simion Dascălul, ed. de C. Giurescu, București, 1916. *Ureche-Simion Dascălul*
 Marele Dicționar Geografic al României, 5 vol. București. *Dicț. Geografic*
 Marinescu Iulian, Bogdan III cel Orb, București, 1910. *Marinescu, Bogdan*
 Melchisedec Episcopul, Cronica Hușilor, București, 1869. *Melchisedec, Huși*
 Cronica Romanului, București, 1874. *Melchisedec, Roman*

- Meteu Ștefan, Relațiile comerciale ale Țerii-Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea, Sighișoara 1921. *Meteu, Relațiile*
 Miklosich F., Dictionnaire abrégé de six langues slaves, St. Petersburg, 1885. *Miklosich, Dictionnaire*
 Miletić L. și Agură D., Дакоромѣнитѣ и тѣхната славѣнска писменостъ (Daco-Românii și literatura lor slavă), Sofia, 1893. *Miletić*
 Minea I., Principatele române și politica orientală a lui Sigismund, București, 1919. *Minea, Sigismund*
 Urmașii lui Vladislav, București, 1916.
 Nicolaescu St., Documente slavo-române, București, 1935. *Nicolaescu, Doc.*
 Onciul D., Originile Principatelor române, București, 1899. *Onciul, Originile*
 Din istoria României, București, 1906. *Onciul, Din ist. Rom.*
 Cursul de istoria Românilor dela Mircea cel Bătrân—Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș, editat de d-ra Belu, București, 1900. *Onciul, Cursul*
 Datele cronicelor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun, în Analele Academiei, t. XXVII. *Onciul, Datele*
 Panaitescu P. P., Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin, în Analele Academiei, Seria III, t. IV. *Panaitescu, Influența polonă*
 Pârvan V., Alexandrel Vodă și Bogdan Vodă, București, 1904. *Pârvan, Alexandrel*
 Picot E. și Bengescu G., Alexandre le Bon, Vienne, 1882. *Picot, Alexandre*
 Popescul Dr. Orest., Câteva documente moldovene, Cernăuți, 1895. *Popescul, Doc.*
 Popovici G., Stărostia sepenicensă în „Omăgiu lui Titu Maiorescu“, București, 1900. *Popovici, Stărostia*
 Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șeptezeci de ani, București, 1903. *Prinos, Sturdza.*
 Pseudo-Codinos în Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn, 1839. *Pseudo-Codinos*
 Pușcariu S., Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I. Lateinisches Element, Heidelberg, 1905. *Pușcariu, Etym.*
 Revista Arhivelor. *Rev. Arh.*
 Revue Historique. *Rev. hist.*
 Revista Istorică. *Rev. ist.*
 Revista pentru istorie, arheologie și Filologie. *Rev. ist. arh. fil.*
 Rosetti Radu, Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, București, 1907. *Rosetti, Pământul*
 Despre succesiunea domnilor moldoveni dintre Lațc și Alexandru cel Bun, Iași, 1923. (Extras din Viața Românească). *Rosetti, Succesiunea*
 Russo D., Elenizmul în România, epoca bizantină și fanariotă, București, 1912. *Russo, Elenizmul*

- Schlumberger G., *Sigillographie de l'empire byzantin*, *Schlumberger*
Paris, 1884.
- Semenov Anatol, Die Ursprung und Bedeutung des Amtes des Logotheten in Byzanz, in *Byzantinische Zeitschrift*, XIX (1910), p. 440—9. *Semenov*
- Șincai Gh., *Chronica Românilor* ², t. I, București, 1886. *Șincai*
- Ștefulescu Al., Documente slavo-române relative la Gorj, Târgu-Jiului, 1908. *Ștefulescu, Doc.*
- Gorjul istoric și pitoresc, Târgu-Jiului, 1904. *Ștefulescu, Gorjul*
- Mănăstirea Tismana, București, 1909. *Ștefulescu, Tismana*
- Istoria Târgu-Jiului, București, 1906. *Ștefulescu T.-Jiu*
- Tanoviceanu I., Contribuțiuni la biografiile unora din cronicii moldoveni, în *Analele Academiei*, t. XXVII. *Tanoviceanu Contribuțiuni*
- Teodorescu G. Dem., Poesii populare române, București, 1885. *Teodorescu, Poezii.*
- Tiklin Dr. H., Rumänisch-deutsches Wörterbuch. I (1903), II (1911).
- Timon, Akos von —, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtentwicklung der westlichen Staaten¹, Berlin 1904. *Akos v. Timon*
- Tunusli, *Ἱστορία τῆς Βλαχίας. Ἐν Βεέννῃ*, 1806. (Frații Tunusli sunt editorii). *Tunusli*
- Traducere de G. Sion, București 1863.
- Uljanickij V. A., *Материалы для истории взаимоотношений России, Польши, Молдавии, Калужин и Турция в XIV-XV вв.* (Materiale pentru istoria relațiilor între Rusia, Polonia, Moldova, Tara-Românească și Turcia în secolele XIV-XV.) Moscova, 1887. *Uljanickij*
- Ursu I., Ștefan cel Mare, Bucur. ști, 1925. *Ursu, Ștefan*
- Venelin J., *Влахо-болгарски или дако-славянски граматик* (Documente vlaho-bulgare sau daco-slavone) St. Petersburg, 1840. *Venelin*
- Wickenhauser Fr. A., Geschichte der Klöster Homor, Sect. Onufri, Horodnik und Petrauz, Cernăuți, 1881. *Wickenhauser, Homor*
- Moldava oder Beiträge zu einem Urkundenbuche für die Moldau und Bukowina, Wien, 1861. *Wickenhauser, Moldava*
- Xenopol A. D., *Istoria Românilor* ², vol. III, București, 1914. *Xenopol, Ist. Rom.*
- Zernicki-Szeliga, E. von —, *Der polnische Adel*, Hamburg, 1900.

Documentele inedite citate în cursul acestei lucrări provin din următoarele depozite :

1. Academia Română, Secția Manuscriselor, București.

2. Arhivele Statului, București.

3. Mănăstirile Cutlămuș, Xenofon și Dohiarion din muntele Athos.

Côpii fotografice după documentele din acest ultim depozit se află la profesorul G. Millet, Paris.

CUPRINSUL

	<u>Pagina</u>
Prefață.	V
Introducere	1-5
Izvoarele	6-17
Documentele 6-7. Observațiuni cu privire la în-	
trebuințarea lor 7-14. Izvoarele narative 14-17.	
Metoda și planul lucrării	18-20
Numele generice ale dregătorilor	21-25
Dregător 21-22. Boier 22. Slugă domnească	
22-3. ПРАВИТЕЛЪ 23. КЛАСТЕЛЪ 23-24. Ba-	
rones 24-25.	
Vechimea marilor dregătorii	25-37
Formațiile politice din Țara-Românească în se-	
colul XIII 25-26. Marile dregătorii instituite	
de Basarab în Țara Românească, de Bogdan	
și Lațc în Moldova 26-28. Xenopol și Iorga	
despre înființarea marilor dregătorii 28-29.	
Analiza primelor documente românești 29-37.	
Enumerarea dregătoriilor constatate documen-	
tar până la 1508, respectiv 1504	38-40
Dregătoriile muntene 38-39. Dregătoriile mol-	
dovene 39-40.	
Banul	40-66
Țara-Românească. Prima mențiune 40-41. Nu-	

mele 41-43. Analiza documentelor care arată mai mulți bani în acelaș timp 43-46. Atribuțiile marelui ban 46-51. Rangul ierarhic 51-54. Subalternii 54-57. Curtea banului 57. Veniturile 58-59. Originea banului oltean. Teoriile lui Hasdeu și Filitti 59-62. Banul datează din prima jumătate a secolului XIV 62-64. Reședința banului 64. Cum se explică lipsa lui din documente între 1421-1468? 65-66. *Moldova*. 66.

Vornicul 67-90

Țara-Românească. Prima mențiune 67. Numele 67-68. Atribuțiile 68-71. Subalternii 71-73. Veniturile 73-74. Rangul ierarhic 74. Originea lui. Asemănarea cu „palatinus“ și „iudex curiae“ din Ungaria 74-77. *Moldova*. Prima mențiune 77. Numele 77-78. Vornicia nu e dublă în secolul XV 78-82. Atribuțiile 82-84. Rangul ierarhic 84-87. Subalternii 87-89. Veniturile 89-90. Originea 90.

Logofătul. 91-108

Țara-Românească. Prima mențiune 91. Numele 91. Atribuțiile 91-93. Rangul ierarhic 93-94. Subalternii 94-97. Veniturile 97-98. Originea bizantină a logofătului 98-100. *Moldova*. Prima mențiune 100. Numele 100-101. Atribuțiile 101-104. Rangul ierarhic 104. Subalternii 104-107. Veniturile 107-108. Originea 108.

Vistierul 109-121

Țara-Românească. Prima mențiune 109. Numele 109. Atribuțiile 110. Rangul ierarhic 110-112. Subalternii 112-113. Veniturile 113. Originea bizantină a vistierului 113-114. *Moldova*. Prima mențiune 114. Numele 115. Atribuțiile 115-116. Rangul ierarhic 116-119. Subalternii 119-121. Veniturile 121. Originea 121.

Spătarul 122-132

Țara-Românească. Prima mențiune 122. Numele 122. Este spătăria o dregătorie dublă în

secolul XV ? 122-124. Atribuțiile 124. Subalternii 124. Veniturile 125. Originea. Termenul „spătar“ nu e împrumutat din greacă 125-126.

Moldova. Prima mențiune 126-127. Numele 127. Atribuțiile 127-128. Analiza documentelor care arată mai mulți spătari în acelaș timp 128-130. Spătăria nu e dregătorie dublă 130. Rangul ierarhic 130-131. Subalternii 131. Veniturile 131. Originea 131-132.

Paharnicul 133-141

Țara-Românească. Prima mențiune 133. Numele 133. Atribuțiile 133-134. Rangul ierarhic 134. Subalternii 134-135. Veniturile 135-136. Originea 136.

Moldova. Prima mențiune 136. Numele 136-137. Atribuțiile 137. Păhărnicia nu e dregătorie dublă 137-138. Rangul ierarhic 138-139. Subalternii 139-140. Veniturile 140. Originea 141.

Stolnicul 142-148

Țara-Românească. Prima mențiune 142. Numele 142. Atribuțiile 142. Rangul ierarhic 142. Subalternii 143. Originea 143-144.

Moldova. Prima mențiune 144. Numele 144. Atribuțiile 145. Stolnicia nu e dregătorie dublă 145-147. Rangul ierarhic 147. Subalternii 147-148. Veniturile 148. Originea 148.

Comisul 149-154

Țara-Românească. Prima mențiune 149. Numele 149. Atribuțiile 149. Rangul ierarhic 150. Subalternii 150. Veniturile 150-151. Originea 151.

Moldova. Prima mențiune 151. Numele 152. Atribuțiile 152-153. Rangul ierarhic 153. Subalternii 153-4. Veniturile 154. Originea 154.

Stratornicul sau Postelnicul 155-165

Țara-Românească. Prima mențiune 155. Stratornic e tot una cu postelnic. Dovezile 155-157. Numele 157. Atribuțiile 157-158. Postelnicia e dregătorie dublă 158. Rangul ierarhic 158-159. Subalternii 159. Veniturile 159-160. Originea 160.

Moldova. Prima mențiune 161. Numele 161.
Atribuțiile 161-162. **Postelnicia** nu e dregă-
torie dublă 162-163. **Rangul ierarhic** 163-164.
Subalternii 164-165. **Veniturile** 165. **Ori-
 ginea** 165.

Bibliografie și abreviațiuni. 167-172

